

2021/3.

NŐI NÉZŐPONTOK ÉS SORSOK A PSZICHOANALÍZIS-TÖRTÉNETBEN

TARTALOM

BEVEZETÉS (*Borgos Anna*) 4

NŐI ANALITIKUS SORSOK

Klara Naszkowska: Pszichoanalitikus, zsidó, nő, feleség, anya,
kivándorló: a pszichoanalízis emigráns alapító anyái az Egyesült
Államokban (ford. Béres-Deák Rita) 8

Borgos Anna: A magyar pszichoanalízis ígérete: Kardos Erzsébet 33

NŐI NÉZŐPONTOK

Joan Riviere: A nőiesség mint álarc (ford. Borgos Anna) 48

Bálint Alice: Az áttétel kezelése Ferenczi kísérletei alapján (ford.
Friedrich Melinda) 56

Bálint Alice: A mese jelentősége a gyermek lelki életében (ford.
Faluvégi Katalin) 68

Hermann-Cziner Alice: Marie Bashkirtseff rajztehetségének eredete
(ford. Faluvégi Katalin) 71

Margaret Mahler emlékezései, részlet (ford. Borgos Anna) 75

Wagner Lilla: A diktatúra sex appeal-je 84

JUNG – FERENCZI

Narancsik Gabriella: „Freud nem az apám”: Carl Gustav Jung és
Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz 93

Carl Gustav Jung és Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz (ford.
Faluvégi Katalin, Friedrich Melinda és Vajda Júlia) 118

HIRDETÉS – Lélekelemzés, 2021/2.	142
ENGLISH SUMMARIES	143
E SZÁMUNK SZERZŐI	147

Imágó Budapest

ISSN 2062–5383

10. évfolyam, 3. szám, 2021

NŐI NÉZŐPONTOK ÉS SORSOK A PSZICHOANALÍZIS-TÖRTÉNETBEN

Főszerkesztő:

Borgos Anna

A szerkesztőség tagjai:

Erős Ferenc, Gyimesi Júlia, Kovai Melinda, Kovács Anna, Kőváry Zoltán,
Lénárd Kata, Papp-Zipernovszky Orsolya

Szerkesztőbizottság:

Ajkay Klára, Békés Vera, Bókay Antal, Csabai Márta, Erdélyi Ildikó,
Hárs György Péter, Székács Judit, Vajda Júlia

Jelen számot szerkesztette:

Borgos Anna

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap
támogatta.

A lapszám a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 124192 számú támogatott projektjének keretében készült.

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:

imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>

A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Facebook: <https://www.facebook.com/ImagoBudapest>

Bevezetés

„Női nézőpontok és sorsok a pszichoanalízis-történetben” tematikájú számunkban néhány jelentős magyar és külföldi női analitikus munkáját és életútját idézzük meg. Közülük egyesek kevésbé számon tartott résztvevői a pszichoanalízis történetének, mások közismertebbek, de itt közölt szövegeikkel magyar nyelven még nem találkozhatott az olvasó. A nőiség, a női szexualitás témája, feminizmus és pszichoanalízis kapcsolata kortárs kontextusban már a *Thalassa* 25 évvel ezelőtti számaiban előkerült, és akkor közöltük Karen Horney 1926-ban megjelent klasszikus, „Menekülés a nőiség elől” című tanulmányát is.¹ E számunk nagyrészt közvetlenül szólaltatja meg a pszichoanalízis-történet női alakjait és alakítóit. Mai szemszögből nézve is (vagy talán innen nézve még inkább) érzékelhető, milyen eredetiséggel, ugyanakkor erős receptivitással viszonyultak a szerzők az őket és a pszichoanalízist foglalkoztató kérdésekhez, többek között az áttétel, az anya-gyerek kapcsolat, a kreativitás, a játék és nem utolsósorban a nőiség témájához. Az általuk tárgyalt problémák ma is aktuálisak – nemcsak a „nőiség” kérdésköre vagy az áttételről való gondolkodás, hanem az olyan, szélesebb réteget is foglalkoztató témák is, mint a mesék hatása a gyerekekre, vagy épp a diktatúra pszichés szükségletének, „sex appeal”-jének mibenléte.

Miben ragadható meg a „női nézőpont” az itt közölt szerzőknél? A „férfias/nőies” fogalmakat többnyire a korabeli jelentéskörben használják, ugyanakkor szembevetve a reflektálás a változó nemi viszonyokra, lehetőségekre és korlátokra, az új női szerepek pszichés „árával” való megküzdésre – különösen Joan Riviere-nél. Margaret Mahler és Bálint Alice gondolkodásában alapvető a korai anya-gyerek kapcsolat jelentősége, Hermann Alice itt szereplő szövege a női alkotók iránti érdeklődéséről tanúskodik. Többségükre jellemző az erős analitikus alapok mellett a társadalmi hatások hangsúlyosabb figyelembevételére.

A szám első darabja a lengyel kultúrtörténész, Klara Naszkowska friss filológiai kutatásokra támaszkodó tanulmánya, amely levéltári és személyes dokumentumok alapján rekonstruálja nyolc, a nácizmus elől az Egyesült Államokba emigrált elsőgenerációs közép-európai női analitikus – Frances Deri, Helene Deutsch, Salomea Gutmann-Isakower, Clara Hoppel, Karen Horney, Flora Kraus, Mira Oberholzer-

¹ Lásd [http://thalassa.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/\(07\)1996_1.html#19961](http://thalassa.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/(07)1996_1.html#19961) és [http://thalassa.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/\(07\)1996_3.html#19963](http://thalassa.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/(07)1996_3.html#19963). Az itt megjelent tanulmányok további kapcsolódó szövegekkel kiegészítve kötetben is megjelentek, lásd: Csabai Márta – Erős Ferenc (szerk.): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest: Új Mandátum, 1997.

Gincburg és Christine Olden – családi hátterét és életútját, és vizsgálja többszörös – női, analitikus, zsidó, menekült, emigráns és anyai – identitásukat és ezzel kapcsolatos nehézségeiket. Ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy önazonosságukban sem nemzeti, sem nemi identitásuk nem játszott meghatározó szerepet, elsősorban pszichoanalitikusként definiálták magukat.

A (nagy részt) zsidó analitikusok huszadik század első felét átfogó életpályái sokszor drámai módon ágyazódnak a történelembe. Ez elmondható a tragikusan fiatalon elhunyt Kardos Erzsébetéről, a budapesti iskola egyik ígéretes tehetségéről is, akiről Borgos Anna tanulmánya szól. Kardos gyermekorvosként kezdte a pályáját, a '30-as évek elején Kolumbiában is dolgozott, ahol egy indián törzsnél folytatott expedíciói is figyelmet keltettek. Kovács Vilmánál képződött analitikussá, férjével, Pető Endrével a játék metapszichológiai leírásán dolgoztak közösen. Bár 1939-ben megkapták a bevándorlási engedélyt Ausztráliába, mégis itthon maradtak; Kardost 1945 januárjában meggyilkolta egy nyilas brigád.

Joan Riviere brit analitikus a Brit Pszichoanalitikus Egyesület első női elnöke és sok évig az *International Journal of Psychoanalysis* fordításért felelős szerkesztője volt. Nagyhatású fordítói és közvetítói szerepet játszott a pszichoanalízis szereplői és elméletei között.² Ernest Joneszal folytatott, némileg határátlépő terápiája után Freud, majd Melanie Klein analizálta, akivel később együtt dolgozott Londonban.³ Angolra fordította Freud munkáinak terjedelmes részét, és nagy szerepe volt a pszichoanalízis intézményes megalapozásában Angliában, másfelől a kleini gondolatrendszer bécsi megismertetésében is. Magyarul először most közölt 1929-es, igen modern tanulmánya, „A nőiesség mint álarc” és saját életrajza között egyértelmű a kapcsolat, sőt, egyes önéletrajzi források arra utalnak, hogy a tanulmányban leírt páciens ő maga.⁴ A nőiesség álarca Riviere értelmezésében az intellektuális nő védekezése a szakma maszkulin rendszerében, ahol tudása révén ő is hatalomra tett szert, de ezt eltűzött „nőiességgel” kompenzálnia kell, hogy elkerülje a „megtorlást”, illetve az ettől való szorongást. Riviere ugyan a hagyományos értelemben használja a nőiesség/maszkulinitás fogalmait, és támaszkodik a freudi kasztráció/péniszirigység elgondolásokra, tanulmánya mégis radikálisan újszerű, abban az értelemben, hogy felveti a nőiség szerepként (Judith Butler fogalmát használva „performanszként”) való felfogását, amelynek megjelenési formája és pszichés funkciója jelentős részben a társadalmi elvárásokkal és normákkal függ össze.

Bálint Alice tanulmánya, „Az áttétel kezelése Ferenczi kísérletei alapján” eredetileg németül jelent meg az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*-ben 1936-ban, magyarul eddig nem volt olvasható. A rendkívül gondolatgazdag szöveg – Ferenczi nyomán, de saját tapasztalatokkal – ma is alapvetően releváns kérdéseket

² Nina Bakman: She can be put to work: Joan Riviere as translator between Freud and Jones. *Psychoanalysis and History*, 2008, 10(1): 21-36.

³ Stephen Heath: Joan Riviere and the Masquerade. In: V. Burgin, J. Donald, C. Kaplan (ed.): *Formations of Fantasy*. Routledge, London, New York, 1989, 45-61; Lilli Gast: Joan Riviere und die englische Psychoanalyse. Biographischer Essay zur Einführung in den Schriftenband. In: L. Gast (szerk.): *Joan Riviere – Ausgewählte Schriften*. Edition Diskord, Tübingen, 1996, 9-92.

⁴ Lásd Athol Hughes: Joan Riviere and the Masquerade. *Psychoanalysis and History*, 2004, 6(2): 161-175; Nina Bakman: Thirty Years On: Kurt R. Eissler's Interview with Joan Riviere (1953). *Psychoanalysis and History*, 2013, 15(1): 91-104.

tárgyal azzal kapcsolatban, hogyan értelmezhető, és milyen módon kezelhető gyümölcsözően az áttétel a terápiában, és mennyiben kikerülhetetlen a korai minták ismétlésének értelmezésén túl bevonnunk az aktuális terápiás helyzetet és a terapeuta valós személyét. Ferenczi szellemében hangsúlyozza, hogy az analitikus semlegességébe és passzivitásába vetett hit illúzió, és inkább hátráltatja, mint előmozdítja a terápia sikerét. Mint írja: „Az őszinteség, amelyre a páciensnek szüksége van, nem magánéletünk kitergetését jelenti, hanem azt, hogy nem csapjuk be őt. Elfogadjuk a tényt, hogy nem vagyunk a páciens számára tiszta lap, és ezzel fontos fegyverétől fosztjuk meg az ellenállást.”

Számunkban Bálint Alice egy másik, rövidebb cikke is helyet kapott: „A mese jelentősége a gyermek lelki életében” 1935-ben, szintén németül jelent meg a *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*-ban. Bálint Alice gyermekpszichológiai tapasztalatainak birtokában állítja, hogy a mesék éppen a valóság sokféleségére készítenek fel, és sokkal kevésbé szorongáskeltők, mint az olyan, nevelési célzattal írt művek, „amelyek a gyermektől rémes fenyegetésekkel vak engedelmisséget követelnek”.

Ugyancsak először olvasható magyarul Hermann-Cziner Alice egy korai írása, „Marie Bashkirtseff rajz tehetségének eredete” címmel, amely 1924-ben az *Imagoban* jelent meg. A cikk Baskirtseff naplója alapján, részben Hermann Imre munkáira utalva a – különösen a kézre irányuló – nárcizmusra vezeti vissza az ukrán származású francia festő és szobrász művészi ambícióinak és tehetségének eredetét.

Margaret Mahler Paul E. Stepanski életútinterjúból összeállított visszaemlékezései 1988-ban (az analitikus halála után három évvel) jelentek meg.⁵ Számunkban az emlékezés első, „Sopron” című fejezetét közöljük, amelyben a magyar származású Schönberger Margit érzékletesen beszél sérülésekkel terhelt gyerekkoráról, a családi dinamikáról, amit későbbi analitikus fejlődélméletének gyökereként azonosít. Felidézi meghatározó budapesti éveit, amikor osztálytársán, Székely-Kovács (utóbb Bálint) Alice-on keresztül kapcsolatba került Kovács Vilmával és a villájában összegyűlt művészekkel és analitikusokkal, többek közt Ferenczivel. A Kovács-villa szellemileg inspiráló atmoszférája különösen befogadónak és szeretettelnek tűnt későbbi bécsi analitikus képzése időszakához képest, ahol sokkal inkább kívülállónak érezte magát.

Wagner Lilla „A diktatúra sex appeal-je” című tanulmánya 1937-ben jelent meg a *Századunk* folyóiratban.⁶ Wagner Lilla az irodalom, a pszichológia és szociológia határterületei iránt érdeklődött; ezen kívül jogi tanulmányai, valamint történelmi regényei, versei és meséi is megjelentek. Több előadást és cikket szentelt a magyar nők jogrendszeren belüli helyzetének, előadásokat tartott a Feministák Egyesületében. Pszichoanalitikusi pályája csak a háború után, angliai emigrációját követően indult el.⁷ Itt újraközölt tanulmánya a diktátor és követői pszichés jellegzetességeit, a diktatórikus rendszer létrejöttének egyéni és társadalmi feltételeit vizsgálja.

⁵ *The Memoirs of Margaret Mahler*. Ed. Paul E. Stepansky. New York: The Free Press, 1988.

⁶ Wagner Lilla: A diktatúra sex-appeal-je. *Századunk*, 1937, 12(6-7): 228-236.

⁷ Lásd Borgos Anna: *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran, 2018, 274-277.

Gondolatmenete szerint e rendszerben a diktátor személyiségének szuggesztív, normakijelölő jellege, saját mindenhatóságába vetett hite, érzéki külsőségei, „sex-appeal”-je és a követők kritikátlan, libidinális alapú fétis-tisztelete találkozik, amit egy társadalmi krízis is felerősíthet.

Számunkat egy unikális levelezés közlésével és kommentárjaival zárjuk. Narancsik Gabriella kutatásai során összegyűjtötte Jung összes fellelhető levelét Ferenczi Sándorhoz. A 22 levél közül – melynek egyik fele a londoni Freud Múzeumban található Ferenczi-hagyatékból, másik fele a zürichi Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) archívumában őrzött Jung-gyűjteményből származik – 12 most jelenik meg először. Az 1907-1914 közti időszakot felölelő levelezés különlegesen gazdag anyagot szolgáltat a pszichoanalitikus mozgalom korabeli töréseihez, lojalitáskonfliktusaihoz, mindenekelőtt persze Jung és Ferenczi kapcsolatának változásához, többek között Freud viszonyulásának fényében. A leveleket Narancsik Gabriella alapos bevezető tanulmánya és jegyzetei helyezik kontextusba, és teszik még informatívabb forrásanyaggá.

Bízunk benne, hogy számunk hozzájárulhat a pszichoanalízis eddig kevésbé ismert alakjainak megismeréséhez, és már ismert szerzők és témák újraértékeléséhez is.

Borgos Anna

Klara Naszkowska

Pszichoanalitikus, zsidó, nő, feleség, anya, kivándorló: a pszichoanalízis emigráns alapító anyái az Egyesült Államokban*

Bevezetés

Az emberek, eszmék és intézmények Egyesült Államokba vándorlása az Európában egyre inkább eluralkodó fasizmus és a náciizmus elől a 20. századi gondolkodás történetének fontos jelensége, amely máig relevanciával bír. Míg azonban számos kutatás foglalkozik ezzel a migrációval, eddig igen kevesen írtak az emigráns pszichoanalitikusokról, és szinte semmit az Egyesült Államokba vándorolt jelentős számú zsidó pszichoanalitikusnőről.¹ Ennek a diaszpóráközösségnek a tagjai korábban a pszichoanalitikus mozgalom élharcosai voltak Béctől, Berlinton és Zürichtől Prágáig, Párizsig, Londonig és Budapestig, később pedig kulcsszerepet játszottak a freudi elméletek és gyakorlat formálásában az Egyesült Államokban. Ennek ellenére az a kevés áttekintés, amely egyáltalán megemlíti ezeket az emigráns pszichoanalitikusnőket, pontatlan adatokat tartalmaz, amelyek nem tükrözik hűen ennek az úttörő közösségnek a méretét és jelentőségét. Az eddig megjelent könyvek csak arra a néhány analitikusra koncentráltak, akik koruk pszichoanalitikus és tudományos köreiből a legtöbb nemzetközi elismerést kapták: ilyen például Therese Benedek, Grete Bibring, Helene Deutsch, Karen Horney és Margaret Mahler.² Bár róluk is csak hiányos információink vannak, a legtöbb más emigráns

* A cikk angol nyelvű változata megjelenés előtt áll a *European Judaism*, 2022, 55(1) számában. Szeretnék köszönetet mondani Vladimir Melamednek, a Los Angeles-i New Center for Psychoanalysis vezető történész-levéltárosának, Olga Umanskynak, a Boston Psychoanalytic Society and Institute könyvtáros-levéltárosának, valamint Bernhard Bolechnek, a berlini International Psychoanalytic University könyvtárvezetőjének, akik segítettek a kutatásomban, és akiken keresztül számos archív anyaghoz hozzáférhettem. Köszönet Clara Happel unokájának, Peter Rosemarknak is, aki volt olyan kedves, hogy beszélt nekem a családjáról.

¹ Az értelmiség emigrációjáról lásd pl. Coser, 1984; Fermi, 1972. A pszichoanalízis és emigráció kapcsolatáról lásd pl. Hale, 1995; Jacoby, 1983; Steiner, 2000; Gifford, 2003. Az emigráns pszichoanalitikusokról lásd: Ash, 1995; Chodorow, 1989; Mészáros, 2014; Borgos, 2021a.

² Lásd például Appignanesi – Forrester, 1992; Bond, 2008; Coser, 1984, 76–84; Jacobs – Umansky, 2015; Quinn, 1988; Roazen, 1985; Sayers, 1991.

pszichoanalitikusnő személyes és szakmai életrajza láthatatlan, és féltő, hogy örökre eltűnik a történelem süllyesztőjében.

Ez a cikk bevezetőként szolgál a szerző hamarosan megjelenő könyvéhez, amelynek munkacíme *The Forced Migration of Jewish Women Psychoanalysts from German-speaking Europe to the US (1930–1941): A Personal, Interpretative and Documentary History* (Zsidó pszichoanalitikusnők kényszeremigrációja Európa német nyelvű országaiból az Egyesült Államokba (1930-1941): személyes, értelmező és dokumentumtörténelem), amelyre a továbbiakban *Kényszeremigráció* címmel hivatkozunk. Kutatásom, amelyben eddig legalább hetven női freudistával foglalkoztam, több, viszonylag új tudományterülethez járulhat hozzá, a zsidó nőtörténettől és zsidó társadalomtörténettől az életrajzi kutatásokig, családkutatásokig és a pszichoanalitikusok migrációjának vizsgálatáig. Céлом, hogy visszaköveteljem, újraélesszem, rekonstruáljam és megvizsgáljam a pszichoanalízis Európából 1933 és 1941 között elmenekült és az Egyesült Államokban otthonra talált alapító anyáinak szakmai és személyes életrajzát: családi, vallási, politikai és szakmai háttérüket, karriermintázatukat, személyes és közösségi tapasztalataikat és szakmai hozzájárulásukat a pszichoanalízis tudományához.

Az általam vizsgált hetven nő, valamint a többiek, akik kutatásom során még előkerülhetnek, a pszichoanalitikusok első két generációjához tartoztak, és két különböző méretű csoportra oszthatók. Nyolcan közülük (11,4%) elsőgenerációs freudisták voltak, akik az 1870-es és 1880-as években születtek; a maradék ötvenegy (72,9%) pedig a második generációt képviseli, akik a századfordulótól az 1910-es évekig terjedő időszakban születtek.³

Cikkemben az első generációba tartozó nyolc analitikus jelenleg elérhető szakmai és személyes életrajzát vizsgálom. Mint fentebb említettem, Helene Deutsch és Karen Horney nevét és munkásságát nemzetközi szinten elismerik pszichoanalitikus és tudományos körökben. A többi hat analitikust: Frances Derit, Mira Oberholzer-Gincburgot, Salomea Gutmann-Isakowert, Clara Happelt, Flora Kraust és Christine Oldent azonban szinte alig ismerik.⁴

Családi, etnikai és vallási háttér

A nyolc elsőgenerációs analitikusból hat zsidó családban született, mindkét szülőjük zsidó volt. Legjobb tudomásom szerint mind a hat család kulturálisan és társadalmilag asszimilálódott, nem-ortodox család volt. A szülők általában megülték a zsidó ünnepeket, de zsidó identitásuk elsősorban társadalmi, kulturális és családi alapú volt. Christine Oldennek csak az egyik szülője volt zsidó, Karen Horney pedig nem volt zsidó.

³ A fennmaradó tizenegy nő valószínűleg a második generációba tartozott, de pontos születési évük még nem ismert.

⁴ A vizsgált nőket a férjezett, nem pedig a leánykori nevükön emlegetem, mivel ők is így hivatkoztak magukra. Az (osztrák) női pszichoanalitikusokról alapvető életrajzi adatokat közöl Mühlleitner, 1992 és Nölleke, <https://www.psychoanalytikerinnen.de>.

Hárman az ekkor még felosztott lengyel területekről származtak, mielőtt még Lengyelország ismét függetlenné vált volna az első világháború után. Deutsch és Gutmann-Isakower az ekkor osztrák uralom alatt álló Galíciában született. A mai Lengyelországnak ezt a multikulturális délkeleti régióját 1772-ben csatolták a Habsburg Birodalomhoz (amely 1804 után az Osztrák Monarchia, 1867-től az Osztrák-Magyar Monarchia nevet viselte), amikor a korábbi Lengyel-Litván Nemzetközösség területét a környező nagyhatalmak, köztük Poroszország és a cári Oroszország felosztották egymás között. A három, katonailag és közigazgatásilag megszállt lengyel területrészt közül Galícia délen feküdt: ez őrizte meg leginkább a függetlenségét, viszont egyben a legszegényebb régió is volt. Több mint egy évszázadnyi osztrák uralom alatt a galíciai zsidók (a Galitzianerek, akik askenázi zsidók voltak) létszáma hatszorosára nőtt: 1910-ben 872 ezer volt (a régió lakosságának 11%-a), a zsidó és jiddis kultúra pedig virágzott.⁵

Helene Deutsch (született Rosenbach, 1884–1982) egy közepes méretű városban, a mai Lengyelország területén található Przemyslben (németül Premissel; jiddisül Pshemishl), nőtt fel, ahol ekkoriban a lakosoknak csaknem 40%-a zsidó volt. Salomea Gutmann-Isakower (született Sali Rettich/Rettych, 1888–1974) a mai Oświęcimben (németül Auschwitz, jiddisül Oshpitzin), született, amelyet ma az egyik legnagyobb német koncentrációs- és haláltábor-komplexum helyszínéneként ismernek, ám egykor virágzó zsidó közössége a város teljes lakosságának felét tette ki. Oberholzer-Gincburg, a harmadik lengyel születésű analitikus (született Maria/Marie Gincburg, 1884–1949), egy Wyszki nevű faluból származott (jiddisül Viski; mai lett nevén Viški,) a Kongresszusi Lengyelországban, ahogyan az Orosz Birodalom védnöksége alatt álló lengyel területeket nevezték.⁶ Születésének idején Wyszki egy kis shtetl volt, ahol a zsidók alkották a lakosság körülbelül 70%-át. A falu körülbelül 25 km-re északkeletre feküdt Dvinsktől (ma Daugavpils), a vitebski kormányzóságban.

Két analitikus Bécsben született: Frances Deri (született Franziska Hertz, 1880–1971) és Flora Kraus (született Sgalitzer, 1880–1958). Kraus szülei bevándorlók voltak: apja Budapestről, anyja Prágából érkezett. Az 1880-as évektől 1938-ig Bécs zsidó közössége alig több mint 10%-a volt a város teljes lakosságának.⁷ Két szomszédos kerületben viszont, az Alsergrundon és Leopoldstadtban, az ott lakók körülbelül fele zsidó volt.

Két analitikus Németországban született: Karen Horney (született Danielsen, 1885–1952) a Hamburg melletti Eilbek falu (ma Hamburg egyik külvárosa) szülötte; Clara Happel (született Pincus, 1889–1945) pedig Berlinben született, egy német anya és egy lengyel zsidó emigráns apa gyermekeként. Az első világháború előtt Németország lakosságának kevesebb mint egy százaléka volt zsidó. Christine Olden (született Mädi/Marie-Christine Fournier, 1888–1959, Mayer-Fournier néven is ismert) Prágában született, anyja német volt, apja osztrák.

⁵ Galiciáról további információkért lásd Wolff, 2010.

⁶ Mira Oberholzer-Gincburg életrajzi dokumentumait Vera von Planta találta meg a zürichi Állami Levéltárban, lásd Planta, 2010.

Az eredeti német szövegeket a szerző fordította angolra.

⁷ Lásd „Vienna” in Spector – Wigoder, 2001.

A huszadik század első évtizedeiben a tudományos területen dolgozó nők túlnyomórészt középosztálybeli zsidó családokból vagy értelmiségi háttérből jöttek, illetve néhányan kereskedőcsaládokból. Apjuk és más férfi családtagjaik általában orvosok, ügyvédek vagy üzletemberek voltak, akiket helyi zsidó közösségükben jól ismertek és tiszteltek, anyjuk viszont rendszerint háztartásbeli volt, aki nem járt egyetemre. A *Kényszermigráció* munkám részét képező nők többségükben képzetesebb, liberálisabb gondolkodású apjukkal azonosultak, és általában elutasították anyjuk hagyományos, viktoriánus értékrendjét és régimódi életmódját. Eltökélten építették szakmai karrierjüket, amelyhez gyakran ugyanazt a területet választották, mint apjuk vagy nagybátyjuk: az orvostudományt.

Helene Deutsch apja, Wilhelm Rosenbach (1844/5–1919) ismert büntetőjogi ügyvéd és nemzetközi jogi szakértő volt. Premisselben és azon túl is jelentős hírnévnek örvendett. „[Rosenbach] otthona valóságos mikrokozmosza volt [a város] lengyel-zsidó társadalmának,”⁸ és ő volt az első zsidó, akit Galícia képviselőjében kineveztek a bécsi Szövetségi Bíróságra. Deutsch erősen azonosult apjával, az ő szellemi örökösének tartotta magát. Emlékirataiban és interjúiban is többször elmondta: „Az ő fia voltam.”⁹ Deutsch is jogász akart lenni, mint apja, de az Osztrák-Magyar Monarchiában 1919-ig a nőket nem vették fel a jogi karokra. Deutsch anyja, Regina Rosenbach (1854–1941, születési nevén Fass) háziasszony volt hagyományos viktoriánus értékekkel. Azt vallotta, hogy „egy jó házból való lánynak nem illik egyetemre mennie”.¹⁰ Deutsch gyűlölte anyját, és lázadt az ellen, hogy anyja „kitartóan ellenezte” orvosi tanulmányait: „Anyám semmi hatással nem volt a tanulmányaimra, és intellektuális értékeimhez is csak negatív értelemben járult hozzá, amennyiben szembehelyezkedtem az övéivel.” Deutsch a személyes függetlenségre áhítozott.¹¹

Mira Oberholzer-Gincburg tizenhárom éves korában vesztette el apját, Mendel Gincburgot. Egyetemi jelentkezésében Mejer Bomascht, egy haladó szellemű zsidó orvost tüntette fel gyámjaként, aki 1912 óta az orosz parlament tagja volt, és a zsidók jogaiért küzdött a lengyel területeken.¹² A porosz birodalom jogrendszerében az apa halálával a gyermek az anyja vagy egy másik gyám felügyelete alá került. Talán Bomasch hatására választotta Oberholzer-Gincburg az orvosi pályát. Oberholzer-Gincburg anyjáról, Khana-Ita Gincburgról (született Parson) csak annyit tudunk, hogy Mirának nem volt közeli kapcsolata vele.¹³

Frances Deri egy hamburgi születésű kereskedő, Otto Hertz lánya volt, aki gyöngyragylókkal kereskedett. Anyja, Franziska (született Neusser) a Bécs környéki Perchtoldsdorfból származott. Egy ikertestvére, Henrietta Franziska Hertz (férjezett nevén Langstein) és két bátyja volt.¹⁴

⁸ Deutsch, 1973a, 21.

⁹ Deutsch, 1973. március 28. Interjú Helene Deutsch-csal. Oral History interjúgyűjtemény, Boston Psychoanalytic Society & Institute Archives (a továbbiakban: Deutsch, 1973. március 28. interjú).

¹⁰ Deutsch, 1973. március 28. interjú.

¹¹ Deutsch, 1973a, 68, 66.

¹² Magnone, 2016, 406–407.

¹³ *Latvia Births Database*, YewishGen (az adatbázisban téves születési dátum szerepel); Planta, 2010.

¹⁴ Mühlleitner, 1992, 68–69.

Flora Kraus apja, Ferdinand Sgalitzer (1845–1937) szintén kereskedő volt.¹⁵ Anyja Hermine Sgalitzer, született Fischl/Fischel (1857–1922). Flora Krausnak öt testvére volt.¹⁶ Gutmann-Isakower apja, Szymon Rettich (vagy Rettych), tanár volt Tarnauban (ma Tarnów, Lengyelország).¹⁷ Clara Happel apja, Theodor Pincus, bankár volt.¹⁸ Olden apja a neves történész és baloldali politikus, August Fournier (1850–1920) volt. Horney apja, Berndt Danielsen, egy gőzhajó kapitányaként szinte mindig távol volt otthonról, és fanatikus lutheránus volt.

Horney anyját, Clothilde-ot (született van Ronzelen) Sonninak becézték, és nemesi családból származott. Rendkívüli mostohaanyja, Wilhelmine Lorentz-Meyer nevelte fel, aki fizikát, latint és csillagászatot tanult. Arról azonban nem tudunk, hogy Sonni felsőfokú tanulmányokat folytatott volna. 1904-ben vagy 1905-ben azt a bátor döntést hozta, hogy elhagyja a férjét; talán ekkor értette meg Horney a nők anyagi függetlenségének jelentőségét. Egyelőre nem találtam információt arról, hogy milyen tanulmányokat folytatott és foglalkozást űzött az alábbi analitikusok édesanyja: Frances Deri, Christine Olden (Dorothea/Dora Fournier, született Gabillon¹⁹), Salomea Gutmann-Isakower (Frometa Marya Rettich/Rettych, született Lieberfreund²⁰) és Clara Happel (Johanna Pincus, született Heilmann). Tudjuk, hogy Gutmann-Isakower apja 1916-ban özvegy volt, ekkor házasodott újra, de azt nem tudjuk, mikor halt meg az első felesége, Frometa Marya Rettich/Rettych.²¹

Női szakemberek: orvosok és pszichoanalitikusok

Ezek az elsőgenerációs analitikusok koruk egy nőtípusát, az Új Nőt testesítették meg: „olyan, egyetemet végzett nők a huszadik század elején, akik szembementek a hagyományos elvárásokkal, [...] mert személyes kiteljesedésüket a felsőfokú tanulmányokban és a hagyományosan férfiasnak tekintett szakterületeken folytatott munkában keresték”.²² Tanulmányaik, gyakorlatuk és munkájuk során a legtöbben beutazták Európát, a nőket is fogadó egyetemekről bekerültek a pszichoanalízis korabeli központjaiba Bécsben, Berlinben és Zürichben, valamint a kiépülőben levő új központokba Budapesten, Prágában, Frankfurtban, Hamburgban és a svájci szanatóriumokban.

Az, hogy a huszadik század első éveiben a felsőoktatásban túlsúlyban voltak a zsidó nők, különböző gazdasági-társadalmi és kulturális tényezők kombinációjának köszönhető. Vagyonos szüleiknek nem kellett azon aggódniuk, hogy gazdag férjet fogjanak a lányaiknak, és megengedhették maguknak, hogy jó iskolákba küldjék őket.

¹⁵ Temetési nyilvántartás, *JewishGen Online Worldwide Burial Registry – Austria*.

¹⁶ Temetési nyilvántartás, *JewishGen Online Worldwide Burial Registry – Austria; Vienna Births*, YewishGen.

¹⁷ Suchmiel, 1997, 33.

¹⁸ Villiez, 2006, 652–653.

¹⁹ Az információ forrása: www.geni.com.

²⁰ *Krakow Vital Records: Marriages*, JewishGen.

²¹ *Poland: Krakow Marriage Intentions/Banns Records*, JewishGen.

²² Freidenreich, 2002, xvii.

Anyagilag és erkölcsileg is támogatták lányaikat abban, hogy egyetemre menjenek és szakmai karriert építsenek.

Az egyetlen intézmény, amely Európában felkészítette a diákokat az egyetemre és szinte az egyetlen út a felsőfokú tanulmányokhoz, a gimnázium volt, egy olyan középiskola, amely átfogó klasszikus és tudományos műveltséget adott, és egy nehéz szóbeli és írásbeli vizsgával ért véget (az érettségivel, amit az osztrák és az orosz birodalomban *Matura*, Németországban és Poroszországban *Abitur* néven ismertek).

A nyolc elsőgenerációs analitikusnő közül öten (62,5%) orvosi diplomát szereztek: Oberholzer-Gincburg, Deutsch, Gutmann-Isakower, Horney és Happel. A maradék három: Frances Deri, Flora Kraus és Christine Olden nem voltak orvosok, hanem úgynevezett laikus analitikusok. Amikor az 1880-ban született Deri és Kraus érettségizett, az Osztrák-Magyar Monarchiában a nőket csak a bölcsészettudományi karokon engedték tanulni (1897-től)²³. Deri pszichológiát és szociológiát tanult; amikor ezt a cikket írom, Kraus és Olden felsőfokú tanulmányairól még nincsenek pontos információim.

Mira Oberholzer-Gincburg, aki ezek közül a nők közül elsőként kapott orvosi diplomát, egy állami leánygimnáziumban érettségizett a mai Lengyelország területén fekvő soknemzetiségű Łódź (jiddisül Lodzh) városában 1901-ben. 1914-re Łódźban volt a lengyel területeken a második legnagyobb zsidó közösség Varsó után.²⁴ A Kongresszusi Lengyelországban – az Orosz Birodalom területén – már viszonylag hamar, 1856-ban megnyíltak az első olyan lányiskolák, amelyek tananyaga a gimnáziuméhoz hasonlított. Ezekben a nagy presztízsű, drága magániskolában hét év alatt szereztek a tanulók klasszikus műveltséget (többek közt latin és görög nyelvet is tanultak). Az, hogy lengyel lányokat is felvettek, politikai döntés volt – így akarták eloroszosítani őket.

Miután leérettségizett, Oberholzer-Gincburg elhagyta a Kongresszusi Lengyelországot és a berni egyetem orvosi karára iratkozott be. Oroszországban az egyetemek hivatalosan 1914-ig nem vettek fel nőket (bár egyes speciális orvosi kurzusokra 1861 óta járhattak). Svájc volt Anglia után a második ország Európában, amely megnyitotta az egyetemek kapuit a nők előtt, és három évtizeden át az egyetlen német nyelvű ilyen ország maradt. Először a zürichi egyetemre iratkozhattak be nők 1864-ben, ezt hamarosan követte a genfi és a berni egyetem. Amíg a német és osztrák felsőfokú intézmények meg nem nyitották kapuikat a női hallgatók előtt, a svájci egyetemekre nagyszámú külföldi nő iratkozott be. Ebben az időszakban a diákok több mint 90%-a külföldi volt, leginkább Kelet-Európából – konkrétan az Orosz Birodalomból és annak szatellit országából, a Kongresszusi Lengyelországból.²⁵ Svájc nyitottsága, hogy nőket is beengedjen a felsőoktatásba – miközben szavazati jogot 1971-ig nem biztosított nekik – annak volt köszönhető, hogy a liberális gondolkodású német, orosz és lengyel emigráns professzorok és értelmiségiek beengedték a nőket az

²³ Magyarországon 1896-tól a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti karok nyíltak meg a nők előtt. (A szerk.)

²⁴ The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, <https://yivoencyclopedia.org>.

²⁵ Holmes, 1984, 243–245.

előadásaira, és ez hamarosan ahhoz vezetett, hogy a nők teljes jogú diákokká válhattak, és diplomát szerezhettek.²⁶

Amikor Oberholzer-Gincburg 1901-ben beiratkozott a berni egyetemre, azt a kanton haladó szellemű felügyelője, a Nobel-díjra is jelölt Albert Gobat irányította. Négy szemeszter után Oberholzer-Gincburg átiratkozott a zürichi egyetemre.²⁷ 1905-ben félbeszakította tanulmányait, hogy részt vegyen a cári hatalom elleni, végül elbukott forradalomban. A Dąbrowa-medencébe (lengyelül Zagłębie Dąbrowskie) utazott, ahol a munkások és a diákok általános sztrájkba léptek a Lengyel Szocialista Párt irányításával. Mint sok más, a kutatásomban szereplő első és második generációs analitikus, Oberholzer-Gincburg is politikailag aktív szocialista volt. Zürichbe visszatérve 1906-ban ismét beiratkozott az egyetemre, 1908-ban tette le orvosi vizsgáját, és 1909-ben szerzett diplomát.

Zürichi tanulmányai során Mira Oberholzer-Gincburg rendszeresen eljárta a Freudista Társaság találkozóiira. Orvosi diplomája megszerzése után a haladó szellemű Burghölzli Pszichiátriai Intézetben végezte szakmai gyakorlatát Eugen Bleuler és Carl Jung irányítása alatt, ahol gyermekeket analizált (1909 februárjától júliusáig), majd a schaffhauseni Breitenau Pszichiátriai Klinikán folytatott gyakorlatot.²⁸ A történeti bizonyítékok alapján Mira Oberholzer-Gincburg lett a második női pszichoanalitikus Sophie Erismann után (született Sofia Hasse, 1847–1925; 1876-ban végzett a zürichi orvosi egyetemen, és 1909-től dolgozott Burghölzli-ben)²⁹, és ő volt az első gyermekanalitikus Svájcban. Miután rövid ideig egy rigai szanatóriumban dolgozott, Németországba költözött, ahol a berlini pszichoanalitikusok csoportjának első női tagja lett (1911 áprilisában). Részt vett a 3. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson 1911 szeptemberében Weimarban. Későbbi férje, Emil Oberholzer aggódott amiatt, hogy Mira „lelkében káosz uralkodik”, hajlamos „kínózni magát”, és kétségbeesetten, ám sikertelenül kérte Mirát, hogy menjen Sigmund Freudhoz.³⁰ Ehelyett októberben Mira visszatért Zürichbe és több évre a helyi csoport tagja lett, míg Emil hathetes analízisbe ment Freudhoz 1912-ben. Miután Emil visszatért Svájcba, a pár együtt dolgozott Breitenauban, és külön-külön Küsnachtban és Zürichben.

1919 tavaszán az Oberholzer házaspár és Oscar Pfister laikus pszichoanalitikus megalapította a Svájci Pszichoanalitikus Egyesületet, amely szigorúan freudista és Jung-ellenes volt. Ugyanebben az évben Oberholzerék közös pszichoanalitikus praxist indítottak Zürichben. Mira 1923-ban szüneteltette a munkáját, hogy személyes analízisbe menjen Freud „professzorhoz” Bécsbe.

Jó barátságban volt Helene Deutsch-csal. Amikor az 1930-as évek közepén Deutsch aggódni kezdett, hogy „forradalmi lelkesedéstől fűtött”³¹ Martin fia (1917–2002) bajba kerülhet Ausztriában Dollfuss kancellár diktatúrája alatt, Oberholzer-Gincburghoz küldte őt Zürichbe, aki egyben analizálta is őt. Jó barátságban volt más

²⁶ Woodtli, 1975.

²⁷ Registration of the University of Zurich 1833-1924, <http://www.matrikel.uzh.ch/active/static/25972.htm>.

²⁸ Planta, 2006, 142–149.

²⁹ Thompson 1987, 392.

³⁰ Emil Oberholzer levelei Mira Gincburghoz, 1911. március 4. és 8., idézi Planta, 2006, 78, 79.

³¹ Deutsch, 1973a, 157.

lengyel születésű zsidó analitikusokkal is: Beata (Tola) Rankkal (született Mincer, 1896–1961, 1936-ban Bostonba emigrált), Sophie Morgensternnel (született Kabatschnik, 1875–1940) és Eugenia Sokolnickával (született Kutner, 1876–1934).³²

Helene Deutsch tizennégy éves korában végzett egy magánkézben levő lányiskolában Premisselben. Szülei azt szerették volna, ha ezzel befejezi tanulmányait és hamarosan férjhez megy, de neki más tervei voltak. Megfenyegette őket, hogy elköltözik otthonról, ha apja nem ír alá egy szerződést, miszerint támogatja lányát abban, hogy magántanárok segítségével egyedül felkészüljön az érettségire. Körülbelül öt évbe telt, mire sikerült felkészülnie a vizsgára és letennie azt. Ezután 1907-ben letette az egyetemi felvételi vizsgát; ez kötelező volt mindenkinek, aki nem gimnáziumban szerezte az érettségit. Nőként a felvételi vizsgához is külön engedélyt kellett szereznie.³³

Az Osztrák-Magyar Monarchiában az orvosi egyetemek kapui 1900-ban nyíltak meg a nők előtt.³⁴ A svájci egyetemekkel ellentétben Ausztriában mind a női, mind a külföldi hallgatók nagyon kevesen voltak: országos szinten a diákok 2%-a, és 5% a patinás Bécsi Egyetemen, amely Közép- és Kelet-Európa legnagyobb tudományos központja volt.³⁵ Amikor Deutsch 1907-ben beiratkozott a Bécsi Egyetem orvosi karára, az 5-600 fős évfolyamban csak heten voltak nők (és közülük is csak hárman szereztek végül diplomát).³⁶ 1912-ben vagy 1913-ban diplomázott le pszichiáterként.³⁷

Ugyanabban az évben, amikor Deutsch beiratkozott az orvosi karra, megismerkedett Freud írásaival. A háború idején először a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület (WPV) találkozóit látogatta. A társaságnak 1918-ban lett teljes jogú tagja³⁸, és ekkor kezdett el személyes analízisbe járni Freudhoz; bár ez rövid ideig tartott, megerősítette Deutsch pozícióját mind a bécsi csoportban, mind a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületben. Amikor 1925 januárjában megnyílt a WPV képzési központja, őt nevezték ki az intézmény első igazgatójának.³⁹

A bécsi képzési központ az első pszichoanalitikus kiképző intézmény, a Berlini Pszichoanalitikus Poliklinika (1923-tól Berlini Pszichoanalitikus Intézet) mintájára jött létre, amelyet 1920-ban alapítottak, és igazgatója a fehérorosz analitikus, Max Eitingon volt. Amikor az Osztrák-Magyar Monarchia 1918-ban összeomlott, Bécs helyett Berlin lett a német nyelvű területek kulturális és politikai központja. Így Berlin lett a pszichoanalitikus mozgalom „főhadiszállása” is, amelyet Karl Abraham vezetett (Freud jóváhagyásával). A különböző intézetek azért jöttek létre, hogy egységesítsék az analitikusképzést. Az eredetileg Max Eitingon által létrehozott hármas modellt alkalmazták, amely kombinálta a képzés részeként alkalmazott analízist, az elméleti szemináriumokat és a szupervízióval végzett (kontroll) esetkezelést. Bécs akkor nyerte

³² Planta, 2006, 94.

³³ Deutsch, 1973a, 30–47.

³⁴ A Habsburg uralom alatt álló Magyarországon az orvosi karra 1896-tól járhattak nők.

³⁵ Freidenreich, 1996.

³⁶ Deutsch, 1973a, 94.

³⁷ Deutsch, 1973a, 107; Roazen, 1985, 97.

³⁸ Nunberg – Federn, 1975, vol. 4, 296, 310.

³⁹ Az intézményt 1924-ben alapították, de az előadások és szemináriumok hivatalosan csak 1925-ben indultak. Az intézet elődje a Pszichoanalitikus Képzés Nemzetközi Bizottsága volt, amelynek elnöke szintén Helene Deutsch volt.

vissza kulturális és politikai jelentőségét, amikor 1933 januárjában Hitlert német kancellárrá nevezték ki, és az addig Berlinben élő analitikusok körében kivándorlási hullám indult meg.

Az 1920-as években ezek az európai képzési intézmények kicsik és informálisak voltak. Politikai, társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkoztak. Mivel tudták, hogy a képzésre jelentkezők az első világháború okozta gazdasági világválság és infláció közepette ritkán engedhetik meg magukat az analízis díját, a képződőket analizáló szakemberek ingyen vagy minimális díjazás fejében dolgoztak. Freud azon elvét követve, hogy a pszichoanalízist elérhetővé kell tenni a szegények számára is, a bécsi és berlini intézetek klinikái kevés pénzt kértek a kliensektől. Berlinben ráadásul minden analitikus köteles volt egy klienst pro bono kezelni.⁴⁰

Salomea Gutmann-Isakower az akkor osztrák uralom alatt álló, német hivatalos nevén Krakau (ma Krakó, Lengyelország) város magánkézben levő Lengyel Jadviga Királynő Felső Leánygimnáziumában érettségizett 1907-ben.⁴¹ Krakau volt Lengyel Galícia második legnagyobb városa. Az iskolát 1905-ben alapította a városi Emilia Plater Gimnázium igazgatója és volt tanárai; ez az 1896-os alapítású iskola volt az első kizárólagosan lánygimnázium a feldarabolt Lengyelországban, és a harmadik az egész Osztrák-Magyar Monarchiában (az első kettő Prágában, illetve Bécsben nyílt meg). Gutmann-Isakower valószínűleg először az Emilia Plater Gimnáziumba járt, és annak bezárásakor váltott iskolát. Abban az időben Galícia gimnáziumai hatosztályosak voltak (az 1912/13-as tanévtől nyolcosztályosak), és tanulmányaik végén a diákok érettségit tehettek.

1907-ben Gutmann-Isakower megkezdte orvosi tanulmányait az 1364-ben alapított neves krakkói Jagelló Egyetemen, amely a világ egyik első és legrégebb óta működő egyeteme. Ezen az egyetemen először 1894-ben engedélyezték három nőnek, hogy behallgassanak a gyógyszerészeti előadásokra. Az osztrák Oktatási Minisztérium 1897-es rendelete lehetővé tette, hogy a nők teljes jogú hallgatókként bölcsészettudományi tanulmányokat végezhesenek bárhol a Monarchiában, így Galiciában is. Az orvosi karokra 1900-tól járhattak nők, de egy numerus clausus 10%-ra korlátozta az arányukat.⁴² Gutmann-Isakower az 1907/1908-es tanév egyik félévét a Bécsi Egyetem orvosi karán töltötte.⁴³ 1914-ben szerzett diplomát, idegrendszeri betegségek szakterületen.⁴⁴

Gutmann-Isakower lediplomázása után azonnal elköltözött Krakóból Bécsbe. Először orvosi asszistensként dolgozott egy kórházban és az egyetem pszichiátriai klinikáján. 1928-ban indította el magánrendelését.⁴⁵ Ekkoriban kezdett a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület találkozóiira járni, miután megismerte Otto Isakowert, későbbi férjét és analitikusát, majd 1929-ben a WPV pártoló tagja lett. 1933-ban

⁴⁰ Hasonló elven működő Poliklinika nyílt meg Budapesten 1931-ben. (A szerk.)

⁴¹ Dormus, 2016.

⁴² Kolbuszewska, 2017.

Magyarországon más volt a zsidó és a női hallgatók helyzete, lásd Borgos, 2021b.

⁴³ Kulczykowski, 1995, 259.

⁴⁴ A krakkói egyetem orvosi és bölcsészettudományi karának zsidó női hallgatói között „Salomea Rettlich-Gutmann” néven említi Suchmiel, 1997, 33.

⁴⁵ Magnone, 2016, 526.

rendes taggá választották, és a következő évtől kiképző analitikusként kezdett dolgozni.

Karen Horney egy magán leányiskolában végezte az általános iskolát, majd egy 1901-ben nyílt hamburgi leánygimnáziumba került.⁴⁶ Németországban viszonylag későn, 1894-ben nyílt meg az első leánygimnázium. Öt évvel később, 1906-ban Horney leérettségizett, és beiratkozott a Freiburgi Egyetem orvosi karára (ez is nagy múltú felsőoktatási intézmény volt, a 15. században alapították). A német egyetemek 1900-tól engedtek be női hallgatókat az orvosi karokra,⁴⁷ elsőként Freiburg és Heidelberg. Amikor Horney megkezdte a tanulmányait, összesen 34 medika tanult az egyetemen.⁴⁸ Ausztriához hasonlóan, de Svájcától eltérően a német egyetemeken a nők és a külföldiek aránya az első világháború előtt alacsony volt, 5-10%. Miután Horney elvégezte az első két év kurzusait és letette a kötelező szigorlatokat, a Göttingeni Egyetemre ment klinikai gyakorlatra. 1909-ben iratkozott be a berlini egyetemre, amely más porosz egyetemekhez hasonlóan 1908-ig nem adott diplomát női hallgatóknak. 1911-ben tette le a vizsgáit, és 1915-ben doktorált a fejsérüléseket követő poszttraumás pszichózisokból.

Horney útja a pszichoanalízis felé 1910-ben (huszonöt éves korában) indult meg komolyan, amikor személyes analízisbe ment Karl Abrahamhoz, a Berlini Pszichoanalitikus Egyesület alapítójához. Ezt azonban titokban tartotta, amíg le nem diplomázott – akkoriban a német orvosi és akadémikus körökben (és máshol is) ferde szemmel néztek a pszichoanalitikusokra, sőt akár ki is rekesztették őket. Egy másik emigráns analitikus, Dora Hartmann szavaival: „[a pszichoanalízis] nem volt divatban, nem volt kifizetődő, szabotálta az ember jövőjét”, „a pszichológusok számkivetettek voltak”. „Egy pszichoanalitikusnak teljes lehetetlenség volt” teljes jogú professzorrá válnia.⁴⁹ Analízise végeztével Horney csatlakozott a berlini pszichoanalitikusok csoportjához, és részt vett Abraham szemináriumain. 1919-ben kezdte meg analitikus magánpraxisát. Ő volt az egyetlen nő, aki részt vett a Berlini Pszichoanalitikus Poliklinika megalapításában 1920-ban, és az első nő, aki itt tanított. Előadóként és kiképző analitikusként egészen 1932-es kivándorlásáig ott dolgozott.

Happel szintén a berlini egyetem orvoskarán végzett 1915-ben. A berlini egyetemre 1895-től járhattak nők. Bár a német lakosságnak kevesebb mint 1%-a volt zsidó, 1908-ban az egyetemen a zsidó női hallgatók aránya 18% volt, és ez 1911-re 28%-ra emelkedett. Happel öt évig orvosként praktizált, majd 1920-ban kezdte meg a képzését a frissen nyílt Berlini Pszichoanalitikus Poliklinikán. 1927-ben Bécsbe ment, hogy képzése részeként analízisben vegyen részt Hanns Sachsnál. Csatlakozott az 1926-ban Frankfurt am Mainban alapított pszichoanalitikus csoporthoz, és részt vett az abból kinövő Frankfurti Pszichoanalitikus Intézet 1929-es megalapításában (ez az intézmény kapcsolódott a szocialista Társadalomtudományi Kutatóintézethez, és 1933-ban a nácik mindkettőt bezárták). Happel alapította az első pszichoanalitikus

⁴⁶ Quinn, 1988.

⁴⁷ Albisetti, 1982.

⁴⁸ Nauck, 1953, 23.

⁴⁹ Hartmann, 1973. január 31. Dr. Stephen Firestein első interjúja Dr. Dora Hartmannal. New York: New York Psychoanalytic Society and Institute, 28, 24.

munkacsoportot Hamburgban egy helyi analitikussal, August Watermannal (1931-ben), és ott magánpraxist is folytatott.⁵⁰

Női szakemberek: laikus analitikusok

Az első és második generációs freudisták a kozmopolita értelmiség széles skáláját képviselték, és ez az orvosokra és a laikus analitikusokra egyaránt igaz. A pszichoanalízist egy radikális humanista projektnek tekintették, amellyel a művelt rétegek széles körét szerették volna elérni. Találkozóikon a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat problémáin felül a művészetéről, irodalomról, mitológiáról, vallásról, oktatásról, antropológiáról, csoportpszichológiáról és pedagógiáról vitáztak.⁵¹ Freud utópisztikus víziója egy „pszichoanalitikus kollégium” volt, ahol analitikusok tanulmányoznák a civilizációtörténetet, mitológiát, valláspszichológiát és irodalmat. A berlini analitikusképző intézet diákjainak a fent említett tantárgyak nagy részét tanulniuk kellett. Bár egyre több vita volt arról, különösen az Egyesült Államokban, hogy lehessenek-e pszichoanalitikusok nem orvosi végzettségű emberek, Freud mindig egyenrangúnak tekintette a laikus analitikusokat, és úgy vélte, új szempontokat tudnak behozni. Élete során többször hangoztatta: „A pszichoanalízis nem az orvostudomány egy szakterülete. Nem is értem, hogy lehet ezt vitatni. A pszichoanalízis a pszichológia része.”⁵² És hozzátette: „Amíg csak élek, minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a pszichoanalízist ne kebelezhesse be az orvostudomány.”⁵³

Az USA-ba emigrált elsőgenerációs laikus analitikusnők között volt Frances Deri, Flora Kraus és Christine Olden. Szakmai önéletrajza szerint Deri közgazdaságtant, pszichológiát, pedagógiát, biológiát, fiziológiát és anatómiát hallgatott a bécsi egyetemen az 1900/1901-es tanévtől 1908-ig. 1903-ban állami tanári vizsgát tett, és ettől kezdve az egyetem mellett tanított is.⁵⁴ 1900 áprilisában részt vett a női akadémia, az Athenaeum megalapításában, amely az egyetem egy nem-diszkriminatív alternatívája lett. Az intézmény egyik fő képviselője Ludo Hartmann történész és baloldali politikus volt, Heinz Hartmann apja; Deri az ő két titkárnőjének egyike volt.⁵⁵

Miután 1908-ban vagy 1909-ben Berlinbe költözött, Deri több nagy jótékonyági szervezetet, anya- és gyermekotthont alapított és vezetett, szociális munkásként dolgozott, szociális munkások képzését és szupervízióját végezte, emellett számos előadást tartott és publikált. 1920-ban fordult a pszichoanalízishez, eredetileg azért, hogy jobban megértse kliensei pszichés problémáit annál a jótékonyági szervezetnél, amelyet vezetett. „Rájöttem, hogy egy szociális munkás nem érhet el kielégítő

⁵⁰ Villiez, 2006.

⁵¹ Nunberg – Federn, 1975, vol. 1, xxviii.

⁵² Freud, 1927, 103.

⁵³ Sigmund Freud levele Paul Federnnek, 1926, március 27, idézi Wallenstein, 1998, 10.

⁵⁴ Curriculum Vitae of Frances Deri, until 1935. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

⁵⁵ Fellner, 1986.

eredményt, ha a szociális munka nem a pszichoanalízis elvein alapul.”⁵⁶Autodidakta módon kezdett pszichoanalitikus irodalmat olvasni, majd személyes analízisbe kezdett a Berlieni Képzési Intézetben Karl Abrahamnál (1921–1922, az analitikus betegsége miatt félbeszakadt). Deri anyagi okokból kénytelen volt elhalasztani a további analízist 1926-ig, és végül egy laikus analitikusnál, Hanns Sachsnál fejezte be 1929-ben, csaknem ötvenévesen. 1928 és 1933 között magánpraxisa volt Berlinben, az első két évben Karen Horney és Max Eitingon volt a szupervízora. Ezután 1930-tól csaknem két éven át Ernst Simmel lengyel születésű pszichoanalitikus asszisztenseként dolgozott az első pszichoanalitikus szanatóriumban a Tegel-kastélyban Berlin külvárosában. Simmel ezt a szanatóriumot 1927 áprilisában alapította, és ő is maradt a vezetője, míg az intézmény 1931. augusztusában anyagi okokból bezárásra nem kényszerült.⁵⁷

Később Berlinben és Prágában Deri a marxista Otto Fenichel és Wilhelm Reich körüli belső kör tagja volt. 1924-ben Fenichel egy *Kinderseminar* (gyerekszeminárium) nevű titkos csoportot alapított és felügyelt, amely baloldali analitikusokból állt, akik szembehelyezkedtek a pszichoanalízis intézményrendszerével, és magukat „komisz gyerekeknek” titulálták.⁵⁸ Deri volt az első, aki 1933-ban, Hitler hatalomra jutása után Prágába költözött. Megszervezte az első prágai pszichoanalitikus csoportot Annie Reich-hel és Berta Bornsteinnel, akik később szintén az Egyesült Államokba emigráltak. Ő volt a csoport vezetője 1934-ig; szemináriumokat és előadásokat tartott, és leendő analitikusokat képzett. Magánpraxisa is volt.

Flora Kraus tanulmányairól legjobb tudomásom szerint nincsenek elérhető adatok. Amit tudunk, hogy Hermine Hug-Hellmuth, az első (szintén orvosi végzettség nélküli) gyermekpszichoanalitikus asszisztenseként dolgozott. Hug-Hellmuth 1924-es halála után átvette az első bécsi oktatási tanácsadó központ irányítását, amelyet még mentora alapított 1923 áprilisában. Ugyanebben az évben a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület rendes tagja lett. Miután 1928-ban visszavonult a tanácsadó központtól, azt egy másik későbbi amerikai emigráns, Editha Sterba vette át. Kraus ismeretlen okokból az IPA-tagságáról is lemondott a következő évben.⁵⁹

Christine Olden gyermekanalitikust „íróként” tüntették fel, amikor megvonták tőle a német állampolgárságot, és „vagyonelkobzás nélkül kiutasították az országból”.⁶⁰ Tanulmányaival kapcsolatban további kutatás szükséges. Analitikusi képzettségét Berlinben Hanns Sachsnál és Bécsben Helene Deutschnál szerezte. Az 1930-as évek közepén csatlakozott Fenichel baloldali köréhez Prágában.⁶¹

⁵⁶ Curriculum Vitae of Frances Deri, 1963. május 31.; Második interjú Mrs. Frances Derivel, Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records at New Center for Psychoanalysis Los Angeles, 10 (a továbbiakban Deri, 1963. május 31., második interjú).

⁵⁷ Deri, 1963. május 31., második interjú, 4–6.

⁵⁸ Jacoby, 1983; Harris – Brock, 1992.

⁵⁹ “Kraus, Flora,” in Blumesberger – Doppelhofer – Mauthe, 2002, 740; “Kraus, Flora,” in Mühlleitner, 1992, 185.

⁶⁰ *Revoked German Citizenship and Property Seizures 1933-1945*, JewishGen.

⁶¹ Giefer – Mühlleitner, 2020; Glover, 1936; lásd még az International Psycho-Analytical Association Bulletinjeit.

Feleségek és anyák

Az 1900-tól az 1920-as évek végéig diplomát szerzett nők általában hasonló korú diplomás férfiakkal léptek párkapcsolatba, és a kor szokásaihoz képest későn mentek férjhez.⁶² Az általam vizsgált nyolc nő mindegyike férjhez ment, volt, aki többször is: Flora Krausnak és Salomea Guttmann-Isakowernek két, Christen Oldennek három házassága volt.

Hárman pszichoanalitikus orvossal kötöttek házasságot: Helene Deutsch Felix Deutsch-csal, Salomea Guttmann-Isakower Otto Isakowerrel (ez a második házassága volt), Mira Oberholzer-Gincburg pedig Emil Oberholzerrel. Felix Deutsch és Otto Isakower bécsi zsidók voltak, Emil Oberholzer nem-zsidó német. Felix Deutsch egyidős volt feleségével, Emil Oberholzer egy évvel idősebb, Otto Isakower viszont tizenegy évvel volt fiatalabb Salomea Guttmann-Isakowernél.

Mira Oberholzer-Gincburg és Helene Deutsch a kor szokásaihoz képest későn, huszonkilenc, illetve huszonnyolc évesen ment férjhez. Mindketten egy gyereket szültek, azt is viszonylag későn: Oberholzer-Gincburg negyvenkét, Deutsch harminchárom évesen. Flora Kraus és Salomea Guttmann-Isakower viszonylag fiatalon kötötték első házasságukat – tizenkilenc, illetve huszonegy évesen. Horney is viszonylag fiatalon, huszonnégy évesen ment férjhez.

Három nő férje orvos volt, de nem analitikus. Salomea Guttmann-Isakower első férje, Feliks Guttmann, zsidó orvos; Flora Kraus első férje, Alois Botstiber, fogorvos (etnikai háttere nem ismert); Clara Happel férje, Heinrich Paul Happel, egy feleségénél négy évvel idősebb nem-zsidó német orvos. Frances Deri egy Max Deri (született Deutsch) nevű, pozsonyi származású zsidó művészettörténészhez ment hozzá, aki művészetpszichológiára szakosodott és feleségénél két évvel volt idősebb. Karen Horney férje, Oskar Horney, nem-zsidó társadalomtudós volt; Christine Olden második férje, Rudolf Olden (született Gunther Oppenheim 1885–1940) lengyel születésű, Hitler-ellenes újságíró és jogász. Olden első és harmadik férjéről, Hans Fortwänglerről és Mayerről (keresztneve nem ismert) még további adatokat kell gyűjtenem, ahogyan Flora Kraus második férjéről, Maximilian Hermann Krausról is.⁶³

A vizsgált nők közül egyedül Horneynak volt három gyereke. Deri, Kraus és Happel két-két gyereket szült; Oldennek egy lánya született az első férjétől, Fortwänglertől. Salomea Guttmann-Isakower házassága gyermektelen volt.⁶⁴

Menekültek és emigránsok

Az első olyan jelentős esemény, amely kivándorlási hullámot indított el az európai értelmiség körében, a demokratikus (sic) parlamenti választás volt Németországban 1930. szeptember 14-én, amely megerősítette Hitler Nemzetiszocialista Pártját

⁶² Lásd Freidenreich, 2002.

⁶³ A vizsgált nők férjeivel kapcsolatosan még további adatgyűjtés szükséges.

⁶⁴ Legjobb tudomásom szerint Salomeának és Feliks Guttmannak sem volt gyereke.

(NSDAP). A Németországból kiinduló emigrációs hullám akkor ért a csúcsára, amikor Paul von Hindenburg elnök 1933. január 30-án kancellárrá nevezte ki Hitlert. Ezt azonnal agresszív antiszemita és rasszista politikai lépések követték, amelyek a diktatúra kiépüléséhez és végül a holokauszthoz vezettek: a Reichstag leégése (1933. február) utáni sürgősségi jogalkotástól az első valódi koncentrációs tábor kialakításáig (Dachauban, 1933 márciusában), a zsidó üzletek első szervezett bojkottjáig (1933. április), a könyvégetésig (1933. május) és a Nürnbergi Faji Törvények bevezetéséig (1935. szeptember), hogy csak néhányat említsünk.

A Berlinben praktizáló pszichoanalitikusok többségét az 1933-as erőszakos események arra készítették, hogy még abban az évben vagy 1934-ben (attól függően, mikorra sikerült vízumot és befogadó nyilatkozatot szerezniük) elmeneküljenek Németországból. Ekkor a Bécsben élő analitikusok többnyire még abban az illúzióban ringatták magukat, hogy a német fasizmus nem lesz hosszú életű; Ausztriában viszonylag biztonságban érezték magukat. Többségük csak az Anschluss után (1938. március 12-13.) hagyta el az országot. Pedig Ausztriában is ijesztő volt a helyzet. Az 1880-as években jelentősen megerősödött a politikai antiszemitizmus az Osztrák-Magyar Monarchiában. A legjelentősebb konzervatív párt, a Keresztényszociális Párt, 1891-ben alakult, és 1895-ben abszolút többséget szerzett a bécsi önkormányzati választásokon. A párt populista vezetője, Karl Lueger, 1897-ben a főváros polgármestere lett (ezt a tisztséget 1910-es haláláig töltötte be). A Keresztényszociális Párt Európa akkori legnagyobb antiszemita mozgalma volt.⁶⁵ Vegyítette a vallási, kulturális és gazdasági antiszemitizmust, és a zsidó befolyást „hibáztatta” Ausztria szekularizációjáért és modernizálódásáért, a kapitalizmusért és a liberalizmusért.⁶⁶

Az 1930-as és '40-es években az emigráció ritmusát az európai politikai események határozták meg. Lassította a folyamatot a nagy gazdasági világválság az Egyesült Államokban, valamint a szigorú bevándorlási politika, különösen az 1921-es kvótatörvény és az 1924-es bevándorlási törvény, amely kvótákat és korlátozásokat szabott meg a bevándorlókkal kapcsolatban.

Az európai bevándorlók New York városában értek partot. Az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület azonban erősen ajánlotta, hogy a bevándorló pszichoanalitikusok más amerikai városokban telepedjenek le. Ennek ellenére a *Kényszermigráció* kutatás alanyai közül legalább harmincketten (48,5%) különböző okokból New Yorkban maradtak és ott praktizáltak. New York pezsgő nagyváros volt jelentős pszichoanalitikus közösséggel, amelynek nagy részét német ajkú zsidó bevándorlók alkották.

Az elsőgenerációs női pszichoanalitikusok már jelentős szakmai hírnévnek örvendtek az 1930-as évekre, amikor Hitler és a nácik hatalomra jutásával emigrálni kényszerültek. Kutatásaim alapján úgy tűnik, Karen Horney volt a második freudista női analitikus⁶⁷, aki az Egyesült Államokba érkezett 1932-ben, Margrit Libbin (később Munk) után, aki 1927-ben költözött Los Angelesbe, és ott társalapítója volt a Los

⁶⁵ Lueger két éven belül négyszer nyerte meg a polgármesteri választásokat, Ferenc József azonban antiszemita nézetei miatt nem volt hajlandó kinevezni. Végül akkor kapta meg polgármesteri kinevezését, amikor ötödszörre is nyert.

⁶⁶ Lásd pl. Pauley, 1992.

⁶⁷ Egy adleri analitikus, Olga Knopf 1929-ben érkezett az Egyesült Államokba.

Angeles-i Pszichoanalitikus Kutatócsoportnak 1935-ben. Horney tulajdonképpen nem menekült volt. Franz Alexander analitikus, aki 1919-ben menekült el Magyarországról a zavargások és az egyre erőteljesebb jobboldali önkényuralom elől, meghívta Chicagóba, hogy közösen alapítsák meg a Chicagói Pszichoanalitikus Intézetet. Ezután Horney New Yorkba ment, ahol megalapította a hagyományokkal szembemenő Amerikai Pszichoanalitikus Intézetet. 1941-ben a *Time* magazin Horneyt és Helene Deutschot „az Egyesült Államok két kiemelkedő női pszichiáterének” nevezte.⁶⁸ Horney 1952-ben, hatvanhét évesen halt meg gyomorrákban.

Clara Happel a politikai helyzettől megrémülve már 1933 óta el akarta hagyni Németországot, de idős szüleit nem akarta otthagyni. 1934-ben döntött úgy, hogy emigrál, miután hat hónapon belül mindkét szülője és nővére is meghalt, férje pedig elvált tőle. Happelnek több mint egy évébe telt felkészülni az emigrációra és megszerezni a vízumot magának és két gyermekének, Erikának és Jürgen Peternek (később Peter). A kiképző analízisét végző Hanns Sachs, aki már 1932-ben kivándorolt, biztosított számára igazolást, hogy anyagilag támogatni tudja – ez szükséges volt a vízumkérelemhez. Happel 1936. február 7-én érkezett New Yorkba az SS Washington fedélzetén. Mivel belépési papírjain egy olyan megjegyzés szerepelt, hogy „egyedülálló nő két gyerekkel a szociális ellátás terhére lesz”, gyermekeivel először Ellis Islandre küldték mint „jóléti kockázatot”.⁶⁹ Egy-két éjszakára ott tartották őket, és csak Hanns Sachs és ügyvédei beavatkozása után engedték szabadon.⁷⁰

Happel végül Detroitban telepedett le és magánpraxist kezdett, csatlakozott a Chicagói Pszichoanalitikus Egyesülethez, és előadásokat tartott a detroiti kutatócsoportban. Fiával való levelezéséből kiderül, hogy az Egyesült Államokban anyagi gondokkal, honvággyal, elszigeteltséggel küzdött, és szenvedett az antiszemita és rasszista légkörtől Detroitban; a városban erős befolyást gyakoroltak Henry Ford nézetei, és a háború alatt a fegyvergyártás egyik központja lett. Happel leveleiből árad a túlélők büntudata és a depresszió. Az Egyesült Államokban elfoglalt helyét többször is ezekkel a keserű szavakkal írja le: „zsidó, nem állampolgár, pszichoanalitikus és engedéllyel nem rendelkező orvos”.⁷¹ Akkoriban Detroitban nem volt nagy kereslet analitikusokra; a Detroiti Pszichoanalitikus Egyesület csak 1940-ben alakult. Happel gyakran költözött, mert nem tudta megfizetni a lakbért. Gyerekei New Yorkban, Los Angelesben és Chicagóban jártak iskolába, baráti emigráns családoknál laktak, és nagyon hiányoztak neki. 1940-től arra koncentrált, hogy reménybeli emigránsoknak segített nyilatkozatokat szerezni és vízumkérelmeket írni. Ingyenes ifjúsági tanácsadást nyújtott színesbőrű embereknek, menekülteknek és diákoknak. „Ebben a városban azonban vigyázni kell, nehogy meglíncseljenek azért, mert valamit ingyen csinálsz [...], mert az feldühíti az orvosokat”, jegyzi meg egy 1940 szeptemberében fiának, Peternek írt levelében.⁷²

⁶⁸ Women doctors. *Time*, 1941. január 13, 54.

⁶⁹ Volker, 1988.

⁷⁰ Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁷¹ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1942. augusztus 1., idézi Volker, 1988, 202.

⁷² Clara Happel levele Peter Happelhez, 1940. szeptember 20, idézi Volker, 1988, 199.

Az 1930-as évek végén és az 1940-es években „csaknem minden menekültet megfigyelés alatt tartott az FBI vagy valamely más kormányügynökség”, rendszerint attól a pillanattól kezdve, hogy megérkeztek az Egyesült Államokba.⁷³ Németországi származása miatt Clara Happel „ellenséges idegennek” minősült, és vastag dosszié volt róla az FBI-nál. Azzal gyanúsították, hogy Hitlert támogatja, és politikailag érzékeny információkat szed ki a klienseiből, ezért úgy ítélték, hogy „veszélyt jelent az Egyesült Államok közrendjére és biztonságára”, és végül 1944. december 8-án, aznap, amikor az Egyesült Államok hadat üzent Japánnak, kémkedés vádjával letartóztatták.⁷⁴ Az FBI hat hétig fogva tartotta egy helyi börtönben, majd ideiglenesen szabadlábra helyezte, és további két hónap múlva engedték el véglegesen. Letartóztatása miatt számos kliensét elveszítette, és nehezen talált megfizethető lakást, depressziója viszont erősen súlyosbodott. Később azt mondta, ekkoriban „mindenféle veszteség érte”.⁷⁵ A letartóztatás fordulópont volt az életében.⁷⁶

Happel szerint Detroit „a Ku Klux Klan és a rasszista Fekete Légión központja, az antiszemita Coughlin atya követőinek városa, [...] az amerikai felsőbbrendűséget hirdető főhadiszállása, [...] ahol dühöng az antiszemitizmus”.⁷⁷ 1943 végén Chicagóba utazott, hogy személyes analízisbe menjen egy másik emigráns analitikushoz, Therese Benedekhez, de azután meggondolta magát. Ehelyett, bár pszichésen kimerült volt, 1944-ben Detroitból New Yorkba költözött, hogy „mindent újra kezdjen”, és letegye azt az orvosi vizsgát, amely feltétele volt annak, hogy az emigráns orvosok állami praktizálási engedélyt kapjanak.⁷⁸ Az Egyesült Államokban a pszichoanalízis az orvostudomány egyik ágának számított. Az emigráns analitikusok tehát (kevés kivétellel) csak akkor praktizálhattak, ha volt orvosi diplomájuk és orvosi engedélyük. Az európai analitikusoknak az orvosi engedélyhez egy átfogó, írásbeli orvosi vizsgát kellett letenniük angolul. 1938-ban ezen felül előírás volt, hogy a külföldi orvos vagy vegye fel az amerikai állampolgárságot, vagy szerezzen orvosi diplomát egy amerikai intézményben, vagy a vizsga előtt végezzen szakmai gyakorlatot. New York és Massachusetts államokban a külföldi orvos azonnal letehetette a vizsgát, Michiganban azonban, ahol Happel élt, ez nem volt lehetséges.⁷⁹ A bevándorló orvosoknak általában két évébe telt letenni a vizsgát és megszerezni az engedélyt. Akkoriban azonban még az orvosi engedéllyel rendelkező pszichoanalitikusokat is gyakran kirekesztették a szakmai körökből. Még nehezebb helyzetben voltak azok, akiknek nem volt orvosi végzettségük. Míg az európai pszichoanalitikus társaságok tárt karokkal fogadták a laikusokat, az Egyesült Államokban ők nem praktizálhattak.

Amikor Happel fia 1944 közepén amerikai állampolgárságot kapott, előbb, mint az anyja, Happel keserű csalódást érzett: „Szóval te, családunk legfiatalabb tagja, kapod meg először a papírjaidat! Tudod, valamennyire irigykedem, bár persze örülök, hogy

⁷³ Goggin – Brockman Goggin – Hill, 2004, 78.

⁷⁴ Happel FBI dossziéjáról lásd Goggin – Brockman Goggin – Hill, 2004, 80–81.

⁷⁵ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1943. május 15, idézi Volker, 1988, 203.

⁷⁶ Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁷⁷ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1945. január 19, idézi Volker, 1988, 199.

⁷⁸ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1940. április 16, idézi Volker 1988, 205.

⁷⁹ Bulletin of Information to be Supplied only to Psychoanalysts who Desire to Emigrate to the U.S.A. Thompson, 2012, A melléklet, 32–37.

te elérted ezt a célt – mert úgy érzem, én is »szolgáltam« ezt az országot, én hoztalak ide téged és [Erikát], és mégis...”⁸⁰ Miközben orvosi vizsgájára készült, Happel pszichoanalitikus magánpraxist indított New Yorkban, és újra kapcsolatba lépett a város zsidó emigráns közösségével. Közeli barátaival együtt az úgynevezett „politikai freudisták” köréhez tartozott, amely baloldali volt. Mégis magányos maradt, depresszióban szenvedett, és egyre inkább aggódott az európai politikai helyzet miatt. Veszteségként élte meg „a német kultúra pusztulását is, amelyhez annyira kötődött, és mivel visszamenni már nem tudott, és ő maga is megváltozott, ezzel önmaga egy része is elveszett”.⁸¹

Az 1945 során fiának írt leveleiben Happel rendszeresen beszámolt a koncentrációs és hadifogolytáborokról. A háború vége után teljesen letaglózta az a pusztítás, amit a náci, a háború és a holokauszt véghezvitt, valamint a túlélők veszteségei. Kétségbeesett, amikor új hazája, az Egyesült Államok atombombát dobott Hirosimára és Nagaszakira. Körülbelül ez idő tájt, 1945 augusztusában Clara Happel megpróbálta kioltani az életét, de lánya mentőt hívott.⁸² Utolsó levelében, 1945. szeptember 4-én, az amerikaiak „értelenségének vasfaláról”⁸³ ír. Második, ezúttal sikeres öngyilkossági kísérletét 1945. szeptember 19-én, ötvenhat éves korában követte el, altató-túladagolással.⁸⁴

Szerencsére Happel története kivételnek számított. A legtöbb emigráns analitikusnő gyorsan és sikeresen újraépítette karrierjét az Egyesült Államokban. Képzési intézeteket és munkacsoportokat hoztak létre, képzést és szupervíziót tartottak analitikusjelölteknek, klienseket kezeltek, publikáltak és sokféle szakmai tevékenységben vettek részt. Meghatározó szerepük volt a freudi elmélet és gyakorlat továbbfejlesztésében az Egyesült Államokban.

A „bevándorlók előnye” elmélet alapján a bármilyen rasszba tartozó bevándorlók általában ellenállóbbak, mint a helybéliek, mind származási országukban, mind ott, ahova kivándoroltak.⁸⁵ Amellett, hogy elszántak és szorgalmasak voltak, a legtöbb nő emigráns analitikus az Egyesült Államokat biztonságos kikötőnek és „a lehetőségek országának” tekintette, és többségük hálás volt azért, hogy menedéket kapott. Általában eltökéltek voltak, hogy új otthonot teremtenek maguknak az Egyesült Államokban, és amerikai állampolgárként új életet kezdenek. Beiratkoztak a bevándorlóknak szervezett angol nyelvtanfolyamokra, és késedelem nélkül benyújtották az állampolgársági kérelmet. Európai értékeiket és szokásaikat az amerikai kultúrával ötvözve igyekeztek az amerikai társadalom részévé válni.

Az általam vizsgált analitikusnők személyes dokumentumaiból az is kiderül, hogy nagyot csalódtak Európában (különösen Ausztriában), és érzelmileg igyekeztek leválni róla vagy elfojtani a háború előtti időszak fájdalmas, traumatikus emlékeit. Volt, aki teljesen elutasította európai, zsidó vagy lengyel identitását (például Helene Deutsch), mások eltitkolták baloldali politikai nézeteiket. Sokan gyerekeikkel vagy unokáikkal

⁸⁰ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1944. szeptember 14, idézi Volker, 1988, 203.

⁸¹ Volker, 1988, 208.

⁸² Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁸³ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1945. szeptember 4, idézi Volker, 1988, 210.

⁸⁴ Peter Happel levele Dr. Friedrichhez, 1984. szeptember 16, idézi Brecht és mtsai., 1985, 91.

⁸⁵ Lásd pl. Model, 2008, 56–59.

sem voltak hajlandók a háború előtti időszakról beszélni. A háború után csak kevesen költöztek vissza Európába. A többség még látogatóba sem volt hajlandó visszatérni az egykor náci irányítás alatt álló területekre, különösen Ausztriába, Németországba és Olaszországba.

Clara Happellel ellentétben a legtöbb női pszichoanalitikus férjével együtt emigrált. Eddigi kutatásaim szerint e nők több mint 50%-a New Yorkban telepedett le, ahol pezsgő zsidó emigráns közösség volt, míg a többiek közül sokan más amerikai nagyvárosokba költöztek, például Bostonba, Chicagóba, Los Angelesbe, Philadelphiába és a Washington, DC–Baltimore régióba, vagy olyan helyekre, ahol gyorsan növekedő pszichoanalitikus közösség volt (például Topeka, Kansas). Itt ismét kapcsolatba léphettek európai barátaikkal és kollégáikkal, és kevésbé fojtogatta őket a honvágy és a magány, mint azokat a pszichoanalitikusokat, akik kisebb, kulturálisan kevésbé sokszínű városokban telepedtek le.

Kivándorlása előtt Clara Happel állítólag sok berlini és bécsi analitikust próbált meggyőzni arról, hogy emigráljanak.⁸⁶ Robert Waelder azon nagyon kevés osztrák pszichoanalitikus és értelmiségi közé tartozott, akik felismerték a náci fenyegetés súlyosságát. 1933-ban sürgette bécsi barátait, hogy azonnal vándoroljanak ki, de tanácsát végül csak Helene és Felix Deutsch fogadta meg. Helene és fia, Martin, 1935 szeptemberében érkezett az Egyesült Államokba. Azért döntöttek úgy, hogy Bostonban telepednek le, mert Felix állásajánlatot kapott a massachusettsi közkórháztól. Az Egyesült Államokban Deutsch részt vett a pszichoanalitikus-jelöltek képzésében, analitikusként praktizált és a Bostoni Pszichoanalitikus Egyesület elnöke volt (1939–1941). 1944 és 1945 között megírta monumentális művét, *The Psychology of Women* [A nők pszichológiája] címmel (1973b).⁸⁷ „Nagyon boldog volt [Bostonban] [...] [Bécs] buta, fojtogató légköre után, [...] végre valami szabadabbat élt meg, ami hihetetlen megkönnyebbülés volt,” úgy fogalmazott: „örömteli felszabadulás”.⁸⁸ Mint az Egyesült Államokba emigrált női analitikusoknak általában, Deutschnak is hosszú élete volt, és jóval túlélte férjét. 1982-ben halt meg, kilencvennyolc évesen; Felix, aki egyidős volt vele, már tizennyolc évvel korábban elhunyt.

Frances Deri Prágából érkezett az Egyesült Államokba 1935-ben. A szükséges nyilatkozatokat Ernst Simmeltől kapta meg, akinek korábban asszisztense volt a Tegel-kastélyban működő szanatóriumban, és David Brunswicktól, egy Bécsben tanult pszichoanalitikus, Ruth Mack Brunswick volt férjétől. Hanns Sachs azt javasolta, hogy Deri Detroitban vagy Los Angelesben telepedjen le. Az utóbbi mellett döntött, mert „olyan gyönyörű város”, pedig számíthatott rá, hogy Detroitban „nagyon rövid idő alatt nagyon sok pénzt kereshet”. „Mozgalmas életet élt – egy hét után már tele volt a naptára.”⁸⁹ Hivatalosan 1935. szeptember 27-én üdvözölték a Los Angelesi

⁸⁶ Volker, 1988.

⁸⁷ Deutsch, 1973b.

⁸⁸ Helene Deutsch levele Felix Deutschnak, 1935. október 7, idézi Roazen, 1985, 270.

⁸⁹ Deri, 1963. február 3, első interjú Mrs. Frances Derivel, Albert Kandelin, History Committee, 1. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

Pszichoanalitikus Kutatócsoport új tagjaként a csoport tudományos találkozásán.⁹⁰ Előadásokat és szemináriumokat tartott a Los Angeles-i csoportban, majd pszichoanalitikusokat képző központokban Chicagóban és Topekában, Kansas fővárosában. Összesen harminchat új emigránsnak írt támogató nyilatkozatot.⁹¹ Amikor 1946-ban megalapították a Los Angelesi Pszichoanalitikus Intézetet, analitikusképzőnek és oktatónak nevezték ki, 1947-ben pedig „tiszteltbeli tag” lett; ezt a címet nem-orvos háttérű prominens analitikusoknak tartották fent. Életét az új pszichoanalitikusok képzésének, szupervíziójának és oktatásának szentelte. Több mint száz cikket írt szociológiai és pszichoanalitikus témákban, szociális munkásként szerzett tapasztalataira alapozva. 1971-ben, kilencvenegy évesen halt meg.

Mira Oberholzer-Gincburg, Christine Olden és Salomea Gutmann-Isakower az emigrációs hullám csúcsán hagyták el Európát, 1938-ban. Mint Freud bécsi követőinek nagy része, Gutmann-Isakower és férje sietve, pár héttel az Anschluss után hagyta el Ausztriát, valószínűleg június elején. Angliába mentek brit munkavállalási engedéllyel, amit Ernest Jones szerzett nekik. Jones azonban tartott attól, hogy Londonban már túl sok emigráns analitikus van, ezért meggyőzte az Isakower házaspárt, hogy Liverpoolban telepedjenek le. Alapítottak egy Liverpool-Manchester pszichoanalitikus munkacsoportot és megpróbálták magánpraxist indítani, kevés sikerrel. 1940 áprilisában emigráltak az Egyesült Államokba.⁹² Salomea Gutmann-Isakower 1949-ben csatlakozott a New York-i Pszichoanalitikus Egyesülethez, és hamarosan kiképző analitikus és szupervízor lett a New York-i Pszichoanalitikus Intézetben. Emellett magánpraxisa is volt.

Mira Oberholzer-Gincburg és nem-zsidó férje az Anschluss után, a Mira biztonsága fölötti aggodalom miatt menekült el Európából. Emilnek sikerült állást szereznie a New York-i Pszichoanalitikus Intézetben, így kaphattak vízumot. New Yorkban Mira belevágott az orvosi engedély megszerzésének hosszadalmas folyamatába: letette az angol nyelvi vizsgát, és készült New York állam orvosi vizsgájára. Feltehetően azonban nem sikerült megszereznie az engedélyt, mielőtt 1949. december 1-jén rákban elhunyt.⁹³ Nem volt a New York-i Pszichoanalitikus Intézet tagja, és nem kapcsolódott a New York-i Pszichoanalitikus Egyesülethez sem. Viszont Emillel együtt alapító tagja volt az 1942-ben alakult Pszichoanalitikus Orvosi Szövetségnek.⁹⁴

Christine Olden 1938-ban emigrált Prágából az Egyesült Államokba. Először Los Angelesbe ment, és tagja lett egy pszichoanalitikus kutatócsoportnak, amely jóval nyitottabb volt a laikus analitikusok felé. Később New Yorkba költözött, és a New York-i Pszichoanalitikus Egyesület tiszteltbeli tagja lett. 1959-ben halt meg.⁹⁵

⁹⁰ Minutes of a Scientific Meeting, 1935. szeptember 27. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

⁹¹ Kitlitschko, 2013, 1196–1198.

⁹² Kirsner, 2006.

⁹³ Mira Oberholzer-Gincburg levele Emil Lüthynek, dátum nélkül, idézi Planta, 2010, 95. Lüthy (1890–1960) festő volt, Emil Oberholzer unokatestvére és Mira közeli barátja.

⁹⁴ Planta, 2010, 98.

⁹⁵ Giefer, 2020

Flora Kraus viszonylag későn, 1940-ben hagyta el Bécsset – ekkor már nem volt Freud követője. Először Angliába menekült, majd az Egyesült Államokba. Mint említettem, nagyon kevés analitikus költözött vagy akár látogatott vissza a háború után Németországba, Ausztriába vagy korábban náci uralom alatt álló területekre; ő e kevesek egyike volt. 1947-ben költözött vissza Bécsbe, és ott halt meg tizenegy évvel később.⁹⁶

Az Európából az Egyesült Államokba történő emigrációt két esemény állította meg. Az első az volt, hogy 1941 júliusában (amikor Németország megtámadta Oroszországot, és elkezdődött a zsidók tömeges elpusztítása) a német uralom alatt álló területeken bezártak az amerikai konzulátusok, így nem lehetett diplomatákkal kapcsolatba lépni. 1941. december 7-én pedig Japán megtámadta Pearl Harbort, az Egyesült Államok belépett a háborúba, és innentől gyakorlatilag lehetetlenné vált bevándorolni az országba.

Összefoglalás

Az elsőgenerációs freudisták és mindazok, akiket a *Kényszeremigráció* projektben vizsgálok, életük során rendszeresen találkoztak nemi alapú előítéletekkel, antiszemitizmussal és kettős diszkriminációval mint külföldiek és mint német ajkú emigránsok. A migráció alatt és után fájdalmas veszteségek érték őket, nyelvi és beilleszkedési nehézségekkel szembesültek, újra meg kellett alkotniuk magukat és karrierjüket új környezetükben, és egyensúlyt kellett találniuk szakmai karrierjük és anyai szerepük között.

Az elérhető életrajzi források alapján megállapítható, hogy ezeknek a nőknek az identitása nem nemzeti hovatartozásukon alapult. A háború előtt más európai városokba vagy országokba utaztak tanulni (Deutsch, Gutmann-Isakower, Horney, Oberholzer-Ginburg, és Olden) és dolgozni (Deri, Gutmann-Isakower, Happel, Oberholzer-Ginburg, és Olden). Több nyelven beszéltek, és rendkívül jól ismerték az európai magaskultúrát.

Mivel a nácik táplálta antiszemitizmus és erőszak miatt kényszerültek elhagyni Európát, a zsidóság élettörténetük jelentős eleme volt. Néhányuk azonban az Egyesült Államokban is találkozott antiszemitizmussal. Amikor a Deutsch házaspár házat vett a Massachusetts állambeli Cambridge-ben, szomszédaik „kedvesen üdvözölték őket, ezekkel a szavakkal: »Az *ilyen* zsidókkal nincs bajunk!«”. Ezt a tapasztalatot Deutsch így foglalta össze: „Paradox helyzet volt. Az antiszemita Lengyelországban születtem, Bécsben nőttem föl a legintenzívebb antiszemitizmus idején, de személyesen először Amerikában találkoztam az antiszemitizmussal.”⁹⁷ A források alapján úgy tűnik, Deutsch a lengyel identitást választotta, és elutasította saját zsidóságát. Felidézi, hogy rendszeresen vitatkoztak az identitás kérdéséről cionista férjével. Ez egy „soha fel nem

⁹⁶ „Kraus, Flora” in Blumesberger – Doppelhofer – Mauthe, 2002, 740; “Kraus, Flora,” in Mühlleitner, 1992, 185.

⁹⁷ Deutsch, 1973a, 188, kiemelés az eredetiben.

oldott ellentét volt”; Felix „zsidónak tartott[a őt], [Helene pedig önmagát] lengyelnek”.⁹⁸

Nehéz megállapítani, milyen hatással voltak ezekre a nőkre fájdalmas veszteségeik (hiszen elvesztették otthonukat, kultúrájukat, nyelvüket, anyagi biztonságukat és szeretteiket), illetve az emigráció, a holokauszt és a háború okozta traumáik, és hogyan reagáltak ezekre. Ezekről a témákról ritkán nyilatkoztak. Általában igyekeztek nem foglalkozni háború előtti múltjukkal, vagy elfojtották az ahhoz kapcsolódó fájdalmas, traumatikus emlékeket. Ez volt a leggyakoribb attitűd az emigránsok, így a pszichoanalitikusok között is. Csak Adolf Eichmann 1961-62-es perével tört meg a csend és a tagadás a holokauszt körül. Henry Krystal és William Niederland, valamint a szintén emigráns analitikus Judith S. Kestenberg úttörő munkássága előtt a mentálhigiénés szakemberek általában teljességgel ignorálták a traumatikus élményeket.

A pszichoanalízis első női tanítványai és úttörői időnként nemi alapú diszkriminációval is találkoztak, és rájuk nehezedett az a teher, hogy kitapossák az utat a női analitikusok második generációja és más női szakemberek előtt. Nemük azonban nem játszott meghatározó szerepet szakmai életrajzukban. Először is azért, mert pszichoanalitikusi karrierjük mértékét és sebességét nem befolyásolta az, hogy nők voltak. A háború előtti Európában a pszichoanalízis nyitva állt a nők előtt. Az 1910-es évektől az 1930-as éveig a nők jelentős elismerést kaptak, fontos pozíciókat töltöttek be Bécsben és Berlinben, és Európa-szerte pszichoanalitikus intézményeket és csoportokat alapítottak: Frances Deri egy nagy jóléti szervezetet vezetett Berlinben és társszervezője volt a Prágai pszichoanalitikus csoportnak; Flora Kraus az első bécsi oktatási tanácsadó központ vezetője volt; Karen Horney részt vett a Berlieni Pszichoanalitikus Poliklinika megalapításában; Helene Deutsch a Bécsi Társaság Képzési Intézetének első igazgatója volt; Mira Oberholzer-Gincburg társalapítója volt a Svájci Pszichoanalitikus Egyesületnek; Clara Happel pedig részt vett a Frankfurti Pszichoanalitikus Intézet, valamint a hamburgi munkacsoport megalapításában. Nancy Chodorow annak a társadalmi, kulturális és történelmi háttérét elemezve, hogy a korai női analitikusok neme látszólag miért nem játszik jelentős szerepet a munkásságukban, arra jut, hogy „kettéválasztották a nem értelmezését a nyilvános és a magánszférában”.⁹⁹ Karrierjük szempontjából csak akkor tűnt lényegesnek a nőiségük, amikor gyereket szültek. Az elsőgenerációs női analitikusok életrajzi dokumentumait vizsgálva én is azt a következtetést vontam le, hogy elsősorban szakemberként, pszichoanalitikusként definiálták magukat.

Béres-Deák Rita fordítása

⁹⁸ Deutsch, 1973a, 188, 197.

⁹⁹ Chodorow, 1989, 214.

Felhasznált irodalom

- Albisetti, James C.** (1982). The Fight for Female Physicians in Imperial Germany. *Central European History*, 15(2): 99–123.
- Appignanesi, Lisa – Forrester, John** (1992). *Freud's Women*. New York: Basic Books.
- Ash, Mitchell G.** (1995). Women Émigré Psychologists and Psychoanalysts in the United States. In: Sibylle Quack (ed.), *Between Sorrow and Strength. Women Refugees of the Nazi Period* (239–264). Washington, D.C.: German Historical Institute.
- Blumesberger, Susanne – Doppelhofer, Michael – Mauthe Gabriele** (eds.) (2002). *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*. München: Saur.
- Bond, Alma Halbert** (2008). *A Biography of the Psychoanalyst*. Jefferson, NC: McFarland & Company.
- Borgos, Anna** (2021a). *Women in the Budapest School of Psychoanalysis: Girls of Tomorrow*. New York, Abingdon: Routledge.
- Borgos, Anna** (2021b). “Put a Stop to the Excessive Influx”: The Rhetoric of Restriction Regarding Female and Jewish Students at Budapest University, 1900–1930. *Hungarian Studies Review*, 48(1): 48–78.
- Brecht, Karen – Friedrich, Volker – Hermanns, Ludger M. – Kaminer, Isidor J. – Juelich, Dierk H.** (eds.) (1985). “Here Life Goes On in a Most Peculiar Way...”: *Psychoanalysis Before and After 1933*. Ford. Christine Trollope. Hamburg: Kellner Verlag, 1985).
- Coser, Lewis A.** (1984). *Refugee Scholars in America: Their Impact and Their Experiences*. New Haven: Yale University Press.
- Chodorow, Nancy** (1989). Seventies Questions for Thirties Women: Gender and Generation in a Study of Early Women Psychoanalysts. In: *Feminism and Psychoanalytic Theory* (199–218). New Haven and London: Yale University Press.
- Curriculum Vitae of Frances Deri, until 1935*. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis, Los Angeles.
- Deri, Frances** (1963). Első interjú Mrs. Frances Derivel. Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Deri, Frances** (1963). Második interjú Mrs. Frances Derivel. Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Deutsch, Helene** (1973a). *Confrontations with Myself: An Epilogue*. New York: W.W. Norton.

- Deutsch, Helene** (1973b). *The Psychology of Women*. New York: Grune & Stratton.
- Deutsch, Helene** (1973. március 28). Interjú Helene Deutsch-csal. Oral History Interview Records, Boston Psychoanalytic Society & Institute Archives.
- Dormus, Katarzyna** (2016). Krakowskie gimnazja żeńskie przełomu XIX i XX wieku. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19(2): 97–103.
- Fellner, Günter** (1986). Athenäum. Die Geschichte einer Frauenhochschule in Wien. *Zeitgeschichte*, 14, 99–115.
- Fermi, Laura** (1972). *Illustrious Emigrants: The Intellectual Migration from Europe, 1930-41*. Chicago: University of Chicago Press.
- Freidenreich, Harriet Pass** (1996). Jewish Women Physicians in Central Europe in the Early Twentieth Century. *Contemporary Jewry*, 17(1): 79–105.
- Freidenreich, Harriet Pass** (2002). *Female, Jewish, and Educated: The Lives of Central European University Women*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Freud, Sigmund** (1926). Levél Paul Federnnek. In: Robert S. Wallenstein: *Lay Analysis: Life Inside the Controversy*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press, 1998, 10.
- Freud, Sigmund** (1927). Postscript. In: *The Question of Lay Analysis*. Ford. James Strachey. New York: W.W. Norton, 1978, 205–214.
- Giefer, Michael – Mühlleitner, Elke** (2020). Von Tag zu Tag: Fenichels Tagesliste. *Luzifer-Amor: Zeitschrift zur Geschichte der Psychoanalyse*, 33(65): 80–92.
- Gifford, Sanford** (2003). Émigré Analysts in Boston, 1930–1940. *International Forum of Psychoanalysis*, 12, 164–172.
- Glover, Edward** (1936). Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 22: 426–437.
- Goggin, James E. – Goggin, Eileen Brockman – Hill, Mary** (2004). Emigrant Psychoanalysts in the USA and the FBI Files. *Psychoanalysis and History*, 6(1): 75–92.
- Hale, Nathan G. Jr.** (1995). *The Rise and Crisis of Psychoanalysis in the United States: Freud and the Americans, 1917–1985*. New York: Oxford University Press.
- Harris, Benjamin – Brock, Adrian Brock** (1992). Freudian Psychopolitics: The Rivalry of Wilhelm Reich and Otto Fenichel 1930–1935. *Bulletin of the History of Medicine*, 66(4): 578–612.
- Hartmann, Dora** (1973). Első interjú Dr. Dora Hartmannal. Dr. Stephen Firestein, New York: New York Psychoanalytic Society and Institute.
- Holmes, Madelyn** (1984). “Go to Switzerland, Young Women, if You Want to Study Medicine.” *Women’s Studies International Forum*, 7(4): 243–245.
- Jacobs, Daniel – Umansky, Olga** (2015). *Grete Bibring: A Culinary Biography*. Boston: Boston Psychoanalytic Society and Institute.

- Jacoby, Russell** (1983). *The Repression of Psychoanalysis. Otto Fenichel and the Political Freudians*. New York: Basic Books.
- Kestenberg, Judith S. – Kestenberg, Milton** (1982). The Background of the Study. In: Martin S. Bergmann – Milton E. Jucovy (eds.): *Generations of the Holocaust*. New York: Basic Books, 33–45.
- Kirsner, Douglas** (2006). Saving Psychoanalysts: Ernest Jones and the Isakowers. *Psychoanalysis and History*, 9(1): 83–91.
- Kitlitschko, Susanne** (2013). The Prague Psychoanalytic Study Group 1933–1938: Frances Deri, Annie Reich, Theodor Dosužkov, and Heinrich Löwenfeld, and their contributions to psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 94, 1196–1198.
- Kolbuszewska, Jolanta** (2017). Polki na uniwersytetach – trudne początki. *Sensus Historiae*, 26(1): 35–53.
- Kulczykowski, Mariusz** (1995). *Żydzi-studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1867-1918)*. Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Magnone, Lena** (2016). *Emisariusze Freuda. Transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligenckich przed drugą wojną światową*, 1-2. kötet. Varsó: Universitas.
- Mészáros, Judit** (2014). *Ferenczi and Beyond. Exile of the Budapest School and Solidarity in the Psychoanalytic Movement During the Nazi Years*. London: Karnac Books.
- Minutes of a Scientific Meeting** (1935). Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Model, Suzanne** (2008). *West Indian Immigrants: A Black Success Story?* New York: Russell Sage Foundation.
- Mühlleitner, Elke** (1992). *Biographisches Lexikon der Psychoanalyse: Die Mitglieder der Psychologischen Mittwoch-Gesellschaft und der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung, 1902–1938*. Tübingen: Edition Diskord.
- Nölleke, Brigitte** (2007–2021): *Psychoanalytikerinnen. Biografisches Lexikon*. www.psychoanalytikerinnen.de
- Nauck, Ernst Theodor** (1953). *Das Frauenstudium an der Universität Freiburg im Breisgau*. Freiburg: Verlag Eberhard Albert Universitätsbuchhandlung.
- Nunberg Herman – Federn, Ernst** (eds.) (1975). *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, IV: 1912–1918*. Ford. Margarethe Nunberg. New York: International Universities Press.
- Pauley, Bruce** (1992). *From Prejudice to Persecution: A History of Austrian Anti-Semitism*. California: University California Press.
- Planta, Vera von** (2006). Mira Oberholzer-Gincburg (1884–1949). Eine Analytikerin der ersten Stunde in der Schweiz. *Luzifer–Amor*, 19(37): 142–149.

- Planta, Vera von** (2010). “Analysiere nie wieder einen jungen Menschen wie mich.” Emil Oberholzer und Mira Oberholzer-Gincburg, ein russisch-schweizerisches Analytikerpaar in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. *Luzifer–Amor*, 45, 70–104.
- Quinn, Susan** (1988). *A Mind of Her Own: The Life of Karen Horney*. Boston: Addison-Wesley Publishing.
- Roazen, Paul** (1985). *Helene Deutsch: A Psychoanalyst's Life*. New York: Anchor Press/Doubleday.
- Sayers, Janet** (1991). *Mothers of Psychoanalysis: Helene Deutsch, Karen Horney, Anna Freud, Melanie Klein*. New York: W.W. Norton & Company.
- Spector Shmuel – Wigoder Geoffrey** (eds.) (2001). *The Encyclopaedia of Jewish Life Before and During the Holocaust II, III*. New York: NY University Press, Yad Vashem.
- Steiner, Riccardo** (2000). “*It's a New Kind of Diaspora*”: *Explorations in the Sociopolitical and Cultural Context of Psychoanalysis*. London and NY: Karnac Books.
- Suchmiel, Jadwiga** (1997). *Żydówki ze stopniem doktora wszech nauk lekarskich oraz doktora filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim do czasów II Rzeczypospolitej*. Częstochowa: WSP.
- Thompson, Nellie L.** (1987). Early Women Psychoanalysts. *International Review of Psycho–Analysis*, 14(391): 391–407.
- Thompson, Nellie L.** (2012). The Transformation of Psychoanalysis in America: Émigré Analysts and the New York Psychoanalytic Society and Institute, 1935–1961. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 60(1): 32–37. A. melléklet: Bulletin of Information to be Supplied only to Psychoanalysts who Desire to Emigrate to the U.S.A.
- Villiez, Anna von** (2006). Entrechtet, verfolgt, vertrieben – jüdische Ärzte in Hamburg 1933–1945: Clara Happel, Nathan Costa und August Watermann. *Hamburger Ärzteblatt*, 60(6–7): 652–653.
- Volker, Friedrich** (1988). Briefe einer Emigrantin. Die Psychoanalytikerin Clara Happel an ihren Sohn Peter (1936–1945). *Psyche*, 42(3): 193–215.
- Wolff, Larry** (2010). *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Women doctors** (1941). *Time*, Jan. 13, 54.
- Woodtli, Susanna** (1975). *Gleichberechtigung*. Frauenfeld: Verlag Huber.

JewishGen: The Global Home for Jewish Genealogy. <https://www.jewishgen.org/>
<https://www.geni.com/>

The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, <https://yivoencyclopedia.org>

Borgos Anna

A magyar pszichoanalízis ígérete: Kardos Erzsébet

Kardos Erzsébet a pszichoanalízis budapesti iskolájának egyik legígéretesebb tehetsége volt, „egy kis Kovács Vilma”, ahogy Székács István fogalmazott.¹ Pályáját és életét tragikusan vágta el a háború és a zsidóüldözés. 1902-ben született Győrben, asszimilált zsidó családban. Apja Kardos Jenő (sz. Kohn Jakab, 1899-ben magyarosított Kardosra²) kereskedő, anyja Eislitzer Teréz, Imre öccse 1904-ben, Ilona húga 1905-ben született. A győri állami leánygimnáziumban (ma Kazinczy Ferenc Gimnázium) érettségizett 1921-ben („jól érett”), osztálytársai között volt Kovács Margit, a később nevéssé vált keramikus.³ Közben 1916-17-ben magántanuló volt, 1917-19 között pedig a Győr városi felső kereskedelmi iskolában tanult.⁴

Az 1920 szeptemberében érvénybe lépő numerus clausus törvényt a Budapesti Tudományegyetem orvoskarán nemcsak a zsidókra, hanem 1920 és 1926 között a nőkre is vonatkoztatták, utóbbiakra egyenesen teljes kizárást, numerus nullust vezettek be.⁵ Kardos Erzsébet tanulási vágya (és a család anyagi helyzete és támogatása) úgy tűnik, elég stabil volt ahhoz, hogy (sok társához hasonlóan) külföldön kezdje meg egyetemi tanulmányait. 1921 ősztől 1923 őszi szemeszteréig a Würzburgi Egyetem orvoskarán tanult⁶, az 1924 tavaszától 1926 nyaráig terjedő öt szemesztert pedig a pécsi Erzsébet Tudományegyetem orvoskarán végezte, ahol 1927 júniusában szerzett diplomát.⁷ Győri barátjának, majd würzburgi évfolyamtársának és egy ideig élettársának, Bánki Ödönnek írt levelei sok információt tartalmaznak körülményei és lelkiállapota változásairól ebben az időszakban.⁸ A kiutazás utáni időkből nincsenek levelek, a legtöbb az 1923-24 körüli visszajövetel idejéből származik, ezért a külföldi

¹ Lásd: Mészáros Judit: Interjú Székács Istvánnal. Kézirat, 1998, 25.

² Lásd *Budapesti Közlöny*, 1899. ápr. 23.

³ Lásd *A Győri M. Kir. Áll. Leánygimnázium értesítője az 1920-21 iskolai évről*. XIII. évfolyam. Közli Strasser Sándor kir. igazgató. Nitsmann József Könyvnyomdája, Győr, 1921. 13.

⁴ *A Győri M. Kir. Állami Leánygimnázium (ma Kazinczy Ferenc Gimnázium) érettségi anyakönyvei*. Köszönet Németh Tibor igazgatónak a szíves tájékoztatásért.

⁵ Lásd Borgos, 2015.

⁶ Kardos Erzsébet egyetemi nyilvántartási lapja, Universitätsarchiv, Würzburg.

⁷ Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Orvostudományi doktorok albuma IV. kötet, 35. o. 2317/1926-27. (Köszönet Lengvári Istvánnak az adatokért.)

⁸ A levelek és további értékes információk megosztásáért hálás köszönettel tartozom Bánki Ödön lányának, Esther Bánki Hollandiában élő művészettörténésznek.

tanulás kezdeti tapasztalatairól nem tudunk, az viszont kiderül, hogy a Würzburgból való hazajövetel és az itteni visszailleszkedés érzelmileg és szakmailag is nehéz volt a számára.

9

Würzburgban egy német családtól (Meyerék) bérelt lakásban lakott a szintén az orvostudományban tanuló győri ismerőseivel (Bánki Ödönnel, Anhalzer Pállal) és a felvidéki Nagybecskerekéről származó Lucsics Ivánnal. Bánki Ödönnel közeli, baráti-partneri (talán egy ideig szerelmi) kapcsolat volt köztük. (Bánki 1923-tól Münchenben folytatta orvosi tanulmányait.) Ödön édesanyjának, aki kifejezett ellenszenvvel viseltetett Kardos Erzsébet (és az egész Kardos-család) iránt, komoly „erkölcsi” fenntartásai voltak az együttlakással:

„Mikor 2 év előtt a Frankfurter-strassei lakásba költöztetek, nekem már akkor se tetszett a dolog, nem szerettem ezt a családi életet, örültem, hogy most külön lakol, rövid ideig tartott az örömöm, most már megint együtt laksz másokkal, hát most mit szól ahhoz Kardosné, hogy Te együtt laksz Bözsivel, mert ő olyan nagyon föl volt háborodva az Ida és Feri együttlakásán, úgy kell neki, most legalább az ő lányát beszél ki, és majd én is segítek az embereknek ebben a kibeszélésben. Én nem tagadom, én nem szeretem a vele való barátságot, egy normális barátság ellen nincs kifogásom, de ezt az örökös együttlevést utálok, és megjósolom előre, nem is lesz jó vége.” (Bánki Olga Bánki Ödönnek, Győr, 1923? jún. 11.)¹⁰

Bánki Olga fiához írt levelei a személyes ellenszenvén túl az idősebb generációnak a nők tanulmányaival kapcsolatos korabeli sztereotípiáit is demonstrálják: „Bözsire meg az a megjegyzésem, nincs komoly nő a világon, és minél többet tanul, annál nőbb lesz, az örökösen mulató nők kevésbé hiúak, kevésbé überspanntak¹¹. Isten ments, hogy a leányom tanult nő legyen. Kezdem belátni, hogy Szilárd Tóninak igaza volt, amit a tanult nőkről, különösen a medikákról mondott.” (Bánki Olga Bánki Ödönnek, Győr, 1923. dec. 23.) Ennek ellenére lánya, Bánki Zsuzsa a harmincas években a Bauhaus neves tervezője lett (később a holokauszt áldozatává vált).

⁹ Kardos Erzsébet az 1920-as évek első felében Würzburgban. A második képen würzburgi magyar évfolyamtársaival: Bánki Ödön, Kardos Erzsébet, Somló Ida és Iványi Ferenc. Az első kép lelőhelye a Universitätsarchiv Würzburg, a második Olga Bánki tulajdona.

¹⁰ A levelek Esther Bánki tulajdonai.

¹¹ Túlfeszített, izgatott

Kardos Erzsébet Bánki Ödönhöz írt levelei leginkább az egyetemi ügyek, anyagi nehézségek, tervek és lehetőségek, a család, az ismerősök és a politika témáit érintik. Sokszor hangulati labilitás, olykor kétségbeesés érződik belőlük (többnyire a családi-társadalmi realitások miatt), ugyanakkor nagyfokú tudatosság és önreflexió, intellektuális érdeklődés és ambíció, érettség és önállóság is.

Visszatérően reflektál a politikai eseményekre, amelyek húsbavágóan érintik lakóhelyével, tanulmányaival, jövőjével kapcsolatos döntéseit. 1923-tól Európa több egyetemére, Lipcsébe, Pozsonyba, Bázélbe, Bernbe, Münchenbe is beadta felvételi kérvényét, próbálta elismertetni tanulmányait, fordította, másolta, küldözgette egyetemi dokumentumait, részben Bánki segítségével. Bár erre csak utalások vannak a levelekben, sejtetően Würzburgban is sűrűbbé váltak az antiszemita megnyilvánulások, ezért kezd új helyekben gondolkodni, noha már kötődik a városhoz.

„Kuci¹², múltkor valami furcsa félelem fogott el a németországi rémhírek hatása alatt, és írtam Meyeréknek, hogy küldje el irataimat, mindent, amit csak a fiókomban találnak, küldjék el hozzád. Légy szíves add be a kérvényemet Leipzigbe és még esetleg más egyetemre, ami nem Bajorország, és ahova csak egy csepp kilátás van, hogy felvesznek. Azt hiszem, másutt kilátás úgyszincs, legfeljebb Giessenben. Mindegy bárhol, de biztosítékot szeretnék. Talán közben a rostoki iratokat megszerezted, és akkor be lehet adni két helyre. Persze ha Würzburg visszafogad, eszembe se lesz elmenni.” (Győrből Würzburgba, 1923? nyár)

„Képzelheted, milyen izgatottan várom a napi újságot, és nyelem a betűket, a híreket. Messziről és kívülről minden nagyobbyszerűnek, tragikusabbnak látszik, és ez kell csak az én fantáziámnak. Ami pedig a nagyítást teszi, nem kell ahhoz a távolság se olyan nagyon. Megteszik a magukét a magyar újságok is. Egyébként én már kicsit régebben, még ezelőtt a fordulat előtt beadtam kérvényemet a pozsonyi egyetemre. Választ persze még nem kaptam, most majd lesz dolgom visszaszerezni őket, mire kimegyek. [...] Már szeretném látni a valóságát annak a sok mindenfajta rémképnek, amit itt alkotunk magunknak ismerősi leírásokból, levelekből, azt írták-mondták-okból, újságokból.” (Győrből Würzburgba, 1923. okt. 2.)

„Mindenesetre kérlek, hosszabbítsd meg az útlevelemet, írasd bele Schweizot is, és express küldd. Hétfőig van gondolkodási időm. Kedden itt lesz az útlevél, esetleg szerdán mégis elutazom. Azt már úgyis látom: a most következő félévnek számunkra való élet-értékét és még talán sok további éveknek mindazt a lehetőségét, ami szépséget adna bele, fel kell áldoznunk valami hatalmasabbnak, rajtunk kívül állónak, amit jelenleg történelemnek neveznek az emberek.” (Würzburg, 1923 nov.?)

„Még egy kellemes találkozásom volt Pesten, a belvárosi színház egy bársonyszékén előkelő stílusban terpeszkedett Freywirth kolléga. Tehát ő is. És mivel az »Az Újság«-ban nemrégén egy szívrepesztő cikk jelent meg egy

¹² Bánki Ödön beceneve

Németországból hazatért würzburgi diák szenvedéseiről¹³, azt hiszem, nem tévedek, ha azt hiszem, az ő szavai ihlettek meg egy ráérő újságíró.” (Győrből Würzburgba, 1923 vége)

A vajdasági Somló Ida, Erzsébet würzburgi egyetemi barátnője Lipcséből Münchenbe írt levele¹⁴ Bánki Ödönnek egy közös ismerős nyomán az otthoni viszonyok fenyegetettségéről számol be: „Én nem értem Bözsét, miért ment Pestre? Hiszen Roth kartárs kétségbeesetten ír az ottani egyetemi viszonyokról. Nem lehet ott sem nyugodtabban tanulni, mint itt.” (Somló Ida Bánki Ödönnek, Lipcse, 1923. dec. 6.)

Bánki Olga fiának írt levelében hasonlóan nyilatkozik az egyetemi erőszakról: „Az egyetemen csúnya heccek vannak, Bözsinek még eddig nem voltak kellemetlenségei, anyja ott volt nála, azt mondja, nyomott hangulatban van, azon nem is csodálkozom.” (Bánki Olga Bánki Ödönnek, Győr, 1924 körül)

Az egyetemi tanulmányokkal kapcsolatos dilemmák tehát jóval túlmutatnak az intellektuális szempontokon: a szóba jöhető helyeket az adminisztratív lehetőségek, az anyagiak és a politikai körülmények is behatárolják. A honosításhoz legalább négy szemesztert Magyarországon kellett elvégezni, a bonyolult és/vagy sikertelen átjelentkezéseken kívül Kardos végül ezért is dönt úgy, hogy (würzburgi szigorlata után) itthon, a pécsi orvoskaron fejezi be tanulmányait (ahol sem a nőkre vonatkozó a numerus nullus nem érvényesült, sem a zsidókat érintő numerus clausust nem alkalmazták annyira szigorúan). De még itthonról is próbálkozik külföldi (müncheni, lipcsei) egyetemi felvétellel. Ezekről a komplikált, gyorsan változó döntési helyzetekről, mérlegelésekről és kilátásokról is beszámolnak Bánki Ödönnek írt levelei:

„Kedves Kuci, ne haragudj, felbontottam a leveledet, de nagyon kíváncsi voltam, mi a véleménye Zürichnek. Itt az történt, hogy másnap reggel az elutazásod után sürgönyt kaptam, felvettek Pécssett. Ekkor én újra sürgönyöztem az irataimért, és írtam express, hogy nem megyek haza, mert decemberben nem bírnék magyarul levizgázni.” (Würzburg, 1923 ősz?)

„[M]egérkezett a baseli levél. Idegen maturát egyáltalában ne ismernek el, ha Vorprüfungot¹⁵ akarok csinálni, meg kell ismételnem ott az érettségi vizsgát. Egyébként semmi nem áll útjában az ottani tanulásnak. Tehát Basel lehetősége

¹³ Az említett cikk: Magyar diákok szenvedése német egyetemen. *Az Ujság*, 1923. okt. 25. 9. A cikk a német idegenellenességéről és az anyagi megszorításokról számol be a külföldi diákok nézőpontjából. „– Minden ház kapuján és minden üzleten ott függ a Hakenkreuz, a bajor ébredő-jelvény. A Haken-Kreuzlerék azonban nemcsak a zsidók ellen harcolnak – hiszen Bajorország 9 millió lakása között csupán 30.000 zsidó van –, hanem főleg az idegenek eltávolítását tűzték ki célul. Mert az idegeneket egész Németországban gyűlölik, és ezt azzal magyarázzák, hogy az idegenek egész a legutóbbi időkig szinte ingyen éltek Németországban. Ezt most igyekeznek is behozni rajtuk, és akiről megállapítják, hogy idegen állampolgár, azt a szó szoros értelmében megnyúzzák. [...] Az idegen egyetemi hallgatók már tavaly is sokkal több tandíjat fizettek az egyetemen, mint a német diákok. A magyar és osztrák tanulókkal azonban, rossz valutájuk miatt kivételt tettek és ezek ugyanannyit fizettek az egyetemen, mint a németek. Az idén ez a kedvezmény megszűnt. A magyar diákoknak éppen úgy 160 arany márka tandíjat kell fizetniük, mint például az amerikai diákoknak. A német diákok ennek a tizedrészét, vagyis 16 márkát fizetnek.”

Egy későbbi riport, hasonló témában: Az európai egyetemeken szétszórva tanulnak a magyar diákok, akiket a numerus clausus kiszorított. *Az Ujság*, 1925. jan. 31. 4.

¹⁴ Esther Bánki tulajdona.

¹⁵ Előzetes vizsga

elveszett a számomra, maradna ugyan Bern, ahol ez a rendelet egész biztos nincsen, de már egy kicsit elkéstem vele. Mindenesetre írok ma még, de úgyse lesz belőle semmi. [...] Azért mégis legszívesebben megcsinálnám itt a kísérletet a szigorlattal, ahol félévet csak talán vesztek, ahol személyileg azért mégsem fog történni bajom, és ahonnan, amíg pénzem van, minden pillanatban elmehetek.” (Würzburg, 1923 nov.?)

„Itt [Pécsett] meghosszabbították felvételemet a jövő félévre, a fogadalmat is letettem, kézfogással együtt, szóval a dékán jóindulatából elintéztem mindent, hogy a jövő félév elején ne kelljen itt lennem, beíratassam magamat, és csak a szigorlat után, vagyis az itteni félév közepén jöjjenek vissza.” (Győrből Würzburgba, 1923 vége?)

„Pesten már lakásom is van, így csak a szigorlat és néhány hasonló apróság választ el attól, hogy pesti lakos legyek. Ma már szépen megalkudtam a realitásokkal, tudom, hogy sokkal okosabb pár félévet itthon tölteni, sőt esetleg itthon végezni. Ahhoz, hogy valaki nosztrifikálhasson, négy félév szükséges, és az itteni végzéshez szintén négy beírt félévnek kell lenni. Így én már valószínűleg itt maradok, és itt töltöm hátralévő négy félévemet. Azután még mindig van időm kimenni.” (Győr, 1924 eleje)

„Most egy itteni, szintén szigorlat előtt álló orvostanhallgatóval beszéltem, ő referált némely dolgokról. Valószínűleg itt kell maradnom, és klinikus tantárgyakat felvennem, ha azt akarom, hogy ezt a félévemet elismerjék.” (Budapest, 1924 eleje)

„Kuci, nem tudom, beadhatod-e Te az én kérvényemet Münchenben, én mindenesetre válaszod nem várva küldöm irataimat, mihelyt meg tudom kapni őket Győrből. Itt ugyanis május közepén bevégeződnek az előadások, és nekem nem kellene a végét bevárnom. Abban az esetben tehát, ha véletlenül felvennének (Leipzigbe is beadom), idejében künn lehetnék, és legalább tudnám, milyenek lehetnek előadások, legalább megszeretném azokat a tárgyakat, amikkel a közeljövőben foglalkozni fogok.” (Budapest, 1924 tavasz?)

„Most azonban újabb komplikációk keletkeztek, az összes irataim bent vannak kérvényezés végett, így nem tudom sem a magyar, sem a német indexet mellékelni. Ezért szerettem volna rendkívüli hallgatónak beiratkozni, és szerettem volna a korlátozásokat tudni, amik ezzel járnak. Kurzusok közül u. i. engem főleg a geburtshilflien¹⁶ érdekelne, azonkívül az Augenspiegelkurs¹⁷. A többit esetleg elengedném, azt itt is van alkalmam megtanulni. [...] Ha kimenetelem biztos volna, akkor természetesen elvégezném a fordítások fáradságos munkáját. De nagyon ingadozik: pénzkérdés miatt.” (Pécs?, 1924. márc. 19.)

1924 tavaszától a pécsi orvoskaron folytatja tanulmányait. A levelek érzékletes képet adnak a tanulmányokhoz, magához a tanuláshoz való viszonyáról, érdeklődéséről, ambícióiról, tudásszomjáról. Visszatérőek a koncentráció nehézségeiről szóló panaszok és a könyvek, eszközök beszerzése vonatkozó kérések is.

¹⁶ Valószínűleg: geburtshilflichen = szülészeti

¹⁷ Szemtükrözés kurzus

„Lehetetlenül unatkoztam egyik nap, nem tudtam, mitévő legyek, és szedtem elő egymásután a könyveket, mindegyikből csak néhány oldalt bírtam elolvasni. [...] Hát tudós így nem lesz belőlem, az bizonyos. A mikroszkóp is díszíti már szobám egy elhagyott sarkát, de régi ellenszenvem iránta nem akar alábbhagyni. Nincs türelmem hozzá, hogy bután bámuljam, és hagyjam beékelődni a szemembe: hogy néz ki az elastische, és hogyan a bridege-webige[?] Faser. Ellenben Frey¹⁸ még mindig csak fokozza az élvezetet. Hát persze, hogy ne adj be kérvényt, nem akarok elmenni Würzburgból, és az okokat eltaláltad. Hát ne szerezz mikroszkópot, Kuci, egyelőre nem megyek.” (Győrből Würzburgba, 1923 vége?)

„Az én korábbi kimenésemből valószínűleg nem lesz semmi. Polgár Sándor¹⁹ felajánlotta a mikroszkópját, és így az egyetlen elfogadható becsületes okom megszűnik. Most legfeljebb azt remélhetem, hogy itt nem tudok majd rendesen tanulni. Ma fiziológiával tömtem a fejemet, zúgott is tőle a végén amúgy istenigazában, de képzeld, megértettem, és el is végeztem a szemet.” (Győrből Würzburgba, 1923 vége/24 eleje)

„Drága Kuci, kérnék tőled valamit. Ha a Reinke²⁰ -re nincs szükséged az elkövetkező hónapban, úgy küldd el nekem. Ha itt van aládában, úgy írd meg minél előbb, nem akarok addig kutatni. Valamint azt is szeretném tudni, itt van-e Corning, Topographie²¹.” (Würzburgból Münchenbe, 1924. jan. 19.)

„[V]alószínűleg tisztában vagy a hazai orvosi irodalommal, és tudod, milyen jó és használható könyvek jelentek meg magyar szerzőtől magyar nyelven. Ugyanis először csak a hézagokat szeretném német könyvekkel pótolni, hogy megszokjam a hazám nyelvén való gondolkodást. Később aztán rákerülhet a sor a német könyvekre.” (Würzburgból Münchenbe, 1924? febr. 11.)

Érdeklődését és ambícióját jelzi, hogy saját ötlettől vezérelve nekikezd egy alapvető német klinikai szakkönyv fordításának, amelyhez magyar kiadót is próbál keresni, végül úgy tűnik, sikertelenül.

„[N]éhány héttel ezelőtt lépéseket tettem az irányban, hogy Magnus-Alsleben könyvét²² lefordítsam. Nemrégiben azonban eszembe jutott, hogy valaki említette egyszer már nekem, hogy gondol ennek a könyvnek a lefordítására. Ez a valaki pedig csak Te lehettél. Hát én nem hiszem, hogy ez a mostani vállalkozásom sikerülni fog, mielőtt azonban tovább mennék, a Te engedélyedre van szükségem.” (Pécs?, 1924. márc. 7.)

¹⁸ Feltehetőleg Johann Friedrich Heinrich Konrad Frey (1822-1890) német-svájci orvos, anatómus, zoológus. Zoológiával, szövettannal és mikroszkópos technikával kapcsolatos tankönyvek szerzője.

¹⁹ Polgár (sz. Pollák) Sándor (Győr, 1876 – Auschwitz, 1944) botanikus, tanár.

²⁰ Friedrich Reinke (1862- 1919) német orvos, patológus, egyetemi tanár. A Reinke-kristályok, a Reinke-tér és a Reinke-ödéma névadója.

²¹ Hanson Kelly Corning: *Lehrbuch der Topographischen Anatomie für Studierende und Ärzte*. J. F. Bergmann Verlag, München, Wiesbaden. (Első kiadás: 1907; 1922-ben már a 12. kiadás jelent meg.)

²² Ernst Magnus-Alsleben (1879-1936), 1915 és 1933 között a Würzburgi Egyetem belgyógyászprofesszora, a würzburgi egyetemi klinika igazgatója. *Vorlesungen über klinische Propädeutik* (Előadások a klinikai propedeutikáról) című könyve 1919-ben jelent meg először, feltehetőleg e munka fordítására készült Kardos Erzsébet. Magyar fordításnak nem találtam nyomát.

„A fordítást azért [pénzkeresés céljából] szerettem volna elvállalni, egyelőre azonban nem lehet hozzá sok reményem. A múlt tapasztalataim okulva természetesen Magnushoz fordultam először, annál is inkább, mert a magyar kiadók között Julius Springernek nagyon rossz híre van. Állítólag lehetetlen összegeket kér a kiadás jogának átengedéséért. Ő nekem rendkívül kedvesen válaszolt, hogy igyekszik minden befolyását latba vetni érdekemben a kiadónál kedvező finansziális feltételek miatt is, és mihelyt választ kap, értesíteni fog. Azóta már sok idő eltelt, és semmi válasz, semmi hír. Félek, hogy a magyar kiadó is megbánta a dolgot („Studium”), mert tőle sem kaptam választ egy levelemre eddig. Kiadót szerezni nehéz volt a rossz gazdasági viszonyok miatt, és ezt nem szeretném, ha kicsúszna az ujjaim közül. Pedig eddig kedvvel dolgoztam a fordításon, így a munka szempontjából is szívesen vállalnám. [...] Nagyon odadobott ez a levél, ne haragudj, Kuci, máskor ha nem lesz reggel 7-től este 8-ig órám, talán többet és jobbat.” (Pécs?, 1924. márc. 19.)

Kardos Imre, Erzsébet bátyja (aki egy ideig Nürnbergben folytatott tanulmányokat) egy gyermekgyógyászati könyv beszerzése ügyében közvetít Bánki Ödön felé. A levél tanúskodik arról, hogy Kardos Erzsébet érdeklődése a gyermekgyógyászat iránt már egyetemista korában kialakult.

„[A]rra kérnélek, hogy légy szíves a Bözsi által rég óhajtott gyermekgyógyászatot megvenni. Gyuritól kérdeztem, ki azt mondta, vagy Feer-től²³, vagy ha tudsz újabbat, akkor azt.” (Kardos Imre Bánki Ödönnek, Győrből Münchenbe, 1924. júl.)²⁴

Kardos Erzsébet keserűséggel és erős szarkazmussal számol be Bánki Ödönnek a pécsi egyetemen tapasztalt (főleg a németországi körülményekhez mérve) ambivalens benyomásairól a tanárok és a kurzusok színvonalát illetően.

„Pfuj, undorodom, unatkozom, és azon gondolkodom, hogy mit keresek én a Tisza partján. Pedig ugyanezt tenném még egyszer, hisz tudtam, hogy ennek kell itt történnie. Csak ma még bírjam ezt a magyar kolleginát itt mellettem, aki Farkas élettant tanul és folyton beszél, csak ma még bírjak az idegeimmel, holnapig talán kialszom mindent, természetes lesz, hogy szűklátókörű szürkék vesznek körül, és elfeledkezem arról, hogy valaha másképp volt.” (Budapest, 1924 eleje)

„Kutyának való életet élek. Nagyon szeretném most otthon egy kicsit rendbeszedni magamat. Majdnem mindennap reggeltől estig előadások. Nem érintkezem még itt levő jóbarátaimmal sem, békét hagyom az embereknek, és cserébe csak egyet kívánok tőlük, hagyjanak ők is békében engem. Azt hiszem, az idegességem még a szigorlati pszichózis, azért várom olyan nagyon ezt a kétheti pihenőt.” (Pécs, 1924. ápr. 9.)

²³ Emil Feer (1864-1955) svájci gyermekorvos. Az említett könyv feltehetőleg a *Diagnostik der Kinderkrankheiten* (Springer, Berlin 1921).

²⁴ Esther Bánki tulajdona.

„Várakozásomon felül kellemetlen ez a primitívség. Belgyógyászaton minden igyekezetem dacára is alszom, ha nem is ténylegesen. Bakay²⁵, a sebész azonban minden órán jobban tetszik. Mansfeld²⁶ a legértékesebb ember, úgy látszik. Entz²⁷ (kórbonctan) jó vicceket mond, úgyhogy néha nagyszerűen lehet nála mulatni. Ez az egész. Gyakorlati kurzus, ahol vezetnek és tanítják a szerencsétlen kezdőt, nincs. Látni az előadásokon csak abban a kivételes esetben lehet, ha első padba kerül az ember véletlen szerencse folytán. A vetítő készülék az nem mindig jó, az pedig egyáltalában nem létezik, hogy valaki egy rajz erejéig megerőltesse magát. Inkább csak úgy mutogat a levegőben, s közben látszik rajta a meggyőződés, hogy ezt úgyse érti senki. Igaza van. A legtöbb primitív teremben még csak kályha tábla sincsen, és nagy apparátussal cipelik elő, nagy ünnepnapon. Meglehetősen el vagyok foglalva, sokat kell hallgatni, persze meggyőződés nélkül. [...] Így egyelőre halott minden, amit hallok, és halottnak érzem magamat. Lehet, hogy ez csak az egy pillanatig ki nem pihent szigorlati fáradtság, lakáskeresés, robot és a még nem teljes belehelyezkedés. [...] Nagyon büszke voltam, a legelső kórbonctani órán Entz egész órán Braust²⁸ emlegette, az ő könyvéből vetített jórészt, és külön kiemelte, hogy milyen nagyszerű ábrák vannak Braus könyvében. Magnust még nem érdeklődhettem, mert nem találkoztam értelmes emberrel. Az én impresszióm az, hogy nagy érdeklődésre találna, a legtöbb hallgató előtt azért ismeretlenek egyes könyvek, mert nem magyarul vannak írva, egyébként érdeklődnek. Általában csodálatosan könyvszegény a szakirodalom, és egész általános a csak jegyzetből készülés. De olyan technikájuk is van a jegyzéshez, hogy úgyszólván minden szót lejegyeznek.” (Budapest, 1924. tavasz)

A zaklatott helyzet, a bizonytalanság, az elszakadás természetesen lelkiállapotára is hatással van. A Würzburgból való hazatérés hasonlóan traumatikus, mint amilyen feltehetőleg az itthonról való távozás lehetett.

„Azt gondoltam, hogy megkönnyebbülés lesz átlépni a határt, és az utolsó napok izgalmaiban csak azokat a momentumokat éreztem, amik azt hajtogatták, hogy el, el, minél hamarabb. De mikor elindult a vonat, akkor elmúlt minden, és ami még maradt, az kínzó, gyötrő, mélységes fájdalom volt. [...] Még ma is, fáradtan, ezer

²⁵ Bakay Lajos (1880-1959) sebészorvos, 1918-tól a pozsonyi, majd a pécsi egyetem sebészeti tanszékének oktatója. 1926 és 1945 között a budapesti egyetem tanára és a II. számú Sebészeti Klinika igazgatója. 1925-26 között a pécsi, 1942-43 között a budapesti egyetem rektora.

²⁶ Mansfeld Géza (1882-1950) orvos, fiziológus, bakteriológus, farmakológus, 1930-31 között a pécsi orvoskar dékánja, 1934-35 között rektora. 1918-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetem egyetemi tanára, a pozsonyi gyógyszer-tanszék vezetője. 1923 és 1944 között a pécsi Gyógyszertani Intézet és a Kórtani Intézet igazgatója.

²⁷ Entz Béla (1877-1959) patológus orvos, egyetemi tanár. 1918-tól 1952-ig a pozsonyi, ill. a pécsi egyetem kórbonctan-tanára, 1931-32-ben 1945-46-ban az egyetem rektora.

Kardos Erzsébet tanárai a pécsi orvoskaron: Entz Béla (kórbonctan, gyógyszer-tan, törvényszéki orvostan), Mansfeld Géza (kórtan, gyógyszerhatástan, receptszerkesztés), Ángyán János (belorvostan), Bakay Lajos (sebészet), Fenyvessy Béa (közegészségtan), Heim Pál (gyermekorvostan), Nyáry László (idegkórtan), Imre József (szemészet), Scipiades Elemér (szülészet és nőgyógyászat), Reuter Camillo (elmekór- és gyógytan), Petényi Géza (gyermekgyógyászati diagnosztika), Albrich Konrád (szemészeti műtét), Góczy Lajos (szülészeti műtét), Kluge Endre (törvénykezési elmetan, orvosi pszichológia és neurózistana), Beck Soma (bőr- és nemibetegségek), Kelemen György (fül- és felsőlégutak kór- és gyógytana)

²⁸ Hermann Braus (1868-1924) orvos, anatómiaprofesszor a würzburgi Julius-Maximilians Egyetemen. Az említett munka feltehetőleg az *Anatomie des Menschen: ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte* (Springer, Berlin, Heidelberg, 1921).

apró gondtól, két átutazott éjszakától elgyötörve, ha az utcán eszembe jut valami az utolsó pár nap történetéből, görcsösen fojtogatja valami a torkomat, és könnyek gyűlnek a szemembe. Még vadidegen ember előtt sem merem mutatni, mondani, hogy rossz volt elmennem.” (Budapest, 1924 eleje)

1924 októberében meghal édesapja; a gyász súlyos depresszív állapotot idéz elő, egyszersmind megerősíti benne az apjához való kötődés, közelség érzését.

„Ma három hete, hogy apám az utolsó napját élte. [...] Hogy én egyáltalában nem vagyok és nem létezem, mert olyan végtelen nagy bennem a szenvedés és a kín, hogy az teljesen megszüntet engem. [...] Ödön, mi nem tudjuk, nem, nekünk fogalmunk sincs róla, mennyire szeretjük azokat, akiket szeretünk. Egy halottnak a szeretete értette és éreztette meg velem, és közelebb hozott mindazokhoz, akiket szeretek. Az ő közelsége pedig néha egész a testiségig fokozódik, érzem a keze érintését, a pillantását, és ez végtelenül jólesik.” (Pécs, 1924. nov. 9.)

A diplomaszerezés után Kardos Erzsébet nem maradt Magyarországon: 1927 nyarától két évig asszisztensként dolgozott Düsseldorfban Arthur Schlossmann gyermekklinikáján²⁹ (Kinderklinik der Städtischen Krankenanstalt). Ez idő alatt egy évig az Auguste-Victoria-Haus düsseldorfi gyermekotthonának főorvosa volt (az intézményt Schlossmann lánya, Erna Eckstein-Schlossmann vezette), ahol 120 gyermekről gondoskodott, valamint előadásokat tartott a nővérek orvosi képzésében.³⁰

Innen még nagyobb távolságba ugrott földrajzilag és szakmailag is: 1929-ben Kolumbiába hívták, ahol Barranquillában Maxim Bauer müncheni bakteriológus magánklinikáján gyermekorvos adjunktusként dolgozott, és a szintén Bauer által vezetett bakteriológiai intézetben trópusi betegségek laboratóriumi vizsgálatát végezte. Másfél éves dél-amerikai tartózkodása alatt (Bauer hasonló expedíciói nyomán) a Venezuela északi részén, Kolumbia határánál fekvő Guajira félszigeten élő guajiro indián törzshöz szervezett expedíciókat egyedül (első nőként), és tanulmányozta népszokásaikat és életmódjukat. Az expedíciókról a napilapok (a *Magyar Hírlap*, illetve az ott megjelent két cikket átvevő *Délamerikai Magyarország*) is beszámoltak. A *Magyar Hírlap* 1932 májusában interjút készített Maxim Bauerrel, melyben az orvos Kardos Erzsébetről is elismeréssel beszélt, olyannyira, hogy a venezuelai Sierra Nevada de Mérida általa először megmászott 6000 méteres gleccserét Kardos-csúcsnak szándékozott elnevezni (erre nem találtam későbbi nyomot). „– Egy fiatal magyar lány az asszisztensnőm: Kardos Erzsébet dr. és az ő tiszteletére nevezem el róla a csúcsot. – A legnagyobb dicsérettel emlékezik meg a magyar orvosnő kiváló munkásságáról és elmeséli, hogy Kardos Erzsébet dr. is végzett expedíciókat az ő példája nyomán egyedül.”³¹

Anhalzer Pál, Bánki Ödön győri gimnáziumi osztálytársa, würzburgi egyetemi társuk és lakótársuk is tudósítja Ödönt a cikkről, bár „buta vonatkozás”-nak minősíti az orvosnő említését. „Ha meg tudod venni a május 15-i Magyar Hírlapot, olvashatsz benne valamit Kardos Bözséről. A cikk Maxim Bauerről, Bözse ismerőséről szól, és

²⁹ Personalbuch, Sekretariat der Kinderklinik, Bibliothek im Institut für Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin, Düsseldorf

³⁰ Resume, Dr. Elisabeth Kardos, 1938. British Psychoanalytical Society Archives, S-M-04-02

³¹ Rónay Mária: Magyar orvosnő expedíciós útja Dél-Amerika indiánjai közé. *Magyar Hírlap*, 1932. máj. 15. 4.

buta vonatkozásban Bözsit is megemlíti.” (Anhalzer Pál Bánki Ödönnek, Budapest, 1932. május)³²

Bánki Olga még erősebb iróniával és tőle megszokott negatív elfogultsággal számol be fiának a hírről. „Zsuzska elküldte a pütkösi Magyar Hírlapot, ami Kardos E.-ről szól, látod, milyen híres nő lett a barátnőd, egy gleccser-csúcsot neveznek el róla, és most legalább egész Győr tudja, kinek a kedvéért ment ki Dél-Amerikába, igen jól mulattak rajta az emberek.” (Bánki Olga Bánki Ödönnek, Győr, 1932. jún. 15.)

A *Magyar Hírlap* 1932. októberi száma már kifejezetten Kardos Erzsébet útjairól, az általa meglátogatott indián törzs életmódjáról és szokásairól számol be újságírói kommentárok kíséretében.

„Halk szavú, meleg tekintetű, csendes kis lány ül velem szemben. Senki se hinné el róla, hogy mennyi tudás van kedves homloka mögött, milyen hallatlan energia van ebben a kicsi, bájos teremtésben, aki külföldi tudományos körökben elismert nevet vívott ki magának. [...] A rendkívül tehetséges fiatal orvosnő még a tavasszal jött vissza Columbiából, mert, amint mondja: pszichikailag nem bírta elviselni az ottani atmoszférát. Azóta Németországban tartózkodott. Münchenben és Berlinben dolgozott különböző tudományos intézetekben szép sikerrel. Most a honvágy hazahozza Magyarországra. Egy ideig otthon marad a családjánál Győrben, ahol ugyancsak dolgozni fog.”³³

A nők (és azon belül is a női analitikusok) etnológiai, kulturális antropológiai érdeklődése nem volt egyedi a korban. Az akkoriban fejlődő etnológia a pszichoanalízishez hasonlóan nyitott és új világokat nyitó tudomány volt. Bálint Alice ugyancsak elmélyült ezen a területen, és fel is használta a gyermeki fejlődéssel kapcsolatos pszichoanalitikus tanulmányaiban (bár ő terepmunkát nem végzett).³⁴

1932-ben tehát Kardos visszatért Európába, és Berlinben a Frigyes császár és császárné gyermekkórház orvosigazgatója, Heinrich Finkelstein gyermekorvos mellett dolgozott. 1932 őszén „a honvágy hazahozta” Magyarországra (és feltehetőleg a németországi politikai helyzet), és egy ideig Győrben élt, ahol gyermekorvosi rendelőt is nyitott.³⁵ Rendelője várószobáját Bánki Zsuzsa Bauhaus művész tervezte, mint ez Bánki anyjának leveléből kiderül, akinek ellenséges és előítéletes viszonyulása tíz év után sem változott: „Az ides lányom már 10 napja visszament Frankfurtba. Egész nyáron igen sokat dolgozott, kaptak szünidei munkát is, és azonkívül csinált terveket Kardos Bözsi várója számára. Nehéz pasasok azok, és milyen közönséges, zsugori, parvenü emberek, a legrondább az Imre, és utána következnek a többiek, azok se sokkal különbek. Hogy tudtál olyan jóba lenni Bözsivel, ő nem is komoly orvos, és mint nő, unter aller Kritik, nem tudom, hogy kis v. nagy k-e?” (Bánki Olga Bánki Ödönnek, Győr, 1932. okt. 1.)

³² Esther Bánki tulajdona

³³ [r. m.]: Magyar orvosnő a délamerikai indiánok között. *Magyar Hírlap*, 1932. okt. 15. 5. Lásd még Rónay Mária: A goajiro-indiánok világa. *Tolnai Világlapja*, 1940, 29, júl. 17. 13.

³⁴ Bálint Alice-ról lásd Borgos, 2018.

³⁵ „Orvosi hír. Dr. Kardos Erzsébet csecsemő- és gyermekbetegségek szakorvosa, a düsseldorfi Schlossmann gyermekklinika volt orvosa Kisfaludy-utca 20. szám (Baross-út sarok) alatt rendelőt nyitott. Rendel 9-délig és délután 3-5-ig.” *Dunántúli Hírlap*, 40(264), 1932. nov. 22.

1933-tól két évig Szondi Lipót mellett dolgozott a Magyar Királyi Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumában. Itt a fiatakorúak bíróságáról küldött fiatakorú bűnözők pszichológiai és biológiai vizsgálatát, valamint értelmi fogyatékos gyerekek vizsgálatát és fejlesztő terápiáját végezte. Munkájának része volt ezen kívül az endokrinológiai zavarok diagnosztikája és terápiája is. Átfogó kutatást végzett a személyiségzavarokkal kapcsolatban Rorschach-teszt segítségével, és számos előadást tartott a témában a Főiskola diákjainak.³⁶

Életében közölt publikációi (legalábbis az általam felleltek szerint) összesen két rövid recenziót foglalnak magukba, melyek a *Magyar Gyógypedagógia* című folyóiratban jelentek meg 1934-ben.³⁷ Ezek a sterilizáció témájában, konkrétan a dán sterilizációs törvény tapasztalatai alapján született cikkekről íródtak, melyek jellemzik a korszak (kezdetben progresszív célokat kitűző) eugenika, fajegészségtan iránti tudományos érdeklődését és az általuk megerősített társadalmi normákat.

„Prof. Dr. Gustav Aschaffenburg: Das dänische Sterilizationsgesetz und die Schwachsinnigenfürsorge. (*Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtform.*) (A dán sterilizációs törvény és a gyengeelműjeükről való gondoskodás.) [...] Az 1929-ben életbeléptetett dán törvény a kastráció végrehajtását megengedi olyan egyéneknél, akik abnormális erősségű vagy irányú nemi ösztöneik miatt ilyen természetű bűncselekményeket követnek el és ezáltal úgy a társadalmat, mint önmagukat veszélyeztetik. [...] Szerző azokról a kastrációs és sterilizációs eredményekről számol be, amelyeket ennek a törvénynek értelmében gyengeelműjeüeken végzett. [...] A *kastrált egyének mindegyikénél asexualitás lepett fel, a nemi irányú bűncselekmények megszűntek*. Káros következmények vagy elváltozások sem testileg, sem lelkileg nem voltak észlelhetők. A *herék eltávolításával a homosexuális irányú nemi ösztönök ugyanúgy megszűntek, mint heterosexuálisak, sőt javulás mutatkozott a kastráltak nem nemi irányú társadalomellenes magatartásában is.* [...]”

„H. O. Wildenskov: A sterilizáció Dániában (Sterilisation in Dänemark). (*Eugenic Review* Vol. XXIII. No. 4.) A dán *kastrációs törvény* értelmében szerző ezt a műtétet 4 férfinél hajtotta végre, akiknél bűncselekményekhez vezető szexuális rendellenességek indokolták a beavatkozást. A *rendellenes hajlamok mind a 4 esetben megszűntek*, egyébként az operáltakon sem lelki, sem testi elváltozás nem mutatkozott. Hálásak voltak a műtétért, amely megszabadította őket eddigi zárt intézeti életüktől. A *sterilizációt* 10 szexuálisan rendellenes nőbetegen eszközölték, akik mindaddig az intézet lakói voltak. Műtét után magáncsaládokhoz kerültek és azóta semmi okot nem szolgáltatottak ismételt intézeti kezelésre. [...]”

Sajnos nem pontosan derül ki a szövegből, hogy mit fednek az „abnormális erősségű vagy irányú” nemi ösztönök és az ebből adódó bűncselekmények, hogy a pedofilián túl magát a homoszexuális irányultságot is ilyen módon „kezelték”-e. Kardos Erzsébet

³⁶ Resume, Dr. Elisabeth Kardos, 1938. British Psychoanalytical Society Archives, S-M-04-02.

³⁷ *Magyar Gyógypedagógia*, 1934, 22(4-6): 66-67. Kiemelések az eredetiben.

pusztán az ismertetésre szorítkozik, semmiféle kommentárt nem fűz a könyvek tartalmához.

1934-től Kovács Vilmához járt kiképző analízisbe, és két év után a gyermekorvosi praxis mellett pszichoanalitikus gyakorlatot is kezdett.³⁸ 1936-ban a budapesti Orvosi Kamara tagja lett. A pszichoanalízis iránti érdeklődésének előzményeiről, analitikus munkájáról sajnos nem sokat tudunk. 1939 februárjában egy inverziós esetről tartott előadást a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületben, ezután lett az egyesület tagja.

1940-ben házasságot kötött³⁹ Pető Endrével, a (nála két évvel fiatalabb) gyermekorvos-pszichoanalitikussal.⁴⁰ Petővel közös munkájuk is volt: megkísérelték a játék metapszichológiai leírását, rámutatva, hogy az elsődleges folyamatok minden sajátossága megtalálható a gyermek játékában. Kardos egyetlen (posztumusz) tanulmánya („Contributions to the theory of play”) ebből a közös gondolkodásból született. A tanulmányt Pető Endre publikálta 1956-ban a *British Journal of Medical Psychology*-ban, saját kiegészítéseivel.⁴¹

„A lehasított, integrálatlan részek játéktevékenysége lehetővé teszi az én számára, hogy elfogadja e részek tartalmát [...]. A lehasított részek átmenetileg a tudatos, integrált én részévé válnak a játék oszcillációs folyamata során. [...] Az archaikus-mágikus összefonódásnak ebben az állapotában az elsődleges folyamatok minden jellemzőjét megtaláljuk – mindenekelőtt az eltolást, a sűrítést és a szimbolizmust. A játék egyik legmegkapóbb tulajdonsága a tárgyak, fantáziák és helyszínek gyors változása, valamint a társadalmi értékek, erkölcsi normák és élvezetek egymás közötti eltolása.”⁴²

„A játékban a tiltott, szorongást keltő impulzusok büntudat vagy szorongás nélkül kezelhetők, és felhasználhatók arra, hogy a külső valóságot az én ellenőrzése alá vonják. A legfőbb mechanizmus, amellyel ez elérhető, a tiltott impulzusok tagadása az azt kísérő szorongással együtt, és az én libidóval történő elárasztása. A szerzők hangsúlyozzák az infantilis szexualitás és a gyermekkori játék jellemzői közti számos párhuzamot. A játék alapmodellje az, amit Kardos és Pető »az elsődleges játék a mellel« kifejezéssel jelöl, ahol a helyzet negatív aspektusait tagadás övezi. A szerzők a játékot a deperszonalizáció jelenségével szembeállítva is tárgyalják, amit »a tárgy elvesztésének archaikus mintázataként« írnak le, míg a játék »a tárgy megtalálásának és integrálásának szándékát reprezentálja.«⁴³

³⁸ Rendelője (és a budapesti távbeszélő névsor szerint 1939-ig lakása is) a Klotild (mai Stollár Béla) utca 10/b alatt volt. „Kardos Erzsébet dr. szabadságáról megérkezett és rendelését újból megkezdte. V., Klotild-u. 10/b. Telefon: 154-41.” *Ujság*, 1935. szept. 1. 17. Ezután férjével a Katona József u. 14. szám alatt lakott. (Lásd *A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora*)

³⁹ A házasság pontos ideje 1940. június 6., helye a budapesti 8. kerületi házasságkötő terem. Pető Endre tanúja öccse, Pető Akos volt (aki 1943-ban munkaszolgálatban halt meg), Kardos Erzsébeté dr. Szerdahelyi József, Pető Endre anyai nagybátyja – érdekes módon Kardos családjából senki nem képviseltette magát tanúként. Forrás: Budapest 8. kerületi házassági anyakönyvek.

⁴⁰ Pető Endréről lásd: Damousi, 2009.

⁴¹ Kardos – Peto, 1956.

⁴² Kardos – Peto, 1956. 101-102. Lásd még Andrew Peto: The Fragmentizing Function of the Ego in the Transference Neurosis. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1961, 42: 238-245.

⁴³ (s. n.) Review in *Psychoanalytic Quarterly*, 1957, 26: 442.

1938-ban férjével részt vettek a párizsi nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson. 1939-ben a Lázár Klára – Gerő Vilmos házaspárral együtt bevándorlási kérelmet nyújtottak be először (eredménytelenül) Új-Zélandra, majd Ausztráliába, ahová végül szeptemberben megkapták a vízumot.⁴⁴

A házaspár mégis Budapesten maradt. Pető idős édesanyja és az akkor frissen berendezett közös (Katona József utca 14. szám alatti) lakás is itt tartotta őket, veszélyérzetük nem volt elég erős.⁴⁵ Ezen kívül mindketten abban az évben lettek az egyesület tagjai, készen álltak az analitikus praxisra. A nyilasuralom alatt hamis papírokkal, külön helyen bujkáltak, svéd menlevelet is kaptak, amíg valaki feljelentette Kardost, és 1945 januárjában, röviddel Budapest felszabadulása előtt meggyilkolta egy nyilas brigád.⁴⁶ „Ormos Margit ideggyógyász idézte fel emlékét: 1945 januárjában a gettó kapujában találkozott vele, táská volt kezében, talán menekült valahonnan, vagy segítségére sietett valakinek. Valószínűleg ő látta utoljára.”⁴⁷ Apja már nem érte meg a háborút, anyját viszont Győrből deportálták, Auschwitzban gyilkolták meg.

1946 júniusában, a Ferenczi Sándor tiszteletére tartott emlékülésen Hermann Imre megemlékezett az áldozatokról, és felolvasták Kardos játékról szóló munkáját is.⁴⁸ Erről az eseményről az *Orvosok Lapja*⁴⁹ és a *Világ*⁵⁰ című napilap is hírt adott. Hermann így jellemezte Kardost: „Érzékeny és jószívű volt, és bátran segített sokakat számára igen veszélyes körülmények között. A fiatalabb kollégák közé tartozott az Egyesületben, de már kiváló nevet szerzett, különösen a gyermekanalízis területén.”⁵¹

Pető Endre 1950-ben, az analitikus egyesület megszűnése után/miatt emigrált először Ausztráliába, majd 1956-ban New Yorkba⁵² második feleségével, Hannával⁵³ és annak lányával, az 1943-ban született Ágnessel⁵⁴, aki később Agnes Jacobs néven ismert festő lett Washingtonban.⁵⁵ 1950-ben Kardos Erzsébet testvérei is Ausztráliába emigráltak, és halálukig Sydneyben éltek, gyermeke egyiküknek sem született. Az

⁴⁴ Mészáros, 2014, 153. Affidavitokat kaptak az Egyesült Államokból is, amint ezt az Emergency Committee on Relief and Immigration 1941-es listája dokumentálja. (Mészáros, 2014, 158.)

⁴⁵ Mészáros Judit: Interjú Hanna Petővel, 1995.

⁴⁶ Nemes, 1985; Mészáros Judit: Interjú Hanna Petővel (1995). Idézi Mészáros, 2008, 144. (Más források szerint aknára lépett.)

⁴⁷ Nemes, 1985, 2732.

⁴⁸ Harmat, 1994, 393.

⁴⁹ *Orvosok Lapja*, 1946. máj. 15. 10.

⁵⁰ „A Magyar Pszichoanalitikai Egyesület (Freud Társaság) június 3-án 6 órakor tartja nyilvános Ferenczy [sic] emlékülését a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezetének VIII., Bangha Béla-utca 2. II. emelet alatti helyiségében. Ekkor olvassak fel dr. Pethóné [sic] dr. Kardos Erzsébet posthumus tanulmányát: A játék kapcsolatai az én fejlődéssel címen.” *Világ*, 1946. jún. 1. 3. (Hírek rovat)

⁵¹ Hermann, 1946, 91.

⁵² A New Yorki Pszichoanalitikus Egyesület és Intézet kiképző analitikusa és 1975-77 között elnöke volt.

⁵³ Pető Hanna (sz. Kellner Johanna) 1915-ben született, Pető Endre a harmadik férje volt (Róth Sándor és Löw György után), 1947-ben házasodtak össze. (Forrás: www.familysearch.org; <https://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=8122>)

⁵⁴ Lásd Christine Brett-Vickers: *An Elegy for Elizabeth Kardos – ‘A contribution to the theory of play’*. 2019. jan. 30. <https://freudinoceania.com/category/andrew-peto-sydney-institute-of-psychoanalysis>

⁵⁵ Lásd <https://www.artspace.com/artist/agnes-jacobs> Agnes Jacobs lánya, Julie Menin ügyvéd, köztisztviselő, 2019-ben kinevezték New York népszámlálásért felelős igazgatójának, előtte New York polgármesteri hivatalának média- és szórakoztatás-ügyi biztosa volt.

emigrációs dokumentumok szerint Imre foglalkozása cipész volt (a húszas években ő is orvosi egyetemre járt Nürnbergben, Ilonka varrónőként dolgozott).

Kardos Erzsébet ígéretes pályáját derékba törte a „történelem”, vagyis az antiszemita politika, amellyel (a szellemi pályára lépő nőkkel szembeni előítéletek mellett) egyetemi tanulmányainak megkezdésétől fogva szembesült. Analitikusként (is) kevés aktív év adatott a számára. Emigrációit, külföldi tartózkodásait részben a politikai kényszer, részben a szakmai kíváncsiság motiválta. De a töredékes pályát tekintve is kirajzolódik egy aktív, sűrű életút és egy gondolat- és érzelemgazdag személyiség: a sokirányú gyermekorvosi, kutatói, antropológiai és pszichoanalitikus érdeklődés és gyakorlat, valamint a mindehhez szükséges függetlenség és az intellektuális és gyógyító munka iránti elszánt-elkötelezett viszonyulás.

Felhasznált irodalom

- A Győri M. Kir. Áll. Leánygimnázium értesítője az 1920-21 iskolai évről** (1921). XIII. évfolyam. Közli Strasser Sándor kir. igazgató. Győr: Nitsmann József Könyvnyomdája.
- Borgos Anna** (2015). „... a mértéktelen beözönlésnek gátat vetni. A zsidó és a női hallgatók létszámkorlátozásának retorikája a Bölcsészkaron. In: Szűcs Teri (szerk.): *Bevésett nevek. Az ELTE holokauszt- és második világháborús emlékművének felavatásához kapcsolódó konferencia* (110-129). Budapest: ELTE BTK.
- Borgos Anna** (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.
- Brett-Vickers, Christine** (2019). An Elegy for Elizabeth Kardos – ‘A contribution to the theory of play’. Jan. 30. <https://freudinoceania.com/category/andrew-peto-sydney-institute-of-psychoanalysis>
- Damousi, Joy** (2009). The Travelling Psychoanalyst: Andrew Peto and Transnational Explorations of Psychoanalysis in Budapest, Sydney and New York. In: J. Damousi, M. B. Plotkin (eds.): *The Transnational Unconscious* (127-144). Palgrave, London.
- Harmat Pál** (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Hermann Imre** (1946). Hungarian Psycho-Analytical Society (Report). *International Journal of Psycho-Analysis*, 27: 87-92.
- Kardos Erzsébet** (1934). Prof. Dr. Gustav Aschaffenburg: Das dänische Sterilisationsgesetz und die Schwachsinnigenfürsorge; H. O. Wildenskov: A sterilizáció Dániában (Sterilisation in Dänemark). *Magyar Gyógypedagógia*, 22(4-6): 66-67.
- Kardos, Elizabeth – Peto, Andrew** (1956). Contributions to the theory of play. *British Journal of Medical Psychology*, 29(2): 100-112.

- Mészáros Judit** (2008). „Az Önök Bizottsága”. *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nemes Livia** (1985). A magyar pszichoanalitikusok sorsa a fasizmus éveiben. *Orvosi Hetilap*, nov. 3. 126(44): 2730-2735.
- Peto, Andrew** (1961). The Fragmentizing Function of the Ego in the Transference Neurosis. *International Journal of Psycho-Analysis*, 42: 238-245.
- [r. m.] (1940). Magyar orvosnő a délamerikai indiánok között. *Magyar Hírlap*, 1932. okt. 15. 5. Lásd még Rónay Mária: A goajiro-indiánok világa. *Tolnai Világlapja*, 29. júl. 17. 13.
- Rónay Mária** (1932). Magyar orvosnő expedíciós útja Dél-Amerika indiánjai közé. *Magyar Hírlap*, máj. 15. 4.
- [s. n.] (1957). *British Journal of Medical Psychology*. XXIX, 1956: Contributions to the Theory of Play. Elizabeth Kardos and Andrew Peto. (Review) *Psychoanalytic Quarterly*, 26: 442.

Kéziratok dokumentumok, levéltári anyagok:

- Kardos Erzsébet levelei Bánki Ödönnek (Esther Bánki tulajdona)
- Kardos Imre levelei Bánki Ödönnek (Esther Bánki tulajdona)
- Bánki Olga levelei Bánki Ödönnek (Esther Bánki tulajdona)
- Somló Ida levelei Bánki Ödönnek (Esther Bánki tulajdona)
- A Győri M. Kir. Állami Leánygimnázium érettségi anyakönyvei. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
- Kardos Erzsébet egyetemi nyilvántartási lapja. Universitätsarchiv, Würzburg
- Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Orvostudományi doktorok albuma
- Personalbuch, Sekretariat der Kinderklinik, Bibliothek im Institut für Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin, Düsseldorf
- Resume, Dr. Elisabeth Kardos, 1938. British Psychoanalytical Society Archives, S-M-04-02
- Lázár-Gerő Klára levele Ernest Jonesnak, 1939. jún. 22. British Psychoanalytical Society Archives, GO7/BJ/FOI/07.
- Mészáros Judit: Interjú Hanna Petővel, 1995. Ferenczi Sándor Egyesület archívuma.
- Mészáros Judit: Interjú Székács Istvánnal, 1998. Ferenczi Sándor Egyesület archívuma.

Joan Riviere

A nőiesség mint álarc*

Úgy tűnik, Ernest Jones érdeklődését a pszichoanalitikus kutatások minden eddigi iránya felkeltette, és most, hogy az elmúlt években a vizsgálódás lassan kiterjedt a nők szexuális életének fejlődésére, magától értetődőnek találjuk, hogy az általa írottak a legfontosabb hozzászólások között vannak. Ezúttal is élesen megvilágítja anyagát, különös tehetségével tisztázza már meglévő ismereteinket, és hozzáteszi saját friss megfigyeléseit.

„A női szexualitás korai fejlődése” című tanulmányában¹ Jones felvázolja a női fejlődés típusainak sémáját, amelyet először heteroszexuálisra és homoszexuálisra oszt fel, majd az utóbbi homoszexuális csoportot további két típusra osztja. Elismeri besorolásának sematikus jellegét, és számos köztes típust feltételez. Egy ilyen köztes típussal foglalkozom most. A mindennapi életben folyamatosan találkozunk olyan férfiakkal és nőkkel, akik fejlődésüket tekintve nagyrészt heteroszexuálisok, de világosan mutatják a másik nem erőteljes vonásait. Ez a mindannyiunkban rejlő biszexualitás kifejeződéseként értelmeződött; és az analízis megmutatta, hogy ami homoszexuális vagy heteroszexuális jellemvonásként vagy szexuális megnyilvánulásként jelenik meg, az konfliktusok kölcsönhatásának végeredménye, és nem feltétlenül egy radikális vagy alapvető hajlam bizonyítéka. A homoszexuális és heteroszexuális fejlődés közötti különbség a szorongás mértékének különbségeiből adódik, a fejlődésre gyakorolt megfelelő hatásaival. Ferenczi rámutatott egy hasonló reakcióra a viselkedésben², nevezetesen arra, hogy a homoszexuális férfiak eltúlozzák heteroszexualitásukat, „védekezésként” homoszexualitásukkal szemben. Most megkísérlem bemutatni, hogy a férfiasságra vágyó nők a nőiesség álarcát vehetik fel, hogy elkerüljék a szorongást és a férfiatól várható megtorlást.

Tanulmányomban az intellektuális nők egy bizonyos típusával foglalkozom. Nem egészen mostanáig a nők szellemi törekvései szinte kizárólag nyíltan férfias típusú nőkhöz asszociálódtak, akik bizonyos esetekben nem titkolták azt a kívánságukat,

* Eredeti megjelenés: Joan Riviere: Womanliness as a Masquerade. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1929, 10: 303-313.

¹ Ernest Jones: The Early Development of Female Sexuality. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1927, 8: 459-472.

² Sándor Ferenczi: The Nosology of Male Homosexuality (Homoerotism). In: Ferenczi: *Sex in Psychoanalysis. Contributions to Psycho-Analysis* (296-318). Ford. Ernest Jones. Boston: Badger, 1916.

hogy férfiak legyenek. Ez most megváltozott. Az összes, manapság szakmai munkát végző nő közül nehéz lenne megmondani, hogy életmódjukat és karakterüket tekintve nagyobb számban vannak-e köztük nőiesebbek, mint férfiasabbak. Az egyetemi életben, a tudományos szakmákban és az üzleti életben folyamatosan találkozunk olyan nőkkel, akik, úgy tűnik, teljesítik a teljes női fejlődés minden kritériumát. Kiváló feleségek és anyák, tehetséges háziasszonyok; működtetik a társaséletet és támogatják a kultúrát; nem nélkülözik a nőies érdeklődéseket pl. személyes megjelenésükben; és amikor felkérjük őket, mindig találnak időt arra, hogy rokonok és barátok széles körében az odaadó és önzetlen anyahelyettest játsszák. Ugyanakkor legalább olyan jól teljesítik hivatásuk feladatait, mint az átlagos férfi. Valóban rejtély, hogy hova sorolhatnánk pszichológiailag ezt a típust.

Kis idővel ezelőtt, egy ilyen nő analízise során érdekes felfedezésekre bukkantam. Szinte mindenben megfelelt az imént megadott leírásnak; kiváló kapcsolata volt férjével, bensőséges, gyengéd kötődést, teljes és gyakori szexuális élvezetet élt át, és büszke volt háziasszonyi jártasságára. Egész életében kiemelkedő sikerrel gyakorolta hivatását. Nagymértékben alkalmazkodott a valósághoz, és sikerült jó kapcsolatot ápolnia szinte mindenkivel, akivel kontaktusba került.

Bizonyos reakciói azonban azt mutatták, hogy stabilitása nem volt olyan makulátlan, mint amilyennek látszott; ezek egyike illusztrálja a témát. Amerikai nő volt, aki propaganda jellegű munkát végzett, amely elsősorban beszédből és írásból állt. Egész életében bizonyos fokú, néha igen súlyos szorongást tapasztalt minden nyilvános, közönség előtti fellépés után. Megkérdőjelezhetetlen sikerei, intellektuális és gyakorlati képességei, a közönség és a viták kezelésében mutatott jártassága ellenére a szereplés után egész éjszaka izgatott és nyugtalan volt, kétségek gyötörték afelől, hogy nem tett-e bármit, ami nem helyénvaló, és megszállottan hajszolta a megerősítéseket. Ez a megnyugtatósi igény kényszeresen arra vezette őt, hogy figyelmet vagy bókot váltson ki férfiaktól az esemény végén, amelyben részt vett vagy főszereplő volt. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az erre a célra választott férfiak mindig félreismerhetetlenül apafigurák voltak, bár gyakran nem olyan személyek, akiknek a véleménye a valóságban nagy súllyal bírt volna. Nyilvánvalóan kétféle megerősítést várt ezektől az apafiguráktól: egyrészt közvetlen megerősítést a teljesítményével kapcsolatos dicséretnek által; másodsor, ami ennél is fontosabb, közvetett megerősítést a férfiak szexuális figyelmén keresztül. Általánosságban elmondható, hogy a fellépése utáni viselkedésének vizsgálata azt mutatta, hogy szexuális figyelmet próbált szerezni az ilyen típusú férfiaktól úgy, hogy többé-kevésbé álcázott módon flörtölt és kacérkodott velük. Ez a hozzáállás különösen összeegyeztethetetlen volt az intellektuális teljesítménye során tapasztalt nagymértékben személytelen és objektív hozzáállásával.

Az analízis megmutatta, hogy az anyával való ödipális versengése rendkívül erős volt, és soha nem sikerült kielégítően megoldani. Erre még visszatérek. De az anyával kapcsolatos konfliktus mellett az apával való rivalizálás is jelentős volt. Szellemi munkája, amely beszéd és írás formáját öltötte, nyilvánvaló azonosulásra épült apjával, aki először irodalommal foglalkozott, majd a politikai életbe lépett; kamaszkorát tudatos lázadás jellemezte ellene, rivalizálással és megvetéssel. Ilyen jellegű, a férjet kasztráló álmok és fantáziák gyakran megjelentek az analízis során. Meglehetősen

tudatos rivalitás-érzése és felsőbbrendűségi igénye volt számos olyan „apafigurával” szemben, akiknek saját fellépései után a kegyeit kereste! Keserűen neheztelt minden olyan feltételezésre, hogy ne lenne egyenlő velük, és (négyszemközt) elutasította azt az elképzelést, hogy ítéletük vagy kritikájuk tárgya lehet. Ebben egyértelműen megfelelt az egyik típusnak, amelyet Ernest Jones felvázolt: a homoszexuális nők első csoportjának, akik, bár nem érdeklődnek más nők iránt, szeretnék, ha a férfiak elismernék férfiasságukat, és azt állítják, hogy egyenrangúak a férfiakkal, vagy más szóval, maguk is férfiak. Neheztelését azonban nem fejezte nyíltan; nyilvánosan elfogadta női mivoltát.

Az analízis ezután feltárta, hogy kényszeres flörtölésének és kacérkodásának magyarázata – amiről valójában ő maga is alig tudott, amíg az analízis nyilvánvalóvá nem tette – a következő volt: öntudatlan kísérletet tett arra, hogy elűzze a szorongást a megtorlástól, amitől szellemi teljesítménye után az apafigurák részéről tartott. Szellemi jártasságának nyilvános megmutatása, amelyet önmagában sikeresen vitt véghez, az apa péniszének birtoklását, az apa kasztrálását jelentette. A szereplés végén szörnyű rettegés fogta el a büntetéstől, amit az apa ezután behajt rajta. Nyilvánvalóan a bosszúálló kiengesztelésére tett lépés volt, hogy szexuálisan felajánlotta magát neki. Ez a fantázia, amely ekkor megjelent, nagyon gyakori volt gyermek- és ifjúkorában, amelyet Amerika déli államaiban töltöttek; akkor azt tervezte, ha megtámadná egy néger, úgy védené meg magát, hogy megcsókolja, és szeretkezik vele (végső soron azért, hogy aztán átadhassa őt az igazságszolgáltatásnak). De a kényszeres viselkedésnek egy további meghatározója is volt. Egy álmában, amelynek tartalma meglehetősen hasonló volt ehhez a gyermekkori fantáziához, egyedül rettegett a házban; ekkor egy néger lépett be, és ő éppen mosott, felhajtott ingujjal, fedetlen karokkal. A lány ellenállt neki, azzal a titkos szándékkal, hogy szexuálisan vonzza őt, mire az elkezdte csodálni, simogatni a karját és a melleit. Az álom úgy értelmezhető, hogy megölte apját és anyját, és mindent magának szerzett meg (egyedül volt a házban), megrémült a megtorlástól (várható lövések az ablakon keresztül), és úgy védte meg magát, hogy szolgai szerepet (ruhamosást) vállalt, amivel lemosta a szennyeződést és a verejtéket, a büntudatot és a vért – mindazt, amit tettével előidézett –, és kasztrált nőnek „álcázta magát”. Ebben az álruhában a férfi nem talált nála lopott vagyontárgyat, amelynek visszaszerzése érdekében meg kellene támadnia, ezen kívül vonzónak találta mint szerelmi tárgyat. Így a kényszer célja nem pusztán a megnyugvás biztosítása volt azáltal, hogy barátságos érzéseket ébresztett maga iránt a férfiban; leginkább a biztonságról kellett gondoskodnia azáltal, hogy büntetlenek és ártatlannak álcázta magát. Szellemi teljesítményének kényszeres átfordítása volt; és a kettő együtt egy kényszereselekvés „kettős cselekedetét” alkotta, ahogy élete egésze is felváltva férfias és női tevékenységekből állt.

Ezt az álmát megelőzően olyan álmái voltak, melyekben az emberek maszkot tettek az arcukra, hogy elkerüljék a katasztrófát. Az egyik ilyen álomban egy dombon álló magas tornyot toltak el, és az ráesett egy alatta fekvő falu lakóira, de az emberek maszkot húztak, és így elkerülték a sérülést!

A nőiesség tehát színlelhető és maszkként viselhető, egyrészt a férfiasság birtoklásának elrejtése, másrészt a várt megtorlások elhárítása érdekében, ha kiderülne, mit birtokol – mint a tolvaj, aki azt kéri, kutassák át a zsebét, bizonyítandó, hogy nincs

nála az ellopott áru. Az olvasó most megkérdezheti, hogyan határozom meg a nőiességet, vagy hol húzom meg a határt a valódi nőiesség és az „álarc” között. Úgy vélem azonban, nincs semmilyen különbség a kettő között; sem radikális, sem felszínes, a kettő ugyanaz. A nőiesség képessége megvolt ebben a nőben – és azt is mondhatnánk, hogy megvan a legteljesebb mértékben homoszexuális nőben is –, de konfliktusai miatt nem ez képviselte a fő fejlődési irányt, és sokkal inkább a szorongás elkerülésének eszközeként használta, mint a szexuális élvezet elsődleges módjaként.

Ennek illusztrálására röviden megosztok néhány körülményt. Későn, huszonkilenc éves korában ment férjhez; erősen szorongott a deflorációtól, és a szűzhártyát az esküvő előtt tágította ki vagy szakította át egy orvosnő. A házasság előtt a szexuális kapcsolatra nézve szilárd elhatározása volt, hogy megszerezze és megtapasztalja azt az élvezetet és örömet, amelyről tudta, hogy egyes nők átélik, beleértve az orgazmust. Ugyanúgy félt az impotenciától, mint egy férfi. Ez részben azt a szándékot jelezte, hogy túllépjen bizonyos rideg anyafigurákon, de mélyebb szinten arra irányult, hogy a férfi ne verje meg.³ A szexuális élvezet teljes és gyakori volt, teljes orgazmussal; de felmerült, hogy a kielégülés mögött valami elveszett dolog helyreállításának vágya állt, és nem tiszta élvezet. A férfi szerelme visszaadta önbecsülését. Az analízis során, miközben napvilágot láttak a férj iránti ellenséges kasztráló impulzusok, a közösülés iránti vágya nagymértékben alábbhagyott, és egy időre viszonylag frigidé vált. A nőiesség álarcát lehántották, és ő vagy kasztrálnak (élettelenné, élvezetre képtelenné) mutatkozott, vagy kasztrálni vágyónak (ezért félt a pénisz befogadásától vagy örömmel fogadásától). Egyszer, míg a férje egy ideig szerelmi viszonyt folytatott egy másik nővel, nagyon intenzív azonosulást észlelt vele a rivális nővel kapcsolatban. Meglepő, hogy nem volt homoszexuális tapasztalata (leszámítva egy pubertás előtti élményt a húgával); de az analízis során kiderült, hogy ezt a hiányt intenzív orgazmussal járó, gyakori homoszexuális álmok ellensúlyozták.

A mindennapi életben megfigyelhető, hogy a nőiesség álarca különös formákat ölthet. Egy háziasszony ismerősöm remek készségekkel rendelkező nő, és maga is el tud intézni jellemzően férfias ügyeket. De amikor például építőmunkást vagy kárpitost hív, kényszert érez arra, hogy elrejtse előle minden technikai tudását, és alázatot mutasson a munkás iránt, ártatlan és hozzá nem értő módon tesz javaslatokat, mintha azok csak „szerencsés találgatások” lennének. Bevallotta nekem, hogy még a hentessel és a pékkel sem tud nyíltan határozott álláspontra helyezkedni, akiket a valóságban vasszigorral irányít; úgy érzi magát, mintha „szerepet játszana”, egy meglehetősen tanulatlan, ostoba és zavarodott nő látszatát kelti, de végül mégis mindig kifejezi, amit akar. Az élet minden más területén ez a nő szívélyes, kulturált hölgy, kompetens és tájékozott; józan, racionális viselkedéssel intézi ügyeit minden mellébeszélés nélkül. Most ötvenéves, de azt mondja, hogy fiatal nőként nagyon szorongott a portások, pincérek, taxisok, kereskedők vagy olyan potenciálisan ellenséges apafigurák társaságában, mint az orvosok, építők és ügyvédek; ráadásul gyakran veszekedett az ilyen férfiakkal, azzal vádolva őket, hogy becsapták, és így tovább.

³ Ezt az attitűdöt több nő analízisében megtaláltam, az önrendelkezésű deflorációt pedig szinte mindegyiküknél (öt esetben). Freud „A szüzesség tabuja” című írása fényében ez utóbbi tüneti cselekvés tanulságos.

Egy másik eset a mindennapi megfigyelésekből egy okos nő, feleség és anya, aki egyetemi oktató egy absztrakt témában, amely ritkán vonzza a nőket. Amikor nem a diákoknak, hanem kollégáknak tart előadást, különösen nőies ruhákat választ. Viselkedésének ezeken az alkalmakon inadekvát jellege is van: komolytalanná és tréfálkozóvá válik, amivel már megjegyzéseket és helyreutasítást is kiváltott. Azt a helyzetet, hogy férfiak elé teszi ki férfiasságát, „játékként”, valami *nem valós* dologként, „viccként” kell kezelnie. Nem kezelheti komolyan önmagát és témáját, nem szemlélheti magát a férfiakkal egyenlő feltételek szerint; a komolytalan hozzáállás ráadásul lehetővé teszi szadizmusa egy részének, hogy elmeneküljön az általa okozott sértés elől.

Sok más példát lehetne idézni, és hasonló mechanizmussal találkoztam manifeszt homoszexuális férfiak analízisében is. Az egyik ilyen, súlyos gátlással és szorongással küzdő férfinél a homoszexuális tevékenységek valójában másodlagosak voltak, a szexuális kielégülés fő forrása a különleges körülmények között végzett maszturbáció volt, sajátos módon felöltözve a tükörben nézve magát. Az izgalmat önmaga látványa váltotta ki, középen elválasztott hajjal, csokornyakkendővel. Ezekről a rendkívüli „fétisekről” kiderült, hogy segítségükkel a húgának *álcázza magát*; a hajviseletet és a nyakkendőt tőle vette át. Tudatos vágya az volt, hogy nő legyen, de manifeszt férfikapcsolatai soha nem voltak stabilak. Tudattalanul a homoszexuális kapcsolat teljes mértékben szadisztikusnak bizonyult, és férfias rivalizáláson alapult. A szadizmus és a „*pénisz birtoklása*” fantáziák csak akkor voltak elnézhetők, amikor a tükörben megnyugtatást kapott a szorongás ellen azzal, hogy biztosan „nőnek álcázza magát”.

Visszatérve az első esethez: Látszólag kielégítő heteroszexualitása alatt világos, hogy ez a nő a kasztrációs komplexus jól ismert megnyilvánulásait mutatta. Horney az elsők között mutatott rá e komplexus forrásaira az Ödipusz-helyzetben; meggyőződésem, hogy az a tény, hogy a nőiesség maszkként gondolható el, további hozzájárulást nyújthat ebben az irányban a női fejlődés analíziséhez. Ezt szem előtt tartva most felvázolom a korai libidófejlődést ennél az esetnél.

De mielőtt ezt megtenném, még szólnom kell a nőekkel való kapcsolatáról. Tudatában volt annak, hogy rivalizál szinte minden olyan nővel, aki vagy jó külsejű vagy intellektuális törekvései vannak. Tisztában volt a gyűlölet villanásaival szinte minden olyan nő ellen, akivel sok dolga volt, de a nőekkel való állandó vagy szoros kapcsolataiban ennek ellenére nagyon kielégítő állapot tudott teremteni. Öntudatlanul ezt szinte teljes egészében azáltal tette, hogy valamilyen módon felsőbbrendűnek érezte magát náluk (kapcsolatai a neki alárendeltekkel mindig kiválóak voltak). Háziasszonyi jártasságának gyökerei nagyrészt ebben rejlettek. Ennek révén felülmúlta anyját, elnyerte tetszését, és bizonyította fölényét a rivális „nőies” nők között. Intellektuális teljesítményének kétségtelenül részben ugyanez volt a célja. Ezek is anyjával szembeni felsőbbrendűségét igazolták; valószínűnek látszott, hogy nővé válása óta a nőekkel való rivalizálása élesebb volt az intellektuális dolgok, mint a szépség tekintetében, mivel ha szépségről volt szó, általában menedéket kereshetett felsőbbrendű intellektusában.

Az analízis megmutatta, hogy e jelenségek eredete mind férfiak, mind nők esetében a szülőkre adott reakciókban rejlik az orálszadisztikus szakaszban. Ezek a reakciók olyan fantáziák formáját öltik, amelyeket Melanie Klein⁴ vázolt fel kongresszusi előadásában 1927-ben. A szopás vagy az elválasztás alatt tapasztalt csalódás és frusztráció következtében, az ősjelenet során tapasztalt élményekkel együtt, orális értelemben rendkívül intenzív sadizmus alakul ki mindkét szülő felé.⁵ A vágy, hogy leharapja a mellbimbót, átalakul, és az a vágy követi, hogy elpusztítsa, penetrálja és kibelegesse az anyát, felfalja őt és testének tartalmát. Ezek a tartalmak magukban foglalják az apa hímtagját, az anya ürülékét és gyermekeit – minden tulajdonát és szerelmi tárgyát, amit a testében elképzelt.⁶ A vágy, hogy leharapja a mellbimbót, mint tudjuk, arra a vágyra is áthelyeződik, hogy kasztrálja az apát, leharapva annak péniszét. Ebben a szakaszban mindkét szülő rivális, mindkettő vágyott tárgyakat birtokol; a sadizmus mindkettő ellen irányul, és mindkettő bosszújától tartani kell. De, mint a lányoknál mindig, az anya erősebben gyűlölt, ezért jobban félnek tőle. Ő hajtja végre a bűncselekménynek megfelelő büntetést – elpusztítja a lány testét, szépségét, gyermekeit, gyermekvállalási képességét, megcsónkítja, felfalja, megkínozza és megöli őt. Ebben az ijesztő helyzetben a lány egyetlen biztonsága abban rejlik, hogy megbékíti az anyját, és kiengeszteli a bűneiért. Vissza kell vonulnia az anyával folytatott versengéstől, és ha teheti, törekednie kell arra, hogy visszajuttassa neki azt, amit ellopott.

Mint tudjuk, a páciens az apával azonosítja magát; s ily módon megszerzett férfiasságát ezután *az anya szolgálatába állítja*. Ő válik apává, és elfoglalja a helyét; így „visszaadhatja” őt az anyának. Ez a pozíció nagyon egyértelmű volt a páciensem életének sok jellemző helyzetében. Örömmel használta jó gyakorlati képességét a gyengébb és gyámoltalanabb nők segítésére, és sikeresen tudta fenntartani ezt a hozzáállását mindaddig, amíg a rivalizálás nem jelentkezett túl erősen. De ezt a kárpoztást csak egy feltétellel lehetett végrehajtani: bőséges megtérülést kellett szereznie neki hála és „elismerés” formájában. A vágyott elismerést szerinte önfeláldozásának köszönheti; öntudatlanabb szinten azt akarta, hogy elismerjék *főlényét* a visszaadandó pénisz *birtoklásáért*. Ha nem ismerték el főlényét, akkor a rivalizálás azonnal élessé vált; ha visszatartották a hálát és az elismerést, sadizmusa teljes erővel kitört, és (magában) orálszadisztikus dührohamoknak volt kitéve, pontosan úgy, mint egy tomboló csecsemő.

Az apa felé kétféleképpen jelent meg a neheztelés: (1) az ősjelenet során elvette az anyától a tejet stb., amit a gyermek nélkülözött; (2) ugyanakkor az anyának adta a péniszt vagy a gyermekeket, nem pedig neki. Ezért mindent, amije volt vagy amit elvett, el kell vennie tőle; kasztrálta, és semmivé redukálta az apát, akárcsak az anyát. Az apától való félelem, bár soha nem volt olyan éles, mint az anya felőli, megmaradt; részben azért is, mert várható volt bosszúja az anya haláláért és pusztulásáért. Tehát őt

⁴ Melanie Klein: Early Stages of the Oedipus Conflict. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1928, 9: 167-180.

⁵ Ernest Jones az orálszadisztikus szakasz erősödését tekinti a nők homoszexuális fejlődése központi jellemzőjének (The Early Development of Female Sexuality. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1927, 8: 459-472 [469].)

⁶ Mivel érvelésem szempontjából nem volt lényeges, elhagytam minden utalást a gyermekekkel való kapcsolat további alakulására.

is meg kellett nyugtatni, és ki kellett békíteni. Ezt oly módon tette, hogy nőies álarcban álcázta magát a számára, és így mutatta meg neki „szeretetét” és büntelenségét. Lényeges, hogy ennek a nőnek a maszkja, bár más nők számára átlátszó volt, a férfiaknál sikert aratott, és nagyon jól szolgálta a célját. Ily módon sok férfi vonzódott hozzá, és megnyugvást nyújtott neki azzal, hogy kimutatta tetszését. A közelebbi vizsgálat azt mutatta, hogy ezek a férfiak olyan típusúak voltak, akik maguk is félték a túl nőies nőktől. Inkább olyan nőt részesítettek előnyben, aki maga is rendelkezik férfi tulajdonságokkal, mert ő kevésbé támaszt követeléseket velük szemben.

Az ősjelenetben a talizmán, amelyet mindkét szülő birtokol, és amit ő nélkülöz, az apa pénisz; innen származik a düh, a rettegés és a tehetetlenség is.⁷ Ha megfosztja tőle az apját, és maga birtokolja, megkapja a talizmánt: a legyőzhetetlen kardot, a „szadizmus szervét”; az apa hatalomnélkülivé és tehetetlenné válik (szelíd férje), ő mégis megóvja magát a támadástól, ha a nő alávetettségének álarcát viseli felé, és e maszk alatt ő maga betölti az apa számos férfias funkcióját – „őerte” (gyakorlati és szervezőképessége). Hasonlóan az anyával: miután elrabolta tőle a péniszét, elpusztította és szálnalmas alsóbbrendűsége redukálta, diadalmaskodik fölötte, de ismét csak titokban; látszólag elismeri és csodálja a „nőies” nők erényeit. De a nő megtorlásától nehezebb megvédeni magát, mint a férfietől; erőfeszítései az anya kiengesztelésére és kárpótlására a pénisz visszaadásával és az anya szolgálatában történő felhasználásával soha nem bizonyultak elegendőnek; ezt az eszközt agyondolgozta, és az néha majdnem agyonnyomta őt.

Úgy tűnt tehát, hogy ez a nő megóvta magát az elviselhetetlen szorongástól, amelyet mindkét szülő elleni sadista haragja keltett, még hozzá oly módon, hogy fantáziájában olyan helyzetet teremtett, amelyben ő lett a legfőbb hatalom, és senki nem árthatott neki. A fantázia lényege az ő *főlénye* volt a szülő-tárgyak felett; ezáltal sadizmusa kielégült, diadalmaskodott felettük. Ugyanezzel a főlényel sikerült elhárítania bosszújukat is; ehhez reakcióképzéseket és az ellenségesség elrejtését használta eszközként. Így egyszerre tudta kielégíteni ösztönén-impulzusát, narcisztikus egóját és felettes-énjét. A fantázia volt életének és jellemének fő forrása, és közel jutott ahhoz, hogy a tökéletességig vigye. De gyenge pontja a főlény igényének megalomán jellege volt, minden álcázás mögött. Amikor ezt a felsőbbiséget komolyan megzavarták az analízis során, a szorongás, a düh és a szörnyű depresszió mélységébe zuhant; az analízis előtt pedig a betegségbe.

Szeretnék néhány szót szólni az Ernest Jones által leírt homoszexuális nőtípusról, akinek célja, hogy „elismerést” kapjon férfiasságáról a férfiktól.⁸ Felmerül a kérdés, hogy az általam leírt esetben az e típusnál jelentkező elismerés igénye ugyanezen igény eltérően működő mechanizmusával (a szolgálatok elismerése) függ-e össze. Esetemben a pénisz birtoklásának közvetlen elismerését nem igényelte nyíltan a páciens; a reakcióképzéseket igényelte, noha azokat csak a pénisz birtoklása tette lehetővé. Következésképp az elismerés igénye közvetve a péniszre is irányult. Ez a közvetettség annak a félelmének volt köszönhető, nehogy a pénisz birtoklását

⁷ Vö. Mary Nina Searl: Danger Situations of the Immature Ego. 11. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszus, Oxford, 1929. (Megjelent: *International Journal of Psycho-Analysis*, 10, 1929, 423-435. [A ford.])

⁸ Ernest Jones: The Early Development of Female Sexuality. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1927, 8: 459-472.

„felismerjék”, más szóval „rajtakapják”. Látható, hogy kisebb szorongással az én páciensem is nyílt elismerést követelt volna a férfiaktól a pénisz birtoklásáért, és magánéletében, akárcsak Ernest Jones esetei, valójában keserűen neheztelt e közvetlen elismerés hiánya miatt. Világos, hogy Jones eseteiben az elsődleges szadizmus szerez nagyobb kielégülést; az apát kasztrálták, és még el is ismeri vereségét.

De hogyan kerülnek el ezek a nők a szorongást? Az anyát illetően ez természetesen létezésének tagadásával történik. Az általam folytatott analízisekből arra a következtetésre jutottam, hogy először is, amint Jones is utal rá, ez az igény egyszerűen az eredeti szadista igény eltolása, mely szerint a kívánt tárgyat, mellbimbót, tejet, péniszt azonnal oda kell neki adni; másodsorban az elismerés szükséglete nagyrészt a feloldozás szükségletét jelenti. Most az anyát a semmibe számúzták; nem lehetséges vele kapcsolat. Úgy tűnik, a létezését megtagadták, bár valójában csak túlságosan félnek tőle. Tehát a mindkettejük legyőzése feletti büntudatot csak az apa tudja feloldani; ha elismerésével szentesíti a pénisz birtoklását, akkor a lány biztonságban van. Azzal, hogy elismerést ad neki, *neki adja* a péniszét az anya helyett; akkor az övé lehet, és minden rendben van. Az „elismerés” mindig megnyugtató, szentesítő és szeretet; ezenkívül ismét a legfőbbé teszi őt. Ha nem is tud róla, a férfi elismerte neki a vereségét. Így tartalmában egy ilyen nő fantázia-kapcsolata az apával a normál Ödipusz-viszonyhoz hasonló; a különbség annyi, hogy a szadizmus talaján nyugszik. Az anyát valóban megölte, de ezáltal kizárja magát abból, hogy élvezze, ami az anyáé volt; amit pedig az apjától megszerez, azt még mindig nagyrészt ki kell erőszakolnia.

Ezek a következtetések ismét arra készítetnek, hogy szembenézzünk a kérdéssel: mi a teljesen kifejtett nőiesség lényegi természete? Mi a *das ewig Weibliche* [az örök női]? A nőiesség maszkként való felfogása, amely mögött a férfi valamilyen rejtett veszélyre gyanakszik, egy kicsit rávilágít a rejtélyre. A teljesen kifejlődött heteroszexuális nőiség, amint Helene Deutsch és Ernest Jones állítja, az orális-szopási fázison alapul. Az elsődleges parancs egyetlen kielégítése abban áll, hogy megkapja a (mellbimbót, tejet), péniszt, spermát, gyermeket az apától. A többi a reakcióképzésektől függ. A „kasztráció” elfogadása, az alázat, a férfiak csodálata részben abból ered, hogy a tárgyat az orális-szopási síkon túlbecsülik; de mindenekelőtt a későbbi orális-harapási szintből fakadó szadista kasztrációs kívánságokról való lemondásból (ezek csökkenéséből). „Nem szabad elvennem, kérem sem szabad; *oda kell adni* nekem.” Az önfeláldozás, odaadás, önmegtagadás képessége azt az erőfeszítést fejezi ki, hogy helyreállítsa és pótolja akár az anya, akár az apa számára, amit elvett tőlük. Ezt nevezte Radó a legértékesebb „nárcisztikus biztosítéknak”.

Egyre világosabbá válik, hogy a teljes heteroszexualitás elérése hogyan esik egybe a genitalitással. És ismét azt látjuk – amint Abraham elsőként leírta –, hogy a genitalitás egy *poszt-ambivalens* állapot elérését vonja maga után. Mind a „normális” nő, mind a homoszexuális nő vágyik az apa péniszére, és lázad a frusztráció (vagy kasztráció) ellen; de az egyik különbség a nők e két típusa között a szadizmus mértéke és a képesség ennek, illetve az ezáltal okozott szorongásnak a kezelésére.

Borgos Anna fordítása

Bálint Alice

Az áttétel kezelése Ferenczi kísérletei alapján¹

H[ölgyeim] és U[raim]! Mielőtt rátérek tulajdonképpen témámra, tisztázni szeretném, hogy Ferenczi-iskola – abban az értelemben, hogy Budapesten az ő vezetése alatt egységes, munkamód jött volna létre, egységes eredményekkel – nem létezik. Ez magától értetődő mindenki számára, aki ismerte Ferenczit és az ő habitusát. Abszolút individualista volt, és tanítási tevékenysége főképpen abban állt, hogy – persze, a maga sajátos, szuggesztív módján – megosztotta velünk különféle ötleteit és kísérleteit, és különben ránk bízta, hogy abból annyit tegyünk magunkévá, amennyit tudunk és akarunk. Nagyon csekély mértékben élt az egységes munkamódszer kialakítására leginkább alkalmas befolyásolási lehetőségekkel: szemináriumokra és kontrollanalízisekre gondolok. Valószínűleg azért, mert a szisztematikus tanítási tevékenység nehezen egyeztethető össze a kísérletezés szabadságával, ami lételeme volt.

A wiesbadeni kongresszuson maga mondta tanítványai körében, hogy olykor szorongással tölti el, ha az élete folyamán képviselt különböző irányzatokra gondol, és arra, hogy a világban szétszóródott tanítványai között talán akadnak olyanok, akik ragaszkodnak egy-egy, általa régen meghaladott módszerhez. Meg kellett őt nyugtatnunk, hogy nem vagyunk automaták.

Természetesen nem mindenkinek adatik meg, hogy a maga útját járja, de a szabadság, amit Ferenczi tanítványai számára biztosított, és a merészség, amire folytonosan bátorította őket, hogy mindig naiv és friss szemmel nézzenek a hétköznapi praxis dolgaira, bizonyosan a legjobb, amit kaptunk tőle – persze a tartalmi dolgokon kívül.

Ferenczi kísérleteinek kiindulópontja – amint maga is gyakran hangsúlyozta – a terápiás eredményekkel való általános elégedetlensége volt. Némelyik analízis zátonyra futott, vagy részleges sikerrel félbeszakadt, annak ellenére, hogy az analitikus

¹ Előadásként elhangzott az 1935-ös év pünkösdjén (június 8-10.) Bécsben, a Wiener Psychoanalytischen Vereinigung, a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület, a Società Psicoanalitica Italiana és a csehszlovákiai Psychoanalytická skupina által megrendezett négyországos konferencián (Vierländertagung). [Eredeti megjelenés: Alice Bálint: Handhabung der Übertragung auf Grund der Ferenczischen Versuche. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1936, 12(1): 47-58.]

és a páciens is meg volt győződve a megbetegedés lelki eredetéről. Egyes páciensek esetében, akik kilátástalanul megszakadt analízisüket később ugyanannál vagy más analitikusnál folytatták, néha az derült ki, hogy a hiba forrása az analitikus pácienshez való beállítódása, vagyis az áttétel² nem megfelelő kezelése volt.

Fokozott odafigyelés a páciens minden közlésére: ez volt az a módszer, amely kiutat ígért a különösen az analízis utolsó szakaszaiban jelentkező változatos nehézségekből. Az út, amelyre ezzel Ferenczi lépett, tulajdonképpen maga a pszichoanalitikus kutatási eljárás. Ennek az eljárásnak köszönhetjük Freud azon nagyszerű és meglepő felfedezéseit, amelyek az aktuális konfliktustól lépésről-lépésre a legkorábbi gyermekkori élményekhez, a neurózis gyökereihez vezettek.

Az intenzívebb odafigyelés következményeképpen előtérbe kerültek bizonyos, addig kevésbé tekintetbe vett jelenségek. Egyrészt a páciens véleményeinek, érzéseinek és kritikáinak azon része, amelyek az analitikus valódi személyének szóltak; másrészt az a szerep, amit az analitikus személyiségének sajátosságai és korlátai játszanak az analízisben.

E két körülmény összetartozik, és kölcsönösen feltételezi egymást. Nem mellékes ugyanis, hogy a kritizálás tényének értelmezésére szorítkozunk-e, vagyis az analitikus megbírálását a szülőknek szánt elfojtott vagy agyonhallgatott kritikára vezetjük vissza, vagy az aktuális valóságtartalmára vonatkozóan is megvizsgáljuk a nekünk szóló kritikát. Hamarosan megtudjuk, hogy a kritika ténye és kivitelezése ugyan áttevődik a szülőkről az analitikusra, a kritika tartalma azonban nemritkán az analitikussal való aktuális élményből táplálkozik.

Tehát az ágálás/lejátszás [*Agieren*]³ esetéről van szó. Úgy tűnik, ez az ágálás bizonyos mértékben elválaszthatatlanul összekapcsolódik az analitikus szituációval, elkerülni tehát nem, csak felismerni és értelmezni lehet. A páciens hatalmas jelentőséget tulajdonít minden apróságnak, amit az analitikus tesz vagy nem tesz, és érzékenyen reagál a hanglettségében, kézfogásában stb. észlelt minden rezdülésre – ezek semmi esetre sem az analitikus helyzet által előidézett új jelenségek, hanem a gyermekkor maradványai, amikor mindannyian hasonlóan érzékenyek voltunk. Éppen úgy, ugyanazzal a kritikus beleérző képességgel szemléli a páciens a számára létfontosságúvá vált analitikust, mint a gyermek azokat a személyeket, akiktől a léte függ. A páciens mindent tud a feléje irányuló érzésekről, minden őszintétlenséget észrevesz, még ha az tudattalan is. És ha mi, magunkat nem eléggé ismervén, becsapjuk önmagunkat és a páciens, akkor olyan mértékben fokozzuk elfojtásait, jobban mondván ellenállásait, hogy azok idővel az analízis továbbvitelét is ellehetetlenítik.

Ha azonban e gyermeki érzékenység rendszeres újraébredésével számolunk, meglepetésünkre az derül ki, hogy még ha teljesen passzívnak gondoljuk is magunkat,

² Az „Übertragung” kifejezés fordításaként a mai terminológiának megfelelő „áttétel” kifejezést használjuk a korabeli irodalomban használatos „indulatáttétel” helyett. (A szerk.)

³ Freudi kifejezés – az ösztönkésztetések, fantáziák, vágyak „lejátszása” az analitikus helyzetben; az áttételben megjelenő ismétlődés, amely ily módon informálja az analitikust a páciens korábbi élettörténetének fontos mozzanatairól. (Lásd: J. Laplanche – J.-B. Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, 7. – A szerk.)

a páciens szemében nem vagyunk azok. Éspedig – ezt nem győzöm elégszer hangsúlyozni – nemcsak azért, mert a páciens átviszi ránk imágóinak tulajdonságait és indítékait, hanem azért is, mert – hiszen mégiscsak emberek vagyunk, egy adott megjelenéssel, hanggal, mozdulatokkal, szaggal és váltakozó szellemi frissességgel – a teljes passzivitás lehetetlen. Amennyiben ezt nem tartjuk szem előtt, akkor a páciens mindenkori érzése, miszerint éppen úgy viselkedünk, mint egykor a szülők, már nem áttétel, hanem a valóság. Ez minden irányított analízisben megismétlődik. Az, hogy az analitikus is ember, minden analízis során újra és újra felfedezésre kerül, mint egykor a szülők és a gyermek vonatkozásában.

Ha nem tulajdonítunk elég jelentőséget a személyünk felé irányuló megnyilvánulásoknak, akkor az analitikus és a páciens aktuális viszonyában megismétlődik a tudás a beszűkülése, ami a páciens gyermekkorában is sújtotta. Például el kell hinnie nekünk, hogy gyógyítói, segítő szándékunkat leszámítva, sem pozitív, sem negatív érzéseink nincsenek irányában, habár ezeket a legapróbb jelekből láthatta. Éppen úgy, ahogy a gyerekeknek is hinniük kell bizonyos szülői, tanári vagy testvéri érzésekben, bármilyen kevésbé is állnak összhangban a realitással. És ahogy a gyerekek engedtlenségében a felnőttek jól megsejtett, rejtett agressziója jut kifejezésre, néha a páciens is engedetlen, amíg az analitikus be nem ismeri, hogy a páciens viselkedésében valami kellemetlenül érintette. Egy konkrét esetre gondolok itt, amelyben sem az egyik (a páciens azért tesz ezt vagy azt, hogy az analitikusa elüldözze), sem a másik értelmezés (bosszantani akarja analitikusát) nem volt helytálló. Az igazság az volt, hogy a páciens éppen azért akarta feldühíteni analitikusát, mert úgy érezte (vagy joggal tartott attól), hogy az dühös rá, és így kirakatba állított semlegessége nem lehet őszinte. Midőn az analitikus beismerte a betegnek, hogy ténykedése valóban zavarja elengedhetetlen tevékenységében, a barátságos és alapos odafigyelésben, felhagyott vele. Az analitikus nyugalmanak megzavarásra irányuló tendencia mögött, mélyebb okként, lázadás húzódott meg annak látszata ellen, hogy a páciens körül minden ember türelmes, és egyedül ő ingerlékeny és gonosz. Hasonló eredményt hozott sok esetben az az őszinteség, amellyel – Freud tanácsait követve – a kúra anyagi vonatkozásait kezeljük. Minden szemrehányás és az ellenszolgáltatás nélküli szeretet utáni gyermeki vágy ellenére újra és újra az derült ki, hogy a páciens számára megnyugtató, ha nem az angyalt kell látnia bennünk.

Látható, hogy mind a páciens, mind a gyermek esetében az analitikus, illetve a szülő képmutatásának leleplezéséről van szó. Ennek során a gyermekek és a páciensek is paranoidnak tűnő tulajdonságot mutatnak: a legjelentéktelenebb részletekből is messzemenő következtetéseket képesek levonni. Ez a paranoid túlérzékenység oly rendszeres kísérőjelensége az analízisnek az egészséges emberek esetében is, hogy feltételezhetően általános emberi adottságról van szó.

Párhuzamot e jelenséghez, amit csak ezáltal értettem meg egészében, a – rendszerint hasonló érzékenységet mutató – csecsemőkorú gyermekek megfigyelése kínált számomra. Hogy csak egy jelenséget említsek, amit gyakran figyeltem meg különböző gyermekeknél: a gyermek nyugodtan alszik, mialatt az anya vagy a gondozó a szobában tartózkodik. Utcai lárma, égdörgés, stb. nem zavarja, azonban felébred vagy nyugtalan lesz, amint az illető személy halkán elhagyja a helyiséget. Az

is gyakran megfigyelhető, hogy a gyermek álmában elmosolyodik, ha nézik. E látszólag jelentéktelen tényeket rendkívül fontosnak tartom, mert olyan kapcsolatot teteleznek fel a környezettel, ami már csecsemőkorban túlmutat a tisztán fiziológiain. Úgy tűnik, ez a gyermek és libidója által megszállt személy közötti bensőséges kapcsolat már igen korai életkorban megmutatkozik. Ennek talaján fejlődik ki az az érzékenység, amely képessé teszi a gyermeket arra, hogy átlássa környezetét, és az ellentétes érzéseket még a barátságos viselkedés mögött is észrevegye.

Ugyanezen összefüggésbe tartozik az a gyermek és felnőtt közötti, a kezelés kezdetekor megfigyelhető különbség, amelyre mindenekelőtt Anna Freud hívta fel a figyelmet. A felnőtt, ha mégoly szkeptikus is, csaknem fesztelennek tűnik, szemben a gyermekkel, aki tudatos bizalmatlansággal óvja titkát az „ellenség” elől. A felettes énnel még nem rendelkező gyermek osztatlan és ezért erősebb kritikával fordul felénk, mint a felnőtt, akinél az eredeti gyermeki bizalmatlanságot már elfedte az általános képmutatással való azonosulás.

Az áttétel kezelésének problémáját a következőképpen is megfogalmazhatjuk: hogyan léphetünk legkönnyebben kapcsolatba a páciensben lévő gyermekkel? Paranoid-érzékeny beállítódásával a páciens ugyanis az analízisben nem más, mint a benne élő megfélemlített és sértett, ezért bizalmatlanul szemlélődő gyermek.

Amint az eddigiekből látható, a páciens leleplező művészetének észlelése szinte önmagában is fokozott kontrollra készleti viselkedésünk természetességét. Az őszinteség nem új szempont az áttétel kezelésében. Már Freud orvosoknak szóló tanácsaiban is fontos szerepet játszott. De éppúgy, ahogyan a neurózistan fejlődésének folyamán egyre nagyobb jelentőséget nyert az infantilis szerepe, úgy tűnik, hogy az egyszerű őszinteségre való felszólítás is sokféle fejlődési lehetőséget tartogat magában. Helytelen lenne azonban az eddig mondottak alapján arra következtetni, hogy azért kell emberként megnyílnunk a páciens előtt, hogy megkönnyítsük számára beismeréseit. Ez, ahogyan Freud tanácsaiból is kitűnik, nem igaz, és nem azért, mert a páciens telhetetlenné válik, hanem mert egyáltalán nem ez az őszinteség az, amire a páciensnek szüksége van, még ha gyakorta vágyik is rá.

Az őszinteség, amelyre a páciensnek szüksége van, nem magánéletünk kitergetését jelenti, hanem azt, hogy nem csapjuk be őt. Elfogadjuk a tényt, hogy nem vagyunk a páciens számára tiszta lap, és ezzel fontos fegyverétől fosztjuk meg az ellenállást. Ha például igazat adunk a páciens feltételezésének, miszerint nem vagyunk automaták, ezért együttérzésünk intenzitása sem mindig állandó, akkor rendszerint sokkal világosabban meg tudjuk értetni vele, mikor és miért vesz észre ilyen ingadozásokat, és azt is, hogy a benne élő gyermek végső soron egy mindig egyenletes szeretet-adagoló automatára vágyik. Ha azonban a beismerés helyett hallgatunk, előfordulhat, hogy a páciens heteken, akár hónapokon át azon fáradozik, hogy anyagot gyűjtsön feltételezése igazolására, még akkor is, ha esetleg intellektuális belátása számára sikerült e jelenséget az infantilis szituációra visszavezetnünk. Más szóval: az értelmezésen keresztül közvetett kapcsolat mellett meg kell találnunk a módját, hogy közvetetlenül is kapcsolatba lépjünk a páciensben lakozó gyermekkel. Az értelmezés munkája ugyanis önmagában gyakran nem képes megakadályozni azt, hogy az

analízis, az évekig tartó fáradozások ellenére, az infantilis szituáció elintézése helyett csak annak megisméltlődéséhez vezessen.

Mi következik tehát abból, hogy nagyobb őszinteséget várunk el az analitikustól? Mielőtt közvetlen választ adnék erre a kérdésre, egy másik területről – a nevelési tanácsadásból – hozok egy példát. Nem ritka eset, hogy a szülőknek éppen az analízis következtében az a benyomásuk támad, hogy nyugodtan elereszthetik magukat a gyermek előtt, mondván, a gyermek úgyis mindent észrevesz, és legrosszabb esetben majd megbeszéli vele a dolgokat. Minden kolléga egyet fog velem érteni, ha azt mondom, hogy ezek a szülők félreértették az analízist. Az rendjén való, ha azzal számolunk, hogy a gyermek mindent észrevesz, ez azonban nem jelenti azt, hogy minden további nélkül elengedhetjük magunkat. Épp ellenkezőleg, az olyan dolgokat, amelyekről úgy tudjuk vagy hisszük, hogy megterhelőek lennének a gyermek számára, sokkal gondosabban kell tőle távol tartanunk, ha már nem ámíthatjuk magunkat azzal, hogy a gyermek úgysem veszi észre. Ehhez hasonlóan a tévcselekményekre is jobban ügyelünk, ha megismertük jelentésüket.

Ugyanez érvényes az áttétel kezelésére. Annak felismerése, hogy semmiképp nem lehetünk az a tiszta lap, aminek talán lennünk kellene (rendelkezőnk egy bizonyos külső megjelenéssel, mozdulatokkal, hanggal, arckifejezéssel stb., csupa olyan dologgal, amit a páciens idővel észrevesz, szóvá tesz, és gyakran még helyesen is értelmez), nem jelenti azt, hogy most már minden óvatosságunkat feladhatjuk. Ellenkezőleg, éppen az sarkall minket fokozott önkontrollra, hogy tisztában vagyunk a pácienshez való belső beállítódásunk nem lebecsülendő jelentőségével, és azzal a ténnyel is, hogy a páciens ezt az analízis egy bizonyos mélységi szintjén a legkisebb jelekből is képes felismerni.

Egyformán káros, ha – amint a szülők a gyermekkorban – arra kényszerítjük a páciens, hogy a mi vonatkozásunkban vak legyen, mint ha fékezhetetlen érzelmkitöréseinkkel terheljük. Az előbbi esetben, azaz ha a páciens ránk vonatkozó gondolatait (még ha az aktuális szituációban valóságos alapjuk van is) túlzottan egyoldalúan, belső konfliktusok projekcióiként vagy gyermekkori tárgyak ránk átvitt motívumaiként értelmezzük, akkor alapjában, minden passzivitásunk mellett is, azokhoz a nevelőkhöz hasonlóan viselkedünk, akik számára minden zavar oka csak a gyermek lehet, soha nem a felnőttek. Ily módon tehát újratermelődhet az analízisben az egykor gyermek és felnőtt között húzódó távolság.

Az utóbbi esetben, amikor a páciens túlzott mértékben terheljük saját érzéseinkkel, az a lehetőség, hogy mindent megbeszélünk, nem kínál többé elegendő ellensúlyt. Ha az analitikus a páciens felé irányuló érdeklődését önmaga felé fordítja, akkor a páciens elcsúbulhat, hogy az analitikus személyével foglalkozzon, ami már nem szolgálja az érdekét. Ettől fogva az analitikus már nem segít, hanem a szülők új kiadása, akik a gyermeket saját céljaikra használták. Ami itt újjáéled, az nemcsak a távolság, hanem egyúttal a gyermek kiszolgáltatottsága is az ilyen nevelőkkel szemben, akik egy megjátszott, nem valódi intimitással túlfeszítik a gyermek erőit. Ahogyan ezt Ferenczi is megírta a testileg, lelkileg beteg vagy egyéb okból boldogtalan szülők gyermekeiről.

Hogy újabb példával szolgáljak: ha nekem, teszem azt, fáj a fejem, ezt soha nem fogom közölni a pácienssel, hacsak nem maga veszi észre, mely esetben megerősítem. A dolgok azonban másképp is alakulhatnak. A páciens fejfájásra nem gondol, csak a csüggedt arckifejezést látja, és szeretetlennek, eltaszítottnak érzi magát. Ebben az esetben néha elárulom neki, hogy fáj a fejem, de csak miután félelmeit megbeszéltük, és szubjektív gyökereire visszavezettük. A félelmeinek alapot adó aktuális valóság beismerése megelőzheti, hogy az ülésről azzal az érzéssel távozzon, hogy az analitikus bosszúnak tűnt, csak nem vallotta be, ami minden analitikus fáradozást romba döntene.

Annak is megvannak tehát a maga veszélyei, ha nagyobb jelentőséget tulajdonítunk az analitikus valódi személyének, mindenkori hogylétének. A legfőbb veszély, amint a fentiekből láttuk, az, hogy a páciens, ahelyett, hogy segítenénk neki, túlterheljük. Valószínűleg éppen ennek a veszélynek a lehetősége rettent el néhány kollégánkat attól, hogy túl közel engedjék magukhoz a páciens. Ezzel újra elérkeztünk az analitikus analizáltságának és lelki stabilitásának a Ferenczi által is mindig hangsúlyozott témájához. A páciens éppoly kevésbé szabad hiányzó kielégülési lehetőségek pótlására használni, mint a gyermeket. Ez az áttétel kezelésének alfája és omegája.

A páciens gyerekes-paranoid kritikájának figyelmes meghallgatása az infantilis tárgykapcsolatok természetéről is újdonsággal szolgált. Mivel az analitikus személyének fontosságában csak az egykori gyermek közvetlen környezetének jelentősége játszódik le újra, ebből a megfigyelésből természetesen következik a történeti momentum megkülönböztetettebb szerepe a neurózisok keletkezésében. Mindössze arról van szó, hogy a gyermeki gondolkodásmódot, amely világosan megmutatkozott a páciensek túlérzékenységében, a gyermekkori benyomások és események értékelésére alkalmazzuk. Alig akad olyan, aki Ferenczinél jobban értette volna a gyermek gyötrelmeit, a nagyokkal szembeni kicsinységét, tőlük való függését és mindebből eredő csillapíthatatlan, szeretet utáni éhségét. Az áttétel említett jelein keresztül a gyermeki szeretet is jobban tanulmányozható. Az analitikus munka folyamán hamar felismerjük, hogy a tisztánlátás, jobban mondva a páciens gyermeki bölcsessége egyoldalú képesség. A valóságot nem teljességében és ennek megfelelően az analitikust nem különálló egyéniségként látatja, csak a pácienshez való viszonyában. Ez is a gyermeki gondolkodás mintájára történik. Ahogy a gyermek, úgy a páciens is mindent észrevesz, de érdeklődésének motívuma tisztán egoisztikus. Ahogyan a felnőtt szomorú, bosszús vagy aggodalmas arckifejezése is csak azért nyugtalanítja a gyermeket, mert attól fél, hogy valamely okból nem szeretik, úgy a páciens is csak azért érdeklődik arckifejezésünk, mert attól tart, kevesebb együttérzésre számíthat, ha valami túl erősen foglalkoztat minket. A gyermek és a páciens számára is csak érzéseinknek ez a része számít. A „miért” már kívül esik érdeklődésükön. Éppen ezért minden analitikus, aki – az ellentmondásos látszat által megtévesztve – a páciens irányában közlékenyvé vált, meg fogja tapasztalni, hogy a különben oly kíváncsi páciens nem óhajt ennyit tudni róla. Ez azt is megmagyarázza, hogyan lehetséges, hogy egyrészt a gyermeknek és a páciensnek is oly nehezebbé esik a felnőttben, illetve az analitikusban meglátni az embert, másrészt azonban oly finoman képesek érzékelni a valóságot.

A környezetnek ez a különös módon egyoldalú érzékelése éppen olyan fontos tényező az eltorzult szülőimágók keletkezésében, mint a projekció. A valóság pontos észlelésének és egyidejű eltorzításának elegyére jó példával szolgál a gyermek gyakran emlegetett reakciója az ősjelenet megfigyelésére. Ha a gyermek a szülők közti szerelmi jelenet szemtanúja lesz, azok rossznak tűnnek föl előtte; egyrészt, mert rossznak és irigynek érzi önmagát is, és ezeket az érzéseket a talio-elv⁴ értelmében a szülőkre vetíti; másrészt némi valódi felismerés is rejtőzik ebben, hiszen a szülők az adott pillanatban valóban nem törődnek a gyermekkel, a gyermek szemszögéből tehát valóban rosszak. E „rosszaság” a gyermek számára pillanatnyilag abszolút jelentéssel bír, mert a realitásnak azt a részét, amit jövőnek nevezünk, még nem ismeri. Éppen ezért nehéz megmondani, hogy a gyermek azon vágya, hogy az egyik vagy mindkét szülő helyében legyen, mennyiben fakad a testi vágyakozásból, és mennyiben a szeretetlenségtől való felelemből. Talán csak azért akar a játék részese lenni, hogy a kívülrekesztettség kínjától szabaduljon, amint az analitikus kúra során is minden páciens kedvet érez arra, hogy maga is analitikus, azaz kolléga legyen.⁵

Mindebből azt értjük meg, hogy libidójával a gyermek erősen megszállja környezetét, tehát a libidóeloszlás nézőpontjából nem nevezhető nárcisztikusnak; a környezete iránti érdeklődése azonban egoisztikus. Olyan szeretet ez, amely a birtokába jutott jóért egyetlen ellenszolgáltatásként csak saját jóllétét ismeri el. Arról az elsősorban elváró, követelőző szeretetről van szó, amit Ferenczi „passzív tárgyszeretetnek”, Hermann „megkapaszkodásnak” nevezett.

Ferenczi a *Katasztrófákban* [*Genitaltheorie*]⁶ a gyermeket, midőn az anyától való fiziológiai függőségét jellemzi, ektoparazitaként emlegeti. Hermann szintén a biológiából indul ki, amikor a megkapaszkodási reflexben látja a gyermeki tárgykapcsolatok előképét.⁷ A „megkapaszkodás” hermanni fogalma annyiban fontos kiegészítése a Ferenczi-féle „passzív tárgyszeretetnek”, amennyiben abban is a gyermek aktivitása jut kifejezésre. Mind Ferenczi, mind Hermann – egyébként teljesen a freudi értelemben – azt feltételezi, hogy a gyermek biológiai függőségét alapul véve, a közvetlen környezet libidómegszállása már egészen korai életkorban jelen van. Ez a korai tárgymegszállás csak vágyakat vagy követeléseket ismer, ellenszolgáltatásokat még nem, tehát egoisztikus. (Gondoljunk csak a majomra Zuckmayer kisregényében, *A majomesküvőben*.⁸)

Ha mármost a nárcisztikus és az egoisztikus ebben az értelemben nem azonos egymással, akkor érthetőbbé válik néhány régi tapasztalati tény. A környezet libidinózus megszállása például megmagyarázza a kisgyermek rendkívüli sebezhetőségét, ami által olyannyira ki van téve traumák elszívásának. A gyermek nagyfokú érzékenységének kérdése már jó ideje foglalkoztat. Érdeklődésemnek oly módon igyekeztem eleget tenni, hogy az elsődleges nárcizmust⁹ olyan lelkiállapotként

⁴ talio-elv (lat.): megtorlás, „szemet szemért, fogat fogért” elv (a szerk.)

⁵ Ez a feltételezés érinti ugyan a gyermeki szexualitás érzékiségének mértékét, de nem kívánja eldönteni azt.

⁶ Ferenczi, 1924a. (A ford.)

⁷ Hermann, 1943. (A ford.)

⁸ Carl Zuckmayer (1896-1977), német író, költő, drámaíró. *Die Affenhochzeit* (A majomesküvő) című kisregénye 1932-ben jelent meg. (A szerk.)

⁹ „A nárcizmus bevezetése” freudi fogalomrendszere alapján. [Freud, 1914c]

írtam le, amelyben a gyermek, önszeretetében, a legkisebb dorgálás, a legcsekélyebb szeretetlenség hatására fájdalmas fenyegetettséget érez. Ezzel szemben a tárgymegszállások visszavonása által keletkezett másodlagos nárcizmus létrehozta azt az áthatolhatatlan páncélt, amely védelmet nyújt az embernek a szeretetlenség tüskéjével szemben. Ma úgy látom, hogy a „passzív tárgyszeretet” kifejezés jobban megfelel a megfigyelési anyagnak. Mert Ferenczivel összhangban, aki az egyre mélyebb rétegekbe való lehatolása során egy minden szálával a környezetébe kapaszkodó lényt talált, a gyermekén végzett közvetlen megfigyelés sem mutat nárcisztikus önelégültséget, hanem erős szeretet utáni vágyakozást, amely nélkül a gyermek egyáltalán nem létezhet.¹⁰

Nem szeretném azt a benyomást kelteni, mintha az analízis technikai megoldásával kapcsolatban minden gondtól mentesnek érezném magam, vagy mintha az „áttétel kezelése” az őszinteség jelentőségének felfedezése után nekem már semmilyen nehézséget nem okozna. De remélem, megmutattam, hogy az analitikus személyisége az analitikus szituáció fontos tényezője, amelyet a legnagyobb igyekezetünk ellenére sem iktathatunk ki, és hogy az áttételi helyzet e forrásból eredő zavarai csak úgy ártalmatlaníthatók, ha fokozott figyelmet fordítunk rájuk.

Ugyanezzel a témával foglalkozott a luzerni kongresszuson dr. Bibring.¹¹ Ő is úgy találta, hogy az analitikus személyisége nem kiiktatható része az analitikus helyzetnek. Akkoriban felhívtam a figyelmét arra, milyen közel járnak meglátásai Ferencziéhez. Azonban éppen a gyakorlati alkalmazásban van köztük egy fontos különbség. Bibring dr. azt tanácsolja, hogy azokban az esetekben, amelyekben az analitikus jelleme a patogén infantilis helyzet túlzottan hű megismétlődését idézi elő, és ezzel megakasztja az analízist, az analitikus lecserélésével segítsünk. Remélem, sikerült megmutatnom, hogy az infantilis helyzet túlságosan hű megismétlődése kevésbé az analitikus tényleges tulajdonságaitól, mint inkább a viselkedésétől függ. Hogy az analitikus férfi-e vagy nő, magas-e vagy alacsony, gyengéd vagy nyers stb., nem olyan döntő, mint az a körülmény, hogy – szemben a szülővel – képes-e, és ha igen, mennyire, a páciens kritikáját szabadon kibontakozni hagyni. Ezt jelenti voltaképpen az analitikus Ferenczi által kívánatosnak tartott rugalmassága. A kritikának – amennyiben az valóban célravezető – ez az elismerése a valódi különbség a gyermekkorhoz képest: ez teszi lehetővé – minden ismétlődés ellenére (amelyek, mivel a neurózis természetéhez tartoznak, csak a szisztematikus analitikus munkában oldódhatnak fel) –, hogy az analízis ugyanannál analitikusnál folytatódhassék.

Ferenczi technikai munkái, amint Önök is tudják, nem alkotnak lezárt egészet, csak egy kísérletsorozat részei, amelyet a betegség és a halál oly hirtelen félbeszakított. Hogy őt magát merre vitték volna kísérletei, már soha nem tudjuk meg. Ma itt csak azt mondtam el Önöknek, ami Ferenczi munkáinak ma is élő hatásaként bennem tovább él. Technikájának egyéb vonatkozásairól, például a patogén trauma

¹⁰ A tárgykapcsolatok fejlődéséről szóló, magyar nyelven megjelent munkámra utalok. [Bálint Alice (1933): A szeretet fejlődése és a valóságérzék. In: S. Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről* (30-40). Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993. – *A ford.*]

¹¹ A Luzernben rendezett 1934-es, 13. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson Grete Bibring-Lehner „Zum Thema des Übertragungswiderstandes” [Az áttételi ellenállás témájáról] címmel tartott előadást. Megjelent: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 21: 55-61. (A szerk.)

katartikus lereagálásáról, nem tudtam nyilatkozni, mert magam nem próbáltam. A pszichikus traumáról, jobban mondva a neurózisok traumatogenezisének elméletéről sem akartam beszélni, mert nem rendelkezem elég tapasztalattal ahhoz, hogy e témáról határozott kijelentéseket tegyek. A rendelkezésemre álló analitikus anyag azonban – ahogyan ezt fejtegetéseim alapján Önök is láthatták – arra mutat, hogy a gyermekkor önmagában is rendkívül módon kedvez a traumák létrejöttének, és hogy valószínűleg rendszerint egy sor traumát szül; továbbá, hogy amennyiben ezek a traumák nem vagy rosszul intéződnek el, azért – és talán elsősorban – a környezet őszintétlensége a felelős. Ez utóbbit érdekes módon az etnológiai vizsgáldások is alátámasztják. Margaret Mead két szép könyvére gondolok, a szamoai serdülőkről és az új-guineai Manua társadalmáról szólóakra.¹² Remélem, hamarosan az erre vonatkozó klinikai anyagot is közölni tudom.

Hölgyeim és Uraim! A mondás úgy tartja: minden lánc annyira erős, amennyire a leggyengébb tagja. Tudományos gondolatmenetek esetében ez nem így van. Épp ellenkezőleg, használhatóságuk a bennük rejlő és tovább ható igazságtartalomtól függ. Ferenczi gondolatainak teljes igazságtartalma ezzel messze nem merült ki. Remélem, hogy fejtegetéseim során nem is vészett el.

Függelék

A félreértések elkerülése érdekében rendkívül fontos szem előtt tartani, hogy az „áttétel kezelése” nem azonos az „áttétel jeleinek” megfejtésével. Az áttétel kezelése az analitikusnak az a viselkedése, amellyel az értelmezés munkáját elősegíti vagy gátolja. Az áttétel kezelésére, vagyis az analitikus célszerű magatartására vonatkozó első alapvető tanácsot Freud adta technikai munkáiban.¹³ Az analitikus számára lehetőség szerint passzív magatartást javasolt, amelynek talaján a páciens érzelmi aktivitása kibontakozhat. Ez a tiszta tükörfelület feltétele, amely „csak azt mutatja, amit mutatnak neki”¹⁴. Természetesen itt is arról van szó, hogy megteremtsük az analitikus munka elérhető legkedvezőbb előfeltételét. Amit itt „őszinteség” címszó alatt előadtam, az alapjában véve a freudi passzivitás korrekciója, de csak azon esetekben, ahol a passzivitás célját téveszti, és segítség helyett az értelmező munka gátját képezi.

Ebben az összefüggésben az analitikus passzivitásának fogalma is tisztázandó. A hallgatás vagy a semmittevés kétségtelenül nem mindig minősül passzivitásnak; bizonyos körülmények között a hallgatás igazi próbatétel lehet. Emlékszem Ferenczi észrevételeire az orvos hallgatásával kapcsolatban.¹⁵ Ez azonban nem azt jelenti, hogy

¹² M. Mead: *Coming of Age in Samoa* és: *Growing up in New Guinea*. [Nincs nyoma, hogy Bálint Alice-nak megjelent volna Meaddal kapcsolatos publikációja, de az analitikus egyesületben 1931-ben előadott a témáról: „Margaret Mead *Coming of Age in Samoa* című könyvének ismertetése. Javaslatok egy jövőbeli összehasonlító pedagógiára”. – A szerk.]

¹³ S. Freud: *Gesammelte Schriften*, VI.

¹⁴ Freud, 1912b. (A ford.)

¹⁵ S. Ferenczi: Mißbrauch der Assoziationsfreiheit. *Bausteine*, Bd. II, 41. [„Visszaélés az asszociáció szabadságával”; megjelent a „Zur psychoanalytischen Technik” című tanulmány egyik alfejezeteként. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1919, 5(2): 181-192.; In: *Bausteine*, II, 38-54. Magyarul: Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis technikájához. In: Uő, *A pszichoanalízis haladása* (101-111). Budapest: Dick Manó, 1919. – A ford.]

ez a – hallgatás általi – próbatétel feltétlenül káros lenne; sőt, adott pillanatban a legalkalmasabb eszköz lehet a cél eléréshez. De tudnunk kell, hogy ez esetben a legkevésbé sem viselkedtünk passzívan. Éppen ezért úgy vélem, hogy az aktív–passzív fogalmak az áttétel kezelésére alkalmazva csak félreértések forrásai. Az „áttétel kezelése” ugyanis az értelmező munka mellett az analitikus tulajdonképpeni tevékenysége, és pedig, amint Freud mondja, a jelentősen nehezebbik része. Az analitikus pácienssel szembeni magatartását nevezhetjük passzívnak vagy aktívnak, de mindkét esetben viselkedésről, tehát cselekvésről van szó. Ha az analitikus „aktivitása” vagy „passzivitása” helyett inkább visszafogott, megtagadó vagy megengedő magatartásról beszélünk, akkor elkerülhetünk néhány félreértést, és egyértelmű lesz, hogy az áttétel kezelése, bármilyen jellegű is, már csak a fogalom meghatározásából eredően is az *analitikus aktivitásának részét* képezi.

Friedrich Melinda fordítása

Irodalom

- Bálint A.** (1933). A szeretet fejlődése és a valóságérzék. In: S. Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről* (30-40). Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. Hasonmás kiadása: Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993.
- Bibring-Lehner, G.** (1935). Zum Thema des Übertragungswiderstandes. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 21: 55-61.
- Ferenczi, S.** (1919a). Zur Frage der Beeinflussung der Patienten in der Psychoanalyse. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 5(2): 140-141. In: *Bausteine II*, 58-61. (Magyarul: A páciens befolyásolása pszichoanalízis közben. In: Uő, *A pszichoanalízis haladása* (98-100). Budapest: Dick Manó, 1919.)
- Ferenczi, S.** (1919b). Zur psychoanalytischen Technik. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 5(2): 181-192. In: *Bausteine II*, 38-54. (Magyarul: A pszichoanalízis technikájához. In: Uő, *A pszichoanalízis haladása* (101-111). Budapest: Dick Manó, 1919.)
- Ferenczi, S.** (1924a). *Versuch einer Genitaltheorie*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. (Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Pantheon, 1929. Legújabbban: Budapest: Filum, 1997.)
- Ferenczi, S.** (1924b). Über forcierte Phantasien. Aktivität in der Assoziationstechnik [A kikényszerített fantáziákról. Aktivitás az asszociációs technikában]. (A Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben 1923 májusában tartott előadás.) *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 10(1): 6-16. In: *Bausteine II*, 87-98.
- Ferenczi, S.** (1925). Zur Psychoanalyse von Sexualgewohnheiten (mit Beiträgen zur therapeutischen Technik). *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 11(1): 6-39. In: *Bausteine III*, 245-293.

- Ferenczi, S.** (1927). Zur Kritik der Rankschen 'Technik der Psychoanalyse'. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 13(1): 1-9. In: *Bausteine II*, 116-128.
- Ferenczi, S.** (1928). Die Elastizität der psychoanalytischen Technik. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 14(2): 197-209. (Magyarul: A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (339-359). Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.)
- Ferenczi, S.** (1930). Relaxationsprinzip und Neokatharsis: *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 16(2): 149-164. Elhangzott a XI. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson, „Fortschritte der analytischen Technik” [A pszichoanalitikus technika haladása] címen, Oxford, 1929. (Magyarul: A relaxáció elve és a neokatarzis. Ford. Kertész Tivadarné. *Gyógyászat*, 1931, 71(18): 273-278. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (385-409). Budapest: Magvető, 1982.)
- Ferenczi, S.** (1931). Kinderanalysen mit Erwachsenen. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 17(2): 161-175. Elhangzott a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület S. Freud 75. születésnapja alkalmából tartott ülésen, 1931. május. 6. (Magyarul: Felnőttek „gyermekanalízise”. Ford. Almásy Endre. *Gyógyászat*, 1932, 72(42): 633-637.; In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból* (410-433). Budapest: Magvető, 1982.)
- Ferenczi, S.** (1933). Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 19(1-2): 5-15. Eredetileg „Die Leidenschaften der Erwachsenen und deren Einfluß auf Sexual- und Charakterentwicklung der Kinder” címmel elhangzott a XII. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson, Wiesbaden, 1932. szeptember. (Magyarul: Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Uő, *Technikai írások (1921-33)* (102-112). Budapest: Animula, 1997.)
- Freud, S.** (1912a). Zur Dynamik der Übertragung. *Gesammelte Werke* 8: 364-374.
- Freud, S.** (1912b). Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *Gesammelte Werke* 8: 376-387.
- Freud, S.** (1913). Zur Einleitung der Behandlung. Weitere Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse I. In: *Gesammelte Werke* 8: 454-478. (Magyarul: A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei. Tanácsok a gyakorló analitikus számára, I. Ford. Ferenczi Sándor. *Gyógyászat*, 1913, 53(8): 129-133. Legújabbban in: Uő, *Válogatás az életműből* (348-361). Vál., előszó, jegyzetek: Erős Ferenc. Budapest: Európa, 2003.)
- Freud, S.** (1914a). Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten. Weitere Ratschläge zur Technik der Psychoanalyse II. In: *Gesammelte Werke* 10: 126-136. (Magyarul: Emlékezés, ismétlés, átdolgozás. Tanácsok a gyakorló analitikus számára, II. Ford. Gábor Ida. In: Uő, *Válogatás az életműből* (389-397). Vál., előszó, jegyzetek: Erős Ferenc. Budapest: Európa, 2003.)

- Freud, S.** (1914b). Bemerkungen über die Übertragungsliebe. In: *Gesammelte Werke 10*: 306-321.
- Freud, S.** (1914c). Zur Einführung des Narzißmus. (Magyarul: A narcizmus bevezetése. Ford. Berényi Gábor. In: *Sigmund Freud művei*. Sorozatszerkesztő: Erős Ferenc. VI. kötet: *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások* (15-39). Budapest: Cserépfalvi.)
- Hermann I.** (1943). *Az ember ősi ösztönei*. Budapest: Magvető, 1984.
- Mead, M.** (1928). *Coming of Age in Samoa. A psychological study of primitive youth for western civilisation*. New York: W. Morrow & Company
- Mead, M.** (1930). *Growing up in New Guinea*. New York: Blue Ribbon Books.

Bálint Alice

A mese jelentősége a gyermek lelki életében^{*1}

Manapság gyakran találkozunk szülőkkel, akik elgondolkoznak azon, vajon helyes-e elmesélniük gyermekeiknek a régi, jól ismert történeteket Piroskáról, Hófehérkéről, Jancsiról és Juliskáról.

Egyesek úgy gondolják, hogy szembehelyezkednek a racionális gondolkodással, ha gyermekeik fejét fantasztikus és valótlan dolgokkal tömnek tele. Vannak olyanok, akik úgy vélekednek, hogy a kegyetlen és vérszomjas történetek a gyermekeket félelemmel tölthetik el, és elbátortalaníthatják őket. Hiszen kétségtelenül alig van olyan mese, amelyben a felfalástól egészen a has felmetszéséig ne a legfélelmetesebb dolgok történnének meg. Még azok is, akik a meséket nem teljesen száműznék a gyermekszobából, úgy vélekednek, hogy jól meg kell fontolnunk, mit szabad mesélnünk gyermekeinknek.

Mindezek a kérdések és aggályok szorosan összefüggenek a gyermekpszichológia legfontosabb és legösszetettebb problémáival, és igen nehéz megtalálni rájuk a választ.

A racionálisan gondolkodóknak igazat kell adnunk abban, hogy a gyermeket semmi nem érdekli jobban a valóságnál. Azoknak, akik a gyermek lelki nyugalmáért aggódnak, be kell ismernünk, hogy a mesék kegyetlen motívumai valóban megijeszthetik a gyermeket. A kérdés lényegét azonban vélhetően a harmadik csoport képviselői fogalmazzák meg, hiszen aligha nevelhetnénk föl egy gyermeket úgy, hogy soha ne halljon mesékről. Gyakorlati szempontból tehát a leglényegesebb kérdés, hogy mikor és mit meséljünk a gyermeknek.

* Eredeti megjelenés: Alice Bálint: Die Bedeutung des Märchens für das Seelenleben des Kindes. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1935, 9(2): 113-116.

¹ Irodalom: Karl Abraham: *Traum und Mythos*, 1913 [Álom és mítosz]; Paul Federn: *Märchen, Mythos, Urgeschichte* [Mese, mítosz, őstörténet]. In: Paul Federn – Heinrich Meng (szerk.): *Das Psychoanalytische Volksbuch*, 1926; Sigmund Freud: *Märchenstoffe in Träumen*, 1913 [Meseanyag az álmokban]; Wilhelm Hoffer: *Kind und Märchen* [A gyermek és a mese]. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1931; Otto Rank: *Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung*, 1919 [Pszichoanalitikus adalékok a mítoszok kutatásához]; Franz Riklin: *Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen*, 1915 [Vágyteljesülés és szimbólumok a mesében]; Herbert Silberer: *Über Märchensymbolik* [A mese szimbolikájáról]. *Imago*, 1912, 1; Mosche Wulff: *Phantasie und Wirklichkeit im Seelenleben des Kleinkindes* [Fantázia és valóság a kisgyermek lelki életében]. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1934.

Nézzük meg elsőként, mit is jelent a mese a gyermek számára. Vegyük szemügyre például valóság és mese viszonyát. Fel kell ismernünk, hogy éppenséggel a mese az a nem-valóság, amelyet a tökéletes hihetőség igénye nélkül mondhatunk el gyermekünknek. Mindig sejthetjük ugyanis, hogy amit elbeszélünk, az mégis csak egy mese. Ez lenne első észrevételünk. A következő szinte paradoxon: úgy véljük, hogy a gyermek épp a mese segítségével találkozik először az élet valóságával. Pontosabban fogalmazva: pszichológiai szempontból a mese közelebb áll a valósághoz, mint a legtöbb dolog, amit az emberek jóságáról, a felnőttek mindentudásáról, hibátlanságáról – nevelési szándékkal – a gyermekszobában elbeszélünk. Tudjuk, majd' minden szülő törekszik rá, hogy az élet szomorú dolgait gyermekei előtt titokban tartsa. Szeretnék minél tovább megtartani őket ártatlanságukban és jóhiszeműségükben, úgy, hogy minél később veszítsék el hitüket a világ tökéletességében. Különösen igaz ez saját hibáinkra, amelyeket – ameddig csak lehetséges – igyekszünk gyermekeink figyelmes tekintete elől elrejteni. Mennyivel őszintébbek ezzel szemben a mesék! Ezekben vannak jó és rossz emberek (nem csak rossz gyerekek), vita és civakodás, szerencsétlenség és megmentés: csupa olyasmi, ami életünkben a kezdetektől fogva elkísér.

Hasonlóan kell tekintenünk a mesék félelemkeltő részleteire. Láttuk, hogy a mese kevésbé hazug, mint néhány általános nevelési elv. Ugyanígy mondhatjuk azt is, hogy az igazi mese kevésbé félelmetes, mint ezek a nevelési szabályok vagy a gyermekirodalom nevelési célzattal írott művei. Példaként említhetjük a Kócos Petit (*Struwwelpeter*) és hasonló könyveket. Ezekben a történetekben csak rossz gyermekekről van szó. A gyermekek szopják az ujjukat, nem akarnak mosakodni és fésülni, szívesen torkoskodnak, játszanak az ollóval, és rosszaságaikért a legkegyetlenebb büntetésekkel bűnhődnek. Rossz cselekedeteik és szokásaik jogos következményeként némely képeskönyvben a gyermeknek levágják a lábát vagy az ujját, agyonnyomják, vagy éppen beleesik a forró levesbe.

Az ilyen történeteket és a bennük rejlő fenyegetést a gyermek mindig magára vonatkoztatja, és csak azzal a gyermekkel tud azonosulni, akinek valamennyi önállósulási próbálkozása sírással és reszketéssel végződik.

Egészen más a helyzet a mesével. A mesében küzdelmekkel találkozunk, amelyekben a rátermettebb kerekedik felül, és a kicsik legyőzése sem olyan magától értetődő, mint az imént emlegetett történetekben. Épp ellenkezőleg! Jancsi és Juliska túljár a gonosz boszorkány eszén, a kecskegida elárulja a farkast. A csínytevés, a ravaszság, a menekülés, a gyermek fő szövetségesei mind fontos szerepet játszanak.

Nos, mindez úgy hangzik, hogy a mese védelmében szólok. Valóban úgy gondolom, hogy a mese, különösen a népmese és az állattörténetek, a gyermek fejlődésében fontos és hasznos szerepet töltenek be, és feltétlenül előnyben kell részesítenünk őket azokkal a történetekkel szemben, amelyek a gyermektől rémes fenyegetésekkel vak engedelmisséget követelnek.

A gyermeknek meg kell tapasztalnia, hogy a világban veszedelmek vannak. Ugyanakkor tudnia kell azt is, hogy ezeket küzdelemmel, ügyességgel, rátermettséggel és alkalmazkodással képes legyőzni. Nem kell a gyermeknek azt gondolnia, hogy

minden rosszat elkerülhet, ha egyszerűen csak szófogadó, és soha nem száll szembe apja, anyja, a rendőr vagy a szakácsnő parancsával.

További előnye a mesének, hogy bár ismer gonosz hatalmakat, amelyek a gyermekeknek rosszat akarnak, ám ezek legyőzhetők, vagy túljárhatunk az eszükön. Az igazi mesében soha nem találkozunk a gyermekszoba ijesztő kísértetével, amelynek a szófogadatlan gyermek elkerülhetetlenül áldozatául esik.

A mesékkel kapcsolatban fölvetett minden aggodalom teljes egészében igaz azonban azokra a nevelési céllal megírt művekre, amelyeket egyszerűen „félelemkeltő irodalom”-nak (*Einschüchterungsliteratur*) nevezhetünk. Ezek valóban félelmet váltanak ki, egyidejűleg azonban hazugok is, mert nem igaz, hogy a késsel vagy ollóval való játéknak mindig véres vége van, vagy hogy a torkoskodó gyermeket a lekvárban főzik meg. Sokkal valóságosabb ezeknél Hüvelyk Matyi története, aki mindenfélét kipróbál, bajba kerül, majd megszabadul, és végül örül, hogy újra otthon élvezheti szülei védelmező szeretetét.

Ha megfigyeljük gyermekeinknek a mesemondásra adott reakcióit, azt tapasztaljuk, hogy a fantasztikum nem korlátozza a gyermeket a mese emberi tartalmának megértésében. A gyermek számára nem meglepő, hogy egy víziló beszél, hiszen a gyermeki gondolkodás számára nem idegen, ha állatokra vagy akár élettelen tárgyakra gondolkodó és érző lényként tekintünk.

A mese tartalmának fontosságáról még kell néhány szót szólnunk. Azt mondtuk, hogy a gyermek a mesén keresztül találkozik először az élet valóságával. Ez azonban nem teljesen helytálló. Inkább úgy kellene fogalmaznunk: a gyermek a mesében láthatja először igazolódni, hogy mindaz, amit saját magán már régen megtapasztalt, másokra is érvényes. A gyermekszoba etikája megkívánja, hogy a gyermek szüleivel, testvéreivel szemben ne tápláljon ellenérzéseket, ne érezzen irigységet, kegyetlenséget vagy bosszúvágyat. Ha ilyesmi mégis megesne, akkor erre mint felfoghatatlanra, természetellenesre tekintenek, amit a lehető leggyorsabban el kell fojtani és felejtani. A mese által azonban a gyermek megtapasztalja, hogy ilyen késztetések nemcsak benne keletkezhetnek, hanem, mondjuk, adott esetben egy vízilóban is. S ez már nagy megkönnyebbülés. A mese képes arra is, hogy bizonyos dolgokat szelídebben mutasson meg. A verekedés a gyermekszobában rosszság, a mesében azonban, a fantáziánk segítségével, minden kegyetlenség kiélhető. A szülőket rászedni bűn, a mesében az óriás eszén túljárni hősi cselekedet. Ily módon a mese szociálisan elfogadott levezetési lehetőséget kínál a legkülönbözőbb tiltott vágyaknak, s ezáltal nélkülözhetetlen nevelési eszközzé válik.

A kérdésre tehát, hogy mit és mikor meséljünk gyermekünknek, a következőt válaszolhatjuk: a gyermeknek akkor meséljünk, amikor erre vágyik. Bármit mesélhetünk neki, aminek célja nem kizárólag a félelemkeltés. A népmesék és az állattörténetek, amelyek többségükben túl vannak jón és rosszon, különösen alkalmasak a gyermek fantáziájának felszabadítására. Ez pedig hasznos és kívánatos számára saját, a külvilág által korlátozott ösztönkésztetései elleni nehéz küzdelmében.

Faluvégi Katalin fordítása

Hermann-Cziner Alice

Marie Bashkirtseff rajztehetségének eredete (Marie Bashkirtseff naplója alapján)*

Marie Bashkirtseff¹ feljegyzéseit az intim részletek kendőzetlen megvallása teszi a tehetség kutatásának és a pszichoanalitikus feldolgozásnak gazdag forrásanyagává.

Marie Bashkirtseff nyíltsága azonban csak akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy ezt az őszinteséget a művésznő művészek közt is feltűnő mérvű nárcizmusa táplálja. Ez már a napló első oldalából látható, a további olvasás pedig újra és újra megerősíti feltételezésünket. Az életesemények, gondolatok, vágyak nyílt megvallásával fel akarja kelteni az olvasó érdeklődését, egyidejűleg pedig az utókor oly hően vágyott elismerését is biztosítani szeretné a maga számára. A nárcizmus a legjelentéktelenebb életeseményt is áthatja, és Marie Bashkirtseff számára a személyiségével kapcsolatos valamennyi tényt érdekessé és közlésre érdemessé teszi.

Ez a mélyen gyökeredző nárcizmus, amelyből megtudhatunk egyet s mást Marie Bashkirtseff tehetségének eredetéről, különös megvilágításba helyezi azt a szerepet is, amelyet Bashkirtseff életében a tehetség játszott. Tudjuk, hogy kora ifjúságától milyen szenvedélyesen törekedett „nagyvá válni” (ezzel kapcsolatos fantáziáit egészen hároméves koráig véli visszavezethetőnek), és hogyan gondolta megvalósítani álmait: olykor híres énekesként, máskor festőként vagy íróként, sőt, akár valamely politikusi kör „nagyasszonyaként”. Az a benyomásunk, Bashkirtseff reményeinek egyike sem volt teljesen alap nélkül való, és nem tudunk ellenállni annak az érzésnek, hogy a festészet csak egyike volt a célhoz segítő eszközöknek.

Egyáltalán nem mond ellent a jelen tanulmányban képviselt elméletnek, ha a művésznő erős nárcizmusát művészi tevékenysége ösztönző erejének² (vagy egyik

* Eredeti megjelenés: Alice Hermann-Cziner: Die Grundlagen der zeichnerischen Begabung bei Marie Bashkirtseff: (Nach dem „Journal de Marie Bashkirtseff“) *Imago*, 1924, 10(4): 434-438.

¹ Marie Bashkirtseff (Poltava, 1858 – 1884, Párizs) ukrán származású francia festő, szobrász és író. Naplója és levelei tették híressé. (A szerk.)

² A nárcizmus szerepét a művészi tevékenységben Freud és Rank többször tárgyalta, és a tehetség alapjaként tekintenek rá. Alkotás és nárcizmus a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. (Lásd Hermann Imre vonatkozó előadását a Berliini Kongresszuson [az IPA 1922-es kongresszusa], illetve „Organlibido und Begabung” [Szervlibidó és tehetség] című tanulmányát.) [Magyarul: Hermann Imre: *Kreativitás és alkotás*.

ösztönző erejének) tekintjük. A narcizmus azonban még nem ad választ a leglényegesebb kérdésre. Ez ugyanis az, hogy miért épp a festészet nyújtotta Marie Bashkirtseffnek a libidinózus kielégülést, miért épp a festészet emelkedett ki a fantáziáját foglalkoztató egyéb kifejezési formák közül.

Marie Bashkirtseff rajzkísérletei állítólag hároméves koráig nyúlnak vissza, amikor nagyapja játékasztalára krétával profilokat rajzolt (gyermeki vágy?), ezt a tevékenységet innentől folyamatosan gyakorolta. Úgy tudjuk, tízévesen kezdett rajzórákra járni. Professzora másolatok készítését szánta feladatául, azonban ő inkább tájkép-tanulmányokat készített. Rendszeres rajzképzésben tizenhét éves korától részesült, azonnal szenvedélyes odaadással fordult a festészet felé. Ez a szenvedély és odaadás elkísérte huszonnégy éves korában bekövetkezett haláláig. Kezdetben mesterei, Julian és Robert Fleury is meglepetéssel szemlélték tehetségét és gyors fejlődését. És hiába tűnik úgy, hogy a hozzá fűzött nagy reményeket a későbbiekben nem teljesen sikerült beváltania, és nehezen kielégíthető ambícióiban csalódásokat kellett elszenvednie; képeit mégis a Szalonban állították ki, díjakat és jó kritikákat kapott, neve ismertté lett, és kora vezető festői méltatták műveit.³

Mindkét tényező, amelynek a rajztehetség kialakulásában játszott szerepére Hermann Imre rámutat: a kéz erotikája és a kisgyermekkortól kezdve jelen lévő gondolkodás saját magunk szépségéről, kiemelkedő jelentőséggel bírnak Marie Bashkirtseff életében. Ezekhez járul még az a bensőséges viszony, amely a két tényezőt egymáshoz és a választott művészeti ág tartalmi vonatkozásaihoz kapcsolja. Bashkirtseff mindjárt naplója bevezetőjében beszámol gyermekkori külsejéről és arról, hogyan viszonyult ehhez a környezete: „Elég jelentéktelen, sovány, csontos voltam, és nem voltam szép és csinos.”⁴ Ez azonban nem akadályozta környezetemet abban, hogy úgy tekintsen rám, mint aki egyszer majd magától értetődően az elképzelhető legszebb, legcsillogóbb, legcsodálatosabb lesz. [...] Egyik este a színházban egy úr mosolyogva így szólt hozzám: »Mutassa a kezeit, kisasszony. Oh, ahogyan a kesztyűt viseli, nem hagy kétséget afelől, hogy egyszer hihetetlenül öntelt lesz.«⁵ Tízéves korában ekként imádkozik: „Én Istenem, óvj meg a himlőtől, add meg, hogy szép legyek, hogy boldog házasságom legyen, és hogy Mama hosszú életű legyen” (I, 11.). A kívánságok sorrendje mindenestre figyelemre méltó. Bashkirtseff ezt követően mindjárt a már emlegetett rajzórákról számol be. Saját szépségének problémája – igen, úgy tűnik, hogy ezt majdnem folyamatosan problémaként éli meg – egész életében foglalkoztatja. Tizenhárom évesen így ír: „Az egész világ azt állítja, hogy szép és csinos vagyok. Teremtő ég, magam sem hiszek benne” (I, 57.).

Pszichoanalitikus tanulmányok. Szerk. Vincze Anna. Budapest: Animula, 2013, 25-37. – A szerk] Freud a kérdéssel legutóbb *Az ősválami és az én* című munkájában, a gondolkodási tevékenység kapcsán foglalkozott.

³ Az a tény, hogy Marie Bashkirtseff tehetsége nem lépett túl a középszerűsége, segít megérteni azt a nagyobb szabadságot, amellyel ennek általunk is feltételezett alapjairól beszél.

⁴ Ismét egy eset, amelyben a gyermekkori szépség elvárása nem teljesül, és megint csak egy festőné esete. (Vö. Hermann Imre: „Adalékok a rajztehetség pszichogeneziséhez” [magyarul: Hermann, 2013, 13-24.], valamint „Szervlibidó és tehetség” [uo. 25-37.]. A tehetség középszerűsége talán magyarázható azzal, hogy a fakultogén szépség a gyermekkorban nem volt organikusan megalapozott.

⁵ *Journal de Marie Bashkirtseff.* Paris: Bibliothèque Charpentier, 1912. I. kötet, 9. [Magyar kiadásai: *Bashkirtseff Mária naplója.* Budapest: Világirodalom, 1920. Ford. Udvarhelyi Ádám; Budapest: Genius, 1925. Ford. Berend Miklósné; Budapest: Nova Irodalmi Intézet, 1943. Ford. Nyíreő Éva. A tanulmányban szereplő idézeteket újrafordítottuk. – A szerk.]

Az a benyomásunk, hogy nagyobb magabiztossággal tekint kezei szépségére.⁶ Valóságos szerelemmel van irántuk, és ez kicseng az alábbiakhoz hasonló szavaiból: „Szeretek a tükör előtt egyedül lenni, és kezeimet csodálni. Mily fehérek, finomak, alig egy leheletnyi rózsaszínnel a tenyéren” (I, 62.). Ugyanebben az időben azt is leírja, hogyan imádkozott bensőségesen a templomban: „Térdeltem, állammat nagyon fehér és finom kezeimre támasztottam. Aztán ráeszméltem, hol vagyok, és elrejtettem kezeimet” (I, 58.). (Szexuális büntudat a kezekre vonatkoztatva!)

Úgy tűnik, szépsége ebben az időben kielégülésére válik: a naplóban visszatérő téma, és Bashkirtseff lelkesedéssel ecseteli. Egy fehér ruhát viselve így kiált föl: „El vagyok bűvölve magamtól. A fehér lenvászon, s alatta az én fehér, mennyire fehér karjaim! [...] Szép és csinos vagyok, s teli vagyok étellel” (I, 70.). Néhány héttel korábban ezt írja: „Való igaz, szép és csinos vagyok. A dózsepalota mennyezeti képén Veronese magas, szőke, hamvas bőrű női alakként ábrázolja Velencét. Emlékszem erre a festményre. A rólam készült fotók soha nem lesznek képesek hüen visszatükrözni, milyen is vagyok: hiányzik, ami a legszebb rajtam: a szín, a hamvasság, bőröm semmihez nem hasonlítható fehérsége” (I, 63.).⁷

Egy hónappal később, Firenzében számol be első ízben művészi benyomásokról. „Rajongok a festészetért, a szobrászatért, a művészetért, bárhol is legyen megtalálható. Egész napokat tudnék galériákban tölteni. [...] Mondjam-e vajon? Hisz nem is merem. [...] Az emberek felháborodnának, tehát csak magunk között! Raffaello Madonna della Sediája nem tetszik nekem: a Madonna arca sápadt, színe nem természetes, arckifejezése pedig inkább egy szobalányé, mintsem a Szent Szűzé, Jézus édesanyjáé. [...] Oh! De van ott egy Tiziano-kép, Mária Magdolnáról. Az teljesen magával ragadott. [Marie Bashkirtseffnek vörösszőke haja volt. – H-Cz. A.] De, és mindig van egy de, öklei túl erősek, kezei pedig túl kövérek” (I, 72.). Aki elolvassa az ifjú Marie Bashkirtseff első műbírálataát, annak figyelmét biztosan nem kerüli el, mennyire hatott Bashkirtseff saját szépségének mibenléte szépségideáljának kialakulására. Ez a szépségideál változatlanul tűnik, és a szépen megfestett kezek alkotó művészként is mindig mélyen hatnak rá. Életének ebben a szakaszában a saját szépségével való foglalatosság háttérbe szorul. Teljesen a festészet felé fordul, olyan odaadással és lendülettel, amelyek nemcsak szépségét, hanem egészségét is láthatóan aláássák. Efölött érzett fájdalmának később többször is hangot ad, és ismétlődnek a következőhöz hasonló megnyilvánulások: „Ma este, fürdés után, olyan széppé váltam, hogy húsz percet töltöttem a magam nézegetésével” (II, 99.). Szorongva szemléli az elhatalmasodó TBC hatását külsejére, s legtöbbször a karjairól nyilatkozik elégedetten: ezek még nem veszítettek teltségükből.

Még két idézet a naplóból, amelyek rávilágítanak, honnan ered és hová tart Marie Bashkirtseff kezének libidinózus volta. Az első tizennyolc éves korából való:

⁶ Lokalizált szépség – ahogy Dürer esetében már megjelent (Lásd Hermann Imre: Szervlibidó és tehetség).

⁷ Marie Bashkirtseff festővé válásához minden bizonnyal hozzájárult (ha csak másodlagosan is, a kéz erotikája mellett), hogy szépségében, vagy legalábbis szépségének saját maga általi megítélésében, erős hangsúly kerül a színekre (fehér bőr „alig áttetsző vörösséggel”, szőkésvörös haj, a színek hamvassága). Bashkirtseff saját és mások véleménye szerint is jobban rajzolt, mint festett. Fejlődése mindenesetre arra utal, hogy „színérzéke” magyarázatához nem kell különleges, fakultogén tulajdonságot (pl. a szemnek vagy a szemlézés tevékenységének erogén hangsúlyozottsága) feltételeznünk. A magyarázat inkább a saját test színeivel való foglalatosságban keresendő.

„Csodaszép kezeim lehetek volna, ha ujjaim a pengetős hangszerektől nem mentek volna nyomorultul tönkre, és ha nem rágtam volna a körmömet.⁸ De még a hangszerek sem ártottak volna, ha tisztességes körmeim vannak” (II, 59.). A második idézet, ugyanebből az évből: „Breslau (egy művészkolléganő) azt mondja, hogy az a mód, ahogyan a tárgyakat megérintem, kifinomult szépséggel bír, noha kezeim a szó klasszikus értelmében nem szépek. Ám művésznek kell ahhoz lenni, hogy meglássuk az érintés szépségét; egyszerű földi halandó sosem figyel oda, hogyan fogunk meg egy tárgyat” (II, 95.).

Tehát nemcsak a nyugalmi állapotban lévő kéz, hanem a tevékeny, valamit megfogni vágyó kéz is a csodálat tárgya. Így szemlélve a valódi libidinózus tevékenység folyamata is sokkal érthetőbbé válik. A művészi szépségideál kibontakozásának fejlődésével együtt világossá válik számunkra a művészi alkotáshoz vezető út is.

Faluvégi Katalin fordítása

⁸ A körömrágás másik libidinózus oka, az orális erotika Marie Bashkirtseff írói tehetségének (és feltételezhetően társalgási tehetségének) magyarázatában segíthet; megemlíthetjük azt is, hogy – saját beszámolója szerint – anyja három és fél éves koráig szoptatta. Az a körülmény pedig, hogy kisgyermekkorától naplót vezetett, hogy ezt az utókorra hagyhassa és az utókor csodálatát kivívja, ugyancsak erős (nárcisztikus) halál-komplexumról tanúskodik. (Szeressenek holtomban is!)

Margaret Mahler emlékezései*

Sopron

Sopron, ahol 1897 május 10-én megszülettem, kis nyugat-magyarországi határváros vagy *comitat* volt, közelebb Bécshez (alig negyven mérföldre), mint Budapesthez. A város valódi híd státusza két nemzet politikai és kulturális élete között abban a tényben is megtestesült, hogy osztrák neve is volt: Ödenburg. Ezen kívül egy 1921-es népszavazás nyomán a lakosok választhattak az osztrák és a magyar állampolgárság között. Ez a határterületi (ha nem „határeseti”!) létezés, az életünket meghatározó politikai és nyelvi polarítások már kezdettől lenyűgöztek, és átléphettem a két nemzet közti kerítésen. Gyerekkori kísérletem e két hagyomány közti közvetítésre a kiegyezés, vagy *Ausgleich* személyes változata volt, amely 1867-től az osztrák németeket és a magyarországi magyarokat egy vékony „kettős Monarchiában” kapcsolta össze.

Gondoljunk a nyelv kérdésére. Apám, Schönberger Gusztáv, aki a Sopron melletti Fertőszentmiklóson született, a magyart beszélte anyanyelveként. Anyám, Eugenia Wiener Schönberger szülei viszont Lakenbachból¹, egy német nyelvű sváb kisvárosból származtak. Bár anyám magyar iskolában tanult, szüleivel csak németül beszélt, így aztán nem tanult meg rendesen magyarul. Évekkel később, az analízisemben jöttem rá, hogy Zsuzsanna húgom és én apámmal magyarul beszélünk, de amikor anyánk belépett, automatikusan németre váltottunk. Ezek a nyelvi körülmények érthető módon hozzájárultak megosztott politikai kötődésemhez. A mai napig erős kötelék fűz az osztrák kultúrához, az első évek bécsi közelségéből eredően; ugyanakkor emlékszem a magyar nacionalizmushoz fűződő egykori érzéseimre a Habsburg Birodalommal szemben.

Sopron vidéke Liszt szülőhelye volt, szép barokk épületekkel. A megyében található Eszterháza, ahol Haydn sok évig *Kapellmeister*ként² szolgált. A századfordulón Sopron némi szerény hírnévre tett szert, amely rácáfolt észrevehetetlen kis határvidék helyzetére. Mint a magyar „magaskultúra” gyűjtőhelye, rendszeresen látogatták Bécsbe utazó notabilitások.

* *The Memoirs of Margaret Mahler*. Ed. Paul E. Stepansky. New York: The Free Press, 1988, 1-18.

¹ Lackenbach (Lakompak), falu Sopron vármegyében, ma burgenlandi mezőváros. (*A ford.*)

² káplán (*a ford.*)

Sopronon belül az úgynevezett Győri Palotában (a vasúttársaság palotájában) laktunk, amely apartmanházak együttese volt a városon keresztülhaladó híres vasút vezetői számára. Ez az önálló közösség aktív társaséletet nyújtott, főleg a fiataloknak, tenispályákkal, kis kertekkel. E korszak és hely otthonos hangulata eltűnt, talán csak Jókai regényeiben maradt fenn.

Apám a Bécsi Egyetem orvoskarán diplomázott, háziorkosként dolgozott, és a körzet közegészségügyi főtisztje volt. Irodája volt a gyönyörű városházán, de a legtöbb ügyét otthonról intézte. A közösség társadalmilag elismert alakja volt, az exkluzív helyi „klub” mindössze két-három zsidó tagjának egyike. Anyám nem vett részt apám aktív szociális életében. Az ő világa a háztartás volt, büszke volt kiváló szakács és háziasszonyi képességére. Annak ellenére, hogy apám imádta, egész gyerekkorom alatt mélyen boldogtalan nő volt.

A dolgok lényegét tekintve nagyon is az apám lányává váltam. Túl korán érkeztem – kilenc hónappal és hat nappal az esküvő után –, és anyám, aki alig múlt tizenkilenc éves, egyáltalán nem akart engem. Nagyon szép, nagyon nárcisztikus és nagyon elkényeztetett volt, és apámat hibáztatta idő előtti érkezésemért, rajta kérte számon „nászkendője” elvesztését. Dühében a lehető legkevesebbet foglalkozott velem. Életem első évében, amikor meglehetősen beteges és rosszul alvó voltam, apám és a dajka keltek fel éjjel, hogy velem legyenek. Életem szimbiotikus szakasza nehéz volt: valószínűleg tele voltam frusztrált haraggal az elutasító anya iránt, akit ugyanakkor nagyon szerettem.

Húgom, Zsuzsanna érkezése négy évvel később csak tovább fokozta bennem az anyai elutasítás érzékelését. Ő nagyon is „kívánt” gyermek volt, és felébresztette anyánk anyai ösztöneit, amelyek felém még szunnyadó állapotban voltak. Az ő kedvéért felkelt éjszaka, úgy fogadta el és szerette a húgomat, ahogy engem soha. Meggyőződésem, hogy anyám szerető interakcióinak megfigyelése és szembeállítása a velem való kapcsolódásával vezetett a gyermekgyógyászat és a pszichoanalízis, közelebbről pedig az anya–csecsemő duálunió későbbi vizsgálata felé. Nem túlzás azt állítani, hogy saját anyám és húgom képviselte az első anya–gyermek párost, amelyet vizsgáltam. Már koragyermekkoromban nagyon éber gyerekek tartottak, gyakran felfigyeltek intenzív tekintetemre. Állítólag az első évemben, amikor nem aludtam éjszaka, apám utasította a dajkát, hogy tegyen le, mire ő azt felelte: „Hogy tegyem le? Úgy bámul, mint egy hiúz.” A vizuális túlélés kezdetben válasz lehetett az elhanyagoló anyára, aki, legalábbis így gondoltam, a halálot kivánta.

Ha valamit megtanultam anyám húgom iránti szerető gondoskodásának megfigyeléséből, az az volt, hogyan *ne* bánjunk az idősebb gyerekekkel. Anyám folyamatos szeretetnyilvánítása és törődése a jelenlétemben csak tovább tüzelte áldozat-érzésemet. Dühös voltam rá, húgomat pedig megvettem, mert úgy láttam, túl könnyű neki. Emlékszem egy alkalomra kisgyerekkoromból, amikor kifejezést is adtam a dühömnek. Húgom, aki akkor talán két éves volt, a forró vasalóhoz nyomta az arcát. Amikor anyám hazaért, hisztérikusan körbetáncolta a szobát a gyerekekkel, és megállíthatatlanul zokogott. Saját reakcióm erre a szomorú látványra a vidámság és megvetés volt. Mekkora egy balfék a húgom, gondoltam, hogy nekinyomta az arcát a vasalónak.

Az anyám érzéseivel kapcsolatos magabiztos elvárás és alapvető bizalom hiánya miatt fordultam apám felé. Állítólag négy és fél évesen végignéztem, ahogy anyám a csecsemő hűgomat ölelve azt mondja neki: „Én hoztalak világra, szoptatlak, szeretlek, imádlak, csak érted élek, és te vagy nekem minden.” Mire én így reagáltam: „Engem pedig apám szült (*Und mich hat mein Papa geboren*). Nem emlékszem erre az esetre, de van egy megrendítő fedőemlékem valamivel későbből. Anyám, akinek a hűgom szoptatásától melltályogja alakult ki, a szemembe mondta, hogy *engem* nem szoptatott, csak a hűgomat. És amikor az orvos, apám főnöke és elődje, eljött hozzánk, hogy ellássa anyám sebét, jól emlékszem gyerekkori dühömrre, ami a következő gondolat formáját öltötte: „rászolgáltál, hogy egy ilyen kis lény rágta a melledet”.

Anyám nemtörődöm elutasítása visszavonhatatlanul elidegenített a háztartástól, amely az ő felségterülete volt. Ő volt a nagy lakás rabszolgája, amit igazi ragyogásban tartott. Nem engedélyezte a birtokháborítást. Még apám is arra kényszerült, hogy délutáni alvását városházi irodájában költse el. Azokon a ritka alkalmakon, amikor barátokat vittem haza, kelletlenül fogadta őket. Betolakodók voltak, akárcsak apám betegek. Anyám számára minden a lakás megjelenése körül forgott, nem a benne lakók szükségletei és vágyai körül.

Visszatekintve életemnek erre a korai időszakára, anyám lakással való elfoglaltságát a súlyos neurózis megnyilvánulásának tekintem, ami érzéketlenné tette őt mások érzéseire. Máig emlékszem nyolcéves születésnapimra – amely az első és utolsó volt gyerekkoromban –, mint anyám figyelemhiányának megindító példájára. A parti fénypontja a tombola lett volna, egy sorsjáték, és anyám hirtelen úgy döntött, hogy a főnyeremény dédelgetett csokoládégyűjteményem lesz, gyönyörű állatfigurákkal, amire nagyon büszke voltam. Megvesztegetett: ahhoz, hogy megtartsuk a születésnapit, bele kell egyeznem, hogy odaadom nagyra becsült gyűjteményemet. Bár azt legalább megígérte, hogy két gyerek között osztja meg a díjat, végül a teljes gyűjteményt egy kislánynak adta, aki távoli rokon volt anyám oldaláról. Ez csak fokozta kétségbeesett boldogtalanságomat, amiért meg kellett válnom szeretett tulajdonomtól. Ahogy a parti véget ért, vigasztalhatatlanul sírni kezdtem. Ezután nem volt több születésnapit buli.

Kisgyerekként apám világa, a szellem, a tudás, az orvostudomány világa felé fordultam. Anyámmal ellentétben, aki belépni sem engedett belső szentélyébe, a konyhába, apám úgy kezelt, mintha a fia lennék. Emlékszem, hogyan dicsekedett a barátainak: „Van egy lányom, akivel matematikáról és politikáról tudok beszélgetni.”

Tulajdonképpen a lelkes „fiává” fogadás apám részéről és részemről e szerep készséges elfogadása zavarta össze gyerekkori nemi identitásomat.³ Soha nem merült fel bennem, és anyám soha nem adott rá okot, hogy elhiggyem, csinos fiatal lányként is elfogadható lehetek. Apám e tekintetben nem segített; intellektuális önbecsülésem megerősítése nagymértékben női önbecsülésem rovására történt. Emlékszem egy jelenetre kisgyerekkoromból, miután az udvari fényképész lefotózta a hűgomat és engem. Anyám valami sértő megjegyzést tett a fényképemre, hogy jelentéktelennek vagy csúnyának nézek ki. Mire apám azonnal így válaszolt: „De a fényképész azt

³ Ezt a magyar nyelv sajátosságai is fokozták. A *fiam* kifejezés, amellyel apám illetett, fiúra és lányra egyaránt érthető.

mondta, hogy hétköznapi emberek nem értékelhetik a szépségét.” Ez az eset nagyon megmaradt bennem, mert emlékeim szerint ez volt az egyetlen pozitív megjegyzés a megjelenésemre, amit apám valaha tett. Ettől az alkalomtól kezdve egészen a hatvanas éveimig alig néztem tükörbe. Teljesen elutasítottam azt a tényt, hogy vonzó nő vagyok vagy valaha is az voltam.

További esetek is eszembe jutnak, amelyek a női identitás elfogadásával kapcsolatos nehézségeimről tanúskodnak. Iskoláslány koromban apám ezzel a felületes válasszal fogadta időszakos szerelmi fellángolásaimat különböző férfitanárok iránt: „Eléggé férfi vagy magadnak (*Du bist dir Mann's genug*).” Amikor húgom tizenhárom évesen már fiatalemberek raját kezdte vonzani, én tizenhét évesen szorgalmasan bújtam minden elérhető Einstein relativitáselméletéről! Ha mégis társaságba mentem, nagyon eltérő reakciót váltottam ki férfi társaimból, mint a húgom. Emlékszem, mennyire elbátortalanítottam az egyik táncpartneremet séta közben a Lehne Intézet (Sopron híres bentlakásos iskolája) éves táncestélyén. Az évenkénti táncestély fontos társasesemény volt a városban, és csak a soproni felsőbb osztályok lányai voltak rá hivatalosak. Az említett sétán Istenről kezdtünk beszélni. Amikor partnerem megkérdezte, hol van Isten, azt feleltem: „A negyedik dimenzióban.” A fiúnak fogalma sem volt, miről beszélek, a „negyedik dimenzió” gondolata kívül állt felfogóképességén. Elég, ha azt mondom, a válaszom elég kényelmetlenül érintette, és soha többé nem mentünk sétálni.

Anyám és húgom nárcisztikus pályáján jóval kívül létezve – anyám „begyűjtötte” húgom szépségét, és maga is szép nőként életre kelt, amikor húgom kamaszkorba lépett –, hajlamos voltam teljesen megtagadni a saját nőiességemet. Nem hittem abban, hogy bármely érdemes férfi szerethet engem; ha valamelyikük véletlenül kifejezte felém az érzéseit, azonnal leértékeltem.⁴ Soha nem tanultam meg, hogyan kell más nőkkel nőként versenyezni, ehelyett azt tanultam meg, hogyan kerüljem el a kudarcot nőként a férfiak világában. Röviden, már fiatalon erős függetlenségi szükséglet alakítottam ki, amivel apám teljes mértékben rokonszenvezett.

Mindazonáltal apám, aki nem tudta elismerni, hogy nem vagyok a fia, csak súlyosbította a problémáimat. Egy olyan ellentmondás közepette nőttem fel, amelynek csak részben voltam tudatában. Egyfelől, apámmal azonosulva, keményen igyekeztem, hogy „eléggé férfi” legyek magamnak. Másfelől irigyeltem a húgomat női hódításaiért, ahogy azt is akartam, hogy apám *engem* kezeljen úgy, mint egy szép kislányt, aki lovagias védelemre szorul. De úgy tűnt, apám atyai gondoskodása a húgomnak volt fenntartva. Amikor harminckilenc évesen férjhez mentem, kevésbé volt elragadtatva az eseménytől, bár kedvelte a vőlegényemet, Paul Mahlert. Amikor szegény Paul eljött Sopronba, hogy hivatalosan megkérje a kezem, apám azt mondta neki: „Tudnia kell, mint csinál; a lányom nem átlagos (*Durchschnitt*).” Pszichoanalitikus nyelven apám úgy értette: „Vigyázzon, mert bármilyen erényei és gyengeségei vannak a lányomnak, nincs kasztrálva, és jobb, ha vigyáz, hogy ő ne kasztrálja magát.” Későbbi férjem becsületére szolgáljon, hogy ezen a ponton nem menekült el, hanem maradt, és

⁴ Ezt a meggyőződést nevezném a fő „komplexusnak”, amelyet kiképző analíziseimbe vittem, amikor elkezdtem az analitikus képzést. Különösen a Willi Hofferrel folytatott analízisem segített sokat abban, hogy kezeljem a problémákat, amelyek fenntartották ezt a meggyőződést.

végigcsinálta az esküvőt. Apám elkésett az esküvő utáni vacsoráról. Bár nagylelkű ember volt, megkért, hogy térítsem meg neki a vacsora költségeit, még mielőtt az véget ért volna. Mondhatni neheztelt a házasságomra!

Iskolai döntéseim apámmal való azonosulásomból következtek, és ennek megfelelő elhatározásomból, hogy elmenekülök anyámtól és a családi otthonból. Miután elvégeztem a helyi „felsőbb leányiskola” (*Höhere Töchterschule*) hat osztályát, választhattam a svájci *pensionat* (magániskola) és a hivatásra előkészítő gimnázium között, Sopronon kívül. Sopronnak, jegyezzük meg, jó oktatási rendszere volt, gimnáziummal, ahová azonban lányok nem járhattak. Ami azt illeti, nem járhattak a középiskolákba sem, amelyek ide vezettek volna. Így történt, hogy a gimnáziumi oktatás iránti törekvéseim Budapestre irányultak. Mind a svájci magániskola, mind a budapesti gimnázium eltávolított volna anyámtól; a gimnáziumot választottam, részben azért, hogy próbára tegyem apámat: nem tudtam egészen elhinni, hogy engedné, hogy szigorú tanulmányokat folytassak, amelyek bizonyosan nem vidéki magyar lányoknak szólnak, és amelyek kikövezhetik az utat az orvosi pálya előtt.

Valójában ekkorra kialakítottam azt a fantáziát, hogy apám nagyon aggódna, ha a „kislánya” úgy döntene, orvos lesz. Ez a fantázia, amely kétségtelenül saját intrapszichés konfliktusaimból eredt, apám orvosi könyveinek későgyerekkori és korakamaszkori titkos olvasása közepette virágzott ki. Egy ponton felmerült bennem, hogy az orvostudomány, amely a testtel foglalkozik, beleértve a beteg és a „szennyest” szexuális testet, maga is tabu. Meggyőztem magam, hogy apám soha nem adná áldását arra, hogy olyan pályát folytassak, ahol napi kapcsolatban kell lennem a testtel.

De a fantáziám csak ez volt: fantázia, és apám nyugodtan fogadta a bejelentésemet, hogy egy budapesti gimnáziumban folytatom a tanulmányaimat. Végül is egészen megfelelt neki, hogy egy fiú pályáját választom. Akár a „fia” voltam, akár nem, megvolt az eszem és a személyiségem, hogy fiú módra tanuljak. Így aztán 1913-ban a második soproni nő lettem, aki elhagyta szülővárosát, hogy általában a fiúk számára fenntartott felsőbb tanulmányokat folytasson. Természetesen még apám támogatása sem győzte le folyamatos konfliktusaimat a tudományos tevékenységekkel és különösen az orvosi pályával kapcsolatban. Például miután sikeresen elvégeztem a gimnáziumot, nem jelentkeztem rögtön az Orvoskarra, ehelyett egy szemeszterre elmerültem a művészettörténet „nőiesebb” területében. Mintha a lehető legnehezebbé akartam volna tenni a magam számára, hogy kövessem „férfi” karriercélokat. Nemcsak hogy a végtelenségig halogattam, és az utolsó pillanatban adtam be jelentkezésemet az Orvoskarra, de továbbra is sóvárogtam egy konvencionálisabb női szerep után, még akkor is, amikor már előrehaladtam „férfias” elfoglaltságaimmal.

De előreszaladtam a történetemben. Budapestre költözésem tizenhat évesen fordulópontot jelentett az életemben, bár a költözés körülményei elég kedvezőtlennek tündek akkoriban. Anyám kedvenc nővérénél, Wiener Herczeg Irmánál laktam, aki egyértelművé tette, hogy nem különösebben kedvel. Ahogy anyám, ő is a húgomat részesítette előnyben. Évekkel később a húgom holmijai között felfedeztem a nagynénjével folytatott levelezését: egymásról nagy szeretettel beszéltek, de rólam nem túl szépen! Irma néni, akit később anyagilag támogattam, túlélte a 2. világháborút; a nácik valószínűleg hagyták, hogy tovább éljen, tekintettel előrehaladott

korára. Két gyermeke volt, egy lány, aki skizofrén volt, és meghalt még mielőtt a nácik megszállták Budapestet, és egy fia, aki jó barátom volt, és akit megöltek a nácik.⁵

A budapesti Váci utcai Gimnázium két éve alatt találkoztam a pszichoanalízissel, a Kovács-ház égése alatt. Nem sokkal a gimnázium megkezdése után „legjobb barátnők” lettünk osztálytársammal, Székely-Kovács Alice-szal (aki később Bálint Mihály felesége lett). Édesanyja, Kovács Vilma a budapesti társasélet nagyasszonya volt, később remek kiképző analitikus lett. Ferenczi Sándor egyik korai páciense volt, és amikor hivatalos lettem hozzájuk – valamivel analízise befejezése után –, már jó barátságban volt Ferenczivel. Szerencsés voltam, hogy támogató „otthontól távoli anya” lett gimnáziumi éveim alatt Budapesten. Férje, Kovács Frigyes az egyik legismertebb építész volt Magyarországon, több fontos középületet tervezett.⁶

Kovácsék gyönyörű naphegyi villája egyfajta szalon volt, egy pszichoanalitikus ház, ahol melegen fogadtak, valósággal örökbe fogadtak, szabadon jöhettem-mehettem. A szeretet tárgya voltam, „Szonyicskának” becéztek, Szonja Kovalevszkajához társítva.⁷ Kovácsék gyakori vacsorapartijainak vendége volt Ferenczi, Bálint Mihály, Róheim Géza és Berény Róbert⁸ festő is. Az egyik ilyen vacsorán bemutatott Ferenczinek, aki úgy tűnt, kedvel engem.

Ezek a szellemileg inspiráló összejövetelek és különösen a Ferenczivel való megismerkedésem vonzott először a pszichoanalízishez. És ami azt illeti Székely-Kovács Alice és Bálint Emmy (Mihály húga) is, aki szintén osztálytársam volt. Hárman megszereztük Freud 1909-es, Clark Egyetemen tartott előadásainak Ferenczi által készített német átíratát, és titokban, hogy úgy mondjam, a pad alatt olvastuk.

A Clark-előadások ideális belépési pontot jelentettek ebbe az új tudományba, világos, hozzáférhető képet adtak arról, hogyan „működik” a pszichoanalízis, és mit kezdhetünk vele. Nem sokkal ezután kaptam egy példányt Freud *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című könyvéből, amit lelkesen és nagyon vegyes érzésekkel olvastam, bizonytalanul megérezve, hogy a könyv valami nagyszerű felfedezést jelent.

⁵ A „nácik” itt feltehetőleg magyar nyilasokra vonatkozhat. (A ford.)

⁶ Kovács Frigyes munkásságáról lásd Gottdank Tibor: Kovácsok és pszichoanalitikusok.

<https://epiteszforum.hu/dinasztiak-kovacsok-es-pszichoanalitikusok> (A ford.)

⁷ *Women in Mathematics* című kötetében (Cambridge, MA: MIT Press, 1974) M. A. Osen így kezdi beszámolóját Szonja Korvin-Krukovszkij Kovalevszkajáról (1850–1891): „talán a legragyogóbb matematikai zseni volt, aki a nők között az elmúlt két évszázadban felbukkant” (117.). Moszkvában született, 1868-ban névházasságot kötött Vlagyimir Kovalevszkij paleontológussal annak érdekében, hogy szabadon utazhasson, ami a felsőfokú matematikai tanulmányok folytatásához szükséges volt. A nemzetközi elismerés csak rövid élete vége felé érkezett meg: 1888-ban megkapta a híres *Prix Bordin*-t a Francia Tudományos Akadémiától, a következő évtől pedig az Orosz Tudományos Akadémia első női levelező tagja lett. Ugyanebben az évben kinevezték a Stockholmi Egyetem matematika professzorává is. A végtelen sorozatok és az analitikus technikák matematikai fizikában való alkalmazásának kiváló kutatója volt. Ezen kívül tehetséges író is, két regényt és egy gyerekkoráról szóló emlékezést írt [magyarul: *Szonja Kovalevszka élete és naplója* [1892]. Budapest: Világirodalom, 1922. Lásd még: Kertész Erzsébet: *Szonja professzor*. Budapest: Móra, 1977 – a ford.], amelyek a női jogok témáját állították középpontba. Életéről és munkájáról lásd Osen (117-140), valamint E. T. Bell: *Men of Mathematics* (New York: Simon & Schuster, 1965, 423.).

⁸ Berény Róbert és Székely-Kovács Olga (Bálint Alice húga) rajzolták a híres karikatúrákat az első- és második-generációs analitikusokról az 1924-es salzburgi Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson. A rajzok könyvben is megjelentek (*Karikaturen*. Lipcse: International Psychoanalytischer Verlag, 1924; új kiadása: *Caricatures of 88 Pioneers in Psychoanalysis Drawn from Life at the Eighth International Psychoanalytic Congress*. New York: Basic Books, 1954).

Freuddal való korai megismerkedésem a tudattalan elgondolásának nagyra értékelését hozta magával – valóban mámorító elképzelés egy tizenhat éves vidéki iskoláslány számára!

De ami a legmélyebb hatást gyakorolta rám, az a Kovácsék otthonában összegyűlő emberekkel való közvetlen érintkezés volt. A Naphegyen együtt éltük a pszichoanalízissel; a levegőt, amit beszívtunk, Freud úttörő felfedezései borzolták. Emlékszem, Ferenczi az apámról kérdezett, és én elmeséltem neki, hogyan gondoskodtam róla, hogy délutáni álmát ne zavarját a legyek. Ferenczi csak figyelt; ha megfogalmazott is magában egy értelmezést, soha nem osztotta meg velem. Valójában eléggé kedvelt engem; később bátorított, hogy jelentkezzem a Bécsi Pszichoanalitikus Intézetbe képzésre. Már említettem, hogy háziasszonyunk, Kovács Vilma, Ferenczivel folytatott analízise után maga is analitikus lett. Később írt egy pszichoanalitikus dolgozatot a herezacskóról, „Fortunatus öröksége”⁹ címmel, amely, bár ma alig ismerik, nekem még mindig klasszikusnak tűnik. Bálint Mihályt, aki akkoriban szintén gimnazista volt, hasonlóképp vonzotta Ferenczi, és később ő lett hagyatékának kezelője és örököse. Akkor a matematika és az antropológia ugyanúgy érdekelt, mint a pszichoanalízis, és későbbi felesége, Alice iránti érdeklődése további okot szolgáltatott gyakori felbukkanására a Kovács-villában.

A pszichoanalízis számomra Budapesten kezdődik, mindenekelőtt a Kovács-villa szalonjában, ahol Kovács Vilma szórakoztatta jeles baráti körét. Elfogadott „bennfentes” státuszom tudata a budapesti körben állandó vigaszt nyújtott bécsi analitikus képzésem eseménydús időszaka alatt, ahol nagyon is „kívülálló” voltam. Ebben az időben gyakran jöttem Budapestre, és mindig újjászülettem a budapesti társaság meleg és elfogadó légkörétől. Végül a budapesti egyesület egyfajta „vendégprofesszora” lettem, a Rorschach-teszt klinikai alkalmazására oktattam a tagokat. Ekkor lett közeli barátom Alice húga, Székely-Kovács Olga is. Asszonynevén, Dormándi Olga néven később nagyon ismert művész lett, leginkább portréfestőként vált elismertté New Yorkba költözése után az 1940-es évek elején.

A budapesti kör maradandó hatása életemre és pályámra túlmutat azon a támogatáson és elfogadáson, amit analitikus képződésem nehéz éve alatt nyújtott. Nem kevésbé fontos szerepe volt fejlődési nézőpontom és klinikai érdeklődésem formálásában. A nagyhatású magyar analitikusok, akikkel a Kovács-villában találkoztam – Ferenczi, Hermann [Imre], Bak [Róbert], Benedek [Teréz] – különleges módon járultak hozzá a pszichoanalízishez, ami máig nem eléggé elismert. Az egész anya–csecsemő duálunió elképzelés például az ő elméleti és klinikai megközelítésükből ered. Ez a fejlődési nézőpont nem jelent meg a korszak német vagy bécsi pszichoanalitikus irodalmában. Még Anna Freud későbbi munkáiban sem található meg. A Hampstead Klinikán az anya–gyerek párost biztosan felismerték, de a gyermeket külön értékelték. „Hagyjuk az anyát a várószobában, mert fáradt”, mondaná a hampsteadi analitikus. Anna Freud és munkatársai szinte kizárólag az intrapszichés folyamatokkal foglalkoztak, ezt tartották a pszichoanalízis egyetlen megfelelő

⁹ A tanulmány németül jelent meg: Vilma Kovács: Das Erbe des Fortunatus. *Imago*, 1926, 12: 321-327. Magyarul: Fortunatus öröksége. In: Kovács Vilma: *Fortunatus öröksége* (23-30). Budapest: Párbeszéd Kiadó, 1993. Mahler „The Bag of Fortunatus”-nak (Fortunatus erszénye/zacskója) fordítja, ami a tartalomnak valóban jobban megfelel. (A ford.)

terepének. Az intrapsziché valóban a legfontosabb, de egy életem át tartó kutatással és írással arra vállalkoztam, hogy megmutassam, az csak a kezdetben differenciálatlan anya–gyermek mátrixtól való elkülönülés nyomán fejlődik ki. Pszichoanalitikus körökben erről beszélni, az intrapszichés fejlődés „környezeti” feltételeire hivatkozni még húsz-harminc évvel ezelőtt is eretnekségnek számított; és egyes pszichoanalitikus intézetekben még ma is annak számít. Még rosszabb volt a helyzet a Hampstead Klinikán az 1930-as, '40-es években, mert a klinikus analitikusoknak nagy erőfeszítéseket kellett tenniük, hogy megkülönböztessék pozíciójukat mind Melanie Kleinétől, mind D. W. Winnicottétól. Winnicott volt, amint ezt majd felidézzük, aki azt állította, hogy nem létezik csecsemő anya nélkül.

Ferencziről talán egy kicsit többet kellene beszélnem. Erős érzéseim voltak iránta, amilyenek Freud iránt soha, talán mert Ferenczi annyival elérhetőbb volt a számomra. A gimnáziumi éveim alatti megismerkedésünket követően 1920-ban találkoztak ismét útjaink, akkortájt, amikor épp kísérletezni kezdett az „aktív technikával”, ami később Freud rosszallását váltotta ki. Akkoriban már pletykák terjedtek arról, hogy Freud rosszul bánt Ferenczivel, figyelmen kívül hagyta új gondolatait; maga Ferenczi köztudottan arról panaszkodott, hogy Freud nem érintette a negatív áttételét analízisük során.

Noha aligha vagyok olyan helyzetben, hogy eldöntsem a Ferenczi munkája által ösztönzött technikai vitákat, meggyőződésem volt és maradt, hogy kiváló ember volt, az egyik legötletgazdagabb Freud korai követői között. Úgy gondolom, hogy a technikai újításai mögött álló feltételezések nemcsak józanok, de alapvetőnek bizonyultak az analízis fejlődésében a Freud halálát követő évtizedekben. Elsősorban Ferenczi volt, aki felismerte, milyen mély regresszióba kell esni egyes pácienseknek az analitikus helyzetben, ha az analízis gyógyító hatást akar elérni. Freuddal ellentétben ő nem félt a mélyen regrediált páciensektől; e tekintetben jóval megelőzte a korát. Ferenczi anyai gondoskodása ezekről a súlyos regresszióban lévő páciensekről – némelyiküket talán még cumisüvegből etette is – azt a felismerését fejezték ki, hogy bizonyos korai hiányokat kezelni és orvosolni kell, mielőtt az analitikus munka elkezdődhet; sok mindent megelőlegezett a fejlődési elakadások pszichoanalitikus kezelésével kapcsolatos újabb keletű munkából. Freud ezzel szemben mindig teljes ellenszenvet tanúsított a pszichotikusok iránt. Emlékszem munkatársának, Hollós Istvánnak küldött levelére, miután Hollós elküldte neki értékelésre a *Hinter der gelben Mauer*¹⁰ kéziratát. Freud beismerte, hogy mindig szégyent vagy nyugtalanságot érzett, amikor olyan emberi lényekkel szembesült, akik már nem voltak emberi lények. Ezért visszautasította, hogy értékelje a munkát, mondván, hogy nem tudná objektíven megítélni, mivel a pszichotikusokkal szembeni attitűdje képtelenné teszi arra, hogy a könyv tartalmával foglalkozzon.¹¹

¹⁰ Magyarul: Hollós István: *Búcsúm a Sárga Háztól*. Budapest: Genius, 1927. Új kiadása: Budapest: Cserépfalvi, 1990.

¹¹ Hollós könyve lényegében „felhívás arra, hogy a társadalmat az »örültek« világához igazítsák” (Kurt Eissler: *Talent and Genius. The Fictitious Case of Tausk contra Freud*. New York: Quadrangle, 1971, 318.); a könyv németül és magyarul jelent meg 1927-ben. A levél, amelyre Mahler felhívja a figyelmet, 1928. október 4-én íródott, és az említett rész így hangzik: „Annak ellenére, hogy teljes mértékben elismerem érzései melegségét, felfogását és azt az irányt, amerre mozog, mégis egyfajta ellenállást észleltem magamon, amelyet nem volt könnyű megértenem. Végül beismertem, hogy abból a tényből adódott, hogy nem szeretem ezeket a pácienseket,

1916-ban elhagytam Kovácsék gondoskodó otthonát. Valódi oázist jelentett gimnáziumi tanulmányaim két éve alatt, amikor boldogtalanul éltem nagynénémmel. Ahogy a gimnázium a végéhez közeledett, a diákok, akik e különös pszichoanalitikus szalon szívesen látott vendégei voltak, külön folytatták útjukat. Bálint Alice a Berlini Egyetemre ment antropológiát tanulni, én pedig egyidejűleg gyötrődtem az orvosi pálya miatt, és készültem rá.

Borgos Anna fordítása

bosszantanak; hogy annyira távol érzem őket magamtól és minden emberitől. Különös intolerancia ez, amely bizonyára alkalmatlanná tesz arra, hogy pszichiáter legyek.” A levelet Max Schur publikálta először teljes terjedelmében, a német szöveggel együtt (*The Id and the Regulatory Principles*. New York: International Universities Press, 1966, 21.).

A diktatúra sex appeal-je

1. A római diák, annakidején, rendszerint a „tyrannoktonos“ felett tartotta első szónoklási és érvelési gyakorlatait — vagyis arról a témáról kellett vitatkoznia, hogy a zsarnokgyilkosság vajjon megengedhető-e? S a legparlamentárisabb formák közt illetett erről ellenfelét meggyőznie. Temperamentumukhoz képest így az emberek az ókorban ugyan bizonyára radikálisabban fogták fel a kérdést, de lényegileg, mint látjuk, ugyanúgy vitatéma volt a diktatúra s demokrácia különbsége s küzdelme, mint ma; azzal az eltéréssel, hogy ők diktátornak csak az *időleges* hatalommal felruházott vezért nevezték és azt, akit ma ezzel a fogalommal jelölünk, nem átallozták sokkal nyiltabban a sokkal őszintébb „zsarnok“ kifejezéssel illetni.

Zsarnok — ennek a szónak azonban csunya hangzása van. Összevont, busa szemöldökű, szögletes és zömök embert képzelünk alatta, akinek jobbkarja mindig kész arra a bizonyos jellegzetes mozdulatra, mely előbb mintegy a saját testét látszik védeni, utóbb azonban ferdén lefelé, némi alattomos hirtelenséggel elrántva aztán *más* valakinek a halálát jelenti — egyszóval a zsarnok az igazságtalan hatalmas ember, szemben a diktátorral, aki...

Továbbá a zsarnok önző ember, felteszi a maga fejére a koronát, szemben a diktátorral, aki...

Végül a zsarnok jól él, háremet tart és orgiákat ül és főleg „dözsöl“. A diktátor azonban nem tűr laza erkölcsöket maga körül, ha kell, közéjük is csördít, ő maga pedig aszkéta, vagy legalább is úgynevezett példás életet élő ember, aki tart magára és mint mindenben, ebben is mintakép a többi előtt.

A zsarnok, ez a kicsit elavult típus, mintegy a *barokk* esztétika hatalmas és szörnyű, túltömött és túlfűtött eszményképét testesíti meg, pompás, de rikító színekkel, amely nem illik abba az inkább éles kontúrokra súlyt helyező világképbe, amelybe a diktátor illik, ez a céltudatos, minden érzését jég közé elraktározó taktikus, aki hideg *empire*-esztétikára törekszik. Soha Xerxes-i, vagy Nagy Sándor-i, mindig a Iulius Caesar-i ideálok azok, amelyeket maga elé tűz.

Nyilván voltak az ókorban is diákok, akik a zsarnoknak fogták pártját. Főleg dialektikai, de bizonyára esztétikai szempontokból is. Ma azonban ez a zsarnok-ideál egy árnyalattal mégis túlnyers, túlféktelen, s pl. civilizált népszavazási, vagy akár korporációs gondolatokkal mégis túlkevésé volna gleichschaltolható. Egyeseket talán maga a «zsarnok» szó zord hangzása is visszariaszt. A «diktátor» szó civilizáltabb. Esztétikusabb. S az *empire*-esztétikájú, hűvös diktátortípus ugyanúgy több hívet vonz ma a kolerikus condottieri-nél, vagy a Phalaris-bősz zsarnoknál, mint ahogy a hűvös nő *vamp* is jobban divatban van századunk delén, mint a forró, érzéki, fin-de-siècle démon. Ez korzzellem dolga. S ezért a «zsarnok» fogalmát, jobb is, ha kihagyjuk ebből a gondolatmenetünkéből.

Bizonyára lesznek, akik hibásnak, sőt jogtalanoknak tartják, ha ezt az esztétikai, hogy ne mondjam: stílustörténeti kérdést toljuk itt előtérbe, amikor látszólag egy par excellence politikai problémáról van szó. Azonban az ugrópont, a kérdés lényege mégis ebben a félreértett, félreértékelt esztétikai tényezőben van.

Mindenről lehet tisztán elméletileg beszélni, még a diktatúráról is. De viszont el kell ismerni, hogy a tárgyalásnak e módja mellett mindig ki-, és félrecsúsznak az apró, reális árnyalati különbségek. Pedig ezek azok, amelyek a valóságos politikai életet az elmélettől elválasztják. Mert feltéve, hogy a diktatúra, mint forma, elvileg jó lenne, — amihez persze sok szó fér, — de akkor is, hol volna megrendelhető az a testreszabott és tökéletes, kifogástalan s az Elv-hez hézagmentesen hozzápárosítható diktátor, amilyent a nemzetek «gondviselése» adhat legfeljebb, de amely konfekcióban élő nem állítható? Mert

mihelyt viszont döntően fontossá tud válni egy rendszerben az azt kivitelező személy, akkor elméletileg is mindig fontosabb lesz annak az egy személynek a vizsgálata, akiről itt szó lehet, mint az egész «rendszer»-é,* amelyet megvalósíthat. Abban a percben azonban, mihelyt ezt elismerjük, a súlypont átvándorolt az elméleti politikai problémákról az — esztétikára, s az államtanról a lélektanra.

Nem a kérdésnek a fontosról a kevésbé fontosra való eltolása történik tehát akkor, ha ezúttal tudatosan és szándékosan mellőzzük a politikai síkon mozgó elméleti vitát a diktatúra vagy a demokrácia jobb és előnyösebb voltáról, azért, hogy tudatosan és szándékosan azt nézzük, miért van «sikere» a diktatúrának a népnél. S mert sikere van, amit nem lehet eltagadni, — melyek azok a szemléletes, esztétikai, s korántsem elméletien elvont tényezők, amelyek ezt a sikert, akár tetszik nekünk, akár nem, létrehozzák?

«Wachtparade ist Wachtparade»-alapon a sikeres embert a tömeg azért tartja sikeresnek, mert sikeres — (a «siker igazol»-tételnek ezt a petitio principii-jét nem szokás tudomásul venni) — de biztosan «van is valami» benne, hogy ő lett sikeres, ezt is mindenki elismeri. A doktrínér felelete itt ugyanúgy, mint a szkeptikusé, olcsó magyarázatot ad csupán. Az egyik szerint a sikeres embernek az «igazságai» azok, amelyek győznek, a másik szerint ez ellenkezőleg szerencse dolga s az emberek butaságáé. Azonban ugyanazok az «igazságok» százszor nem győznek, míg egyszer igen — s viszont a véletlenek gyakran gyanus sorozatszerűsége is kétségessé teszi a fatalisztikus álláspontokat.

2. A diktatúra «sikere» esetén is kettőn áll a vásár. A diktátoron legalább annyira múlik, mint azokon, akik őt vallásosan, vagy még inkább szekszuális függőséghez hasonló áhitattal imádják.

Ami a tömeget illeti, Le Bon óta a tömegszuggesztióval, a lelki ragállyal való magyarázás közhellyé vált. Freud szerint a tömeg gyermekként adja magát a diktátor kezébe; s valami ősi, szülő-gyermek-viszony elevenedik fel kapcsolatukban; a tömeg azért válik gyerekessé, mert az egyén felelőssége csökken benne. Ezen az alapon hozzátelhetjük, hogy tehát a felelőség elől nemcsak a betegségbe, hanem a tömegbe is menekülhet az egyén. Ezt a tömegbenekvést rendszerint nagy testi és lelki válságok és rázkódások készítik elő — pl. majdnem törvényszerű jelenség, hogy háborúk nélkülözései és szenvedései után áll ez be — ennyiben tehát kissé túlmessze megy a Freud-i magyarázat, amely a «nyájöszton»-t csak a testvérek egymásiránti féltékenysége ellenhatásának fogja fel. A kimerült testi-lelki szervezetben túltengésbe kerülő halálvágy, vagy inkább: életkedv- s életerőhiány inkább megokolja az egyéniség megszűnésébe való könnyű beletörődést a tömegbe-olvadásban, mert különben a hipnózisszerű ráhatást az ember nem szokta eltűrni. A gyermek, de még az állat is, rendes körülmények közt szívesebben veszi, többre értékeli az értelmes és értelemhez szóló magatartást. Egyfelől a gyermek sem «ábrándul ki» ebből, amíg jól érzi magát, amíg szervezete ellenállóképes; másfelől viszont a gazdasági s egyéb bajok által legyengült felnőtt szervezete is bizonyos fokig ellenállóképtelenné válik a szuggesztív ráhatással szemben és a tömegbe sodródva, alacsonyabb színvonalra süllyed. A forgalom s a sajtó, mint külső ható tényezők még hozzájárulnak aztán ahhoz, hogy mind több megbomlott lelki egyensúlyú ember terelődjék a nyájba.

A halálvágy túltengésén kívül a háború utáni kollektív felelősségérzet öntudatlan bűnhődési vágyával, vagy valami epidémikusan fellépő mazochizmussal is lehetne ezt magyarázni, ez azonban túlmesszire vezetne.

* A diktatúra lehet helyzet, állapot, forma, de soha rendszer: rendszer csak valamiféle parlamentáris forma alatt képzelhető el; diktatórikus rendszer: fábólvaskarika.

Más oldalról azonban el kell ismernünk, hogy a népszerű diktátorok a nép pillanatnyi paroxizmusain túl is népszerűek tudnak maradni. S ha ez tartós, akkor bizony az ilyen tömeg-lelkiragállyal szemben legimmunisabbnak látszó emberek is, de még azok is, akik «elvileg» különben ellenzői mindenemű zsarnokságnak, «kénytelenek elismerni, hogy...» s itt nem is csak a bérelhető tudósok tollára gondolunk, akik objektívnek látszó csomagolásban csempészik be megbízóik szubjektív «igazságai»-t.

3. Felmerül tehát az a kérdés, hogy az ilyen emberekből kiáradó szuggesztív erőben mi az a valami, ami kisebb-nagyobb időre, de szinte kivétel nélkül, mindenkit megfog? Egyáltalán, mi ez a szuggesztibilitást kielégítő, ki-provokáló, hirtelen vagy lassan kiváltó hajlamosság? Miből áll ez a «szuggeráns mivolt», amelyre még műszavunk sincs?

A pszichológus e ponton nem engedheti el, hogy valamiféle «diktatori lelkülettel», s annak varázsával, «*tömeg-appeal*»-jával magyarázza mindezt. S bár ez a magyarázat könnyen sodródik abba a veszedelembé, mint Molière «virtus dormitiva»-ja, mégis közelebb áll a realitáshoz, mint a többi.

Mindenekelőtt, milyen ez a diktatori lelkület? Mert a diktátor külső megjelenése, állandó rekvizitumai, amelyek lényeges tartozékai *tömeg-appeal*-jának, sohasem elsődleges megnyilvánulások, hanem mindig többé-kevésbé tudatos önátformálások a diktátor-lelkület értelmében: a lelkület vizsgálata előbbrevaló.

A diktatori lélek olyan ember, aki nem bírja sem elképzelni, sem elviselni, hogy ő mások számára cselekvési normát ne adjon. A diktátor azt hiszi, hogy a norma és az ő akarata közt valami misztikus egybeesés, egyidejűség, valami sajátos Leibniz-i praestabilita harmonia van. Circulus vitiosusban forog, amelyet, ha jóhiszemű, nem is kell hogy észrevegyen, s rosszhiszeműnek is csak akkor nevezhetjük, ha ezt már nemcsak észrevette, de hallgatólagosan túltette magát rajta. Önámításának veleje, hogy az ő akarata szüli a normát, s viszont ő mégis a normával igazolja akarátát. Mindaddig, míg hisz a norma és az ő parancsa egységében, követelnie is kell parancsa betartását. Tragikuma, vagy, ha tetszik: tragikomikuma, hogy azt hiszi, neki akarnia kell akarata kíméletlen keresztülvitelét, mivel ez próbaköve normái érvényességének.

A diktátor önmagában való túltengő hitének mását megtaláljuk a legátlagosabb normálembernél is, csak persze sokkal kisebb méretekben. A testi és szellemi megfelelés potencia-tudata benne is bizonyos ön-pátoszbán sugárzik ki, a különbség azonban nemcsak ennek mérvében, hanem az ezt kísérő evidenciaérzés természetében is van. Bizonyos, hogy amit spontán csinálunk, azt nem csinálnók, ha nem volnánk evidensen meggyőződve róla, abban a percben, hogy jobb, ha csináljuk, mint ha nem, — és rendszerint arról is, hogy *mi* jobban csináljuk, mint akárki más. Az egész különbség a diktátor s más közönséges halandó emez *elhivatottsági* érzése közt az, hogy az utóbbi szerényebb: kisebb körre, s főleg csupán a maga tennivalóra vonatkozik. Ezzel szemben a diktátornál evidenciaérzés kapcsolódik be már ott is, ahol más embernél még csak mérlegelés szerepel. A diktátor elhivatottsági érzése annyira eláltalánosodik, hogy nemcsak egyes dolgokra, hanem egyrészt saját teljes személyére, másrészt minden elképzelhető problémára lassacskán kiterjeszkedik. A saját nagyságának az eszméje ezenfelül egy igen lényeges és következményterhes további eszmével társul: azzal, hogy ezt másokra kell vonatkoztatnia, másokat kell ezzel megváltania.

A diktatori lendület azonban nem jelenti még a diktatori sikert. Ilyen lelkület, mint a pszichikus adottság, elképzelhető anélkül a szuggesztív erő nélkül is, amely a tömeg elkábítását biztosítja: akkor mindez vágyálmom marad, s felaprózódik hivatalnoki vagy családi basáskodásban. De, fordítva, elképzelhető a kiviteli akarat impetuózítása nélkül is. Voltak nagy erkölcsi tanítómesetek, akik, ugyanakkor, amikor a realitásban igen szelidek voltak, mégis

diktátori magatartással léptek fel a moralitás terén: hiszen a legegyszerűbb erkölcsi norma is parancs formájában születik, vagy ha nem, akkor is csak parancs formájában válik teljessé. Az a követelmény, hogy a neki való engedelmességet belátás is kísérje, talán még a legnagyobbaknál is inkább az engedelmes magatartásnak esztetizmusára vonatkozott: arra, hogy az könnyen és szépen menjen, semmint arra, hogy ez legyen a fontosabbik rész a magatartásban.

Viszont a diktátori lelkiület evidenciaérzése körül egy kis baj is van. A nagy erkölcsi tanítómesterek is hisznek normáikban, de annyira nyugodt evidenciaérzéssel, hogy azok reális keresztülhajszolását nem tartják fontosnak. A diktátor ellenben csak abban biztos, hogy neki, mint személynek, kell normát adni, de már magára a normára nézve, anélkül, hogy erről tudatosan számot adna magának, ki-kihagy evidenciaérzése. Bizonytalanságérzését részint fokozott aktivitásban igyekszik kiegyenlíteni, részint pedig a dolgukban bizonytalan emberek módján, akarata fontosságát teszi a norma fontosságának helyére, s mindenáron kézzelfogható tényeket, reális bizonyítékokat keres. Ugy véli, nem következetes, (s ezzel ismeri el, hogy gyenge benne az önalkotta norma), ha azt mások által nem viteti át, minél nagyobb mértékben, a valóságba. S mert *benne* gyenge a norma, s fél, hogy ez kitudódik, azért oly nagy benne a vágy annak *kívülről* való megerősítésére.

Ez az oka annak, hogy a diktátor szociális érzékű embernek látszik, sőt altruistának: hiszen azzal törődik, hogy mások mit csinálnak. De «szociális» volta csak egydimenziójú: csak a mások feletti gyámságra való elhivatottsági érzése fér el benne.

Bár elhivatottsági érzésének jogosultsága éppoly kevésbé igazolható, mint cáfolható, mert az csupán tetszhetik, vagy nem tetszhetik (esztétikailag, sőt erotikailag) — sikerének tartóssága azonban mégis igazolni látszik őt, s normái értékét valószínűsíti: mégpedig, s ez itt a lényeges, sokszor sokkal nagyobb arányban, mint az esetleg ugyanilyen sikereket felmutatni tudó demokratikus rendszerek képesek.

Ennek a hatásnak a titka a diktatörikum *személyes* jellegében van, szemben a demokratikum személytelen jellegével. S ebből következik a diktatörikum előnyös helyzete minden demokratikum előtt.

4. Miben áll azonban ez a személyes jelleg? S mi következik belőle?

Mindenekelőtt abban áll, hogy *szemléletes*, érzéki, közvetlen. Az, akire hat, látja, hogy *ki* hat rá, a kapcsolatot átéli, s ő személyes kapcsolatot érez ott is, ahol az, aki hat, nem érzi ezt. Más az, amit esztétikailag, közvetlenül, képszerűen, mint amit csak etikailag, vagy elméletileg tudunk appreciálni. Egy zseniális zsarnok alakját, mint pl. Mátyás királyét, amely még a multból is fascinálóan hat, vagy az 1848-as parlament tettét, amely éppen csak elismerésünket vívja ki. Naiv képírók igyekeztek ugyan az ilyesmit is szemléletessé tenni: pl. egykorú képeken láthatni, amint Kossuth épp egy irományt mutat a háládatosan az ég felé tekintő pórnak, — de ezeknek az ábrázolatoknak éppen a reménytelen naivitása mutatja legjobban, hogy ezeken a pontokon a szemléleti kép csak mesterkéltnél lehet. A diktátor tettei abban különbözőnek esetleges tárgyi azonosságuk mellett is a demokratikum államrend tényezőinek alkotásaitól, hogy személyesek, míg emezek személyszerűtlenek, elvontak, elmosódók. A diktátornak *magatartása* van, a demokratikumnak csak megnyilvánulásai.

Minden emberi psziché úgy van megalkotva, hogy a szemléletesség *előbb*, színesebben, s bizonyos mértékig tartósabban is hat rá, mint ami nem szemléletes: ennek csak második, mélyebb hatása válik — néha csupán utólag — vérévé. Az átlagemberre majdnem kizárólag csak az érzéki benyomás hat, de vitathatatlan, hogy ez az elit-emberre sem téveszti el hatását.

Diktátorok, csak úgy, mint jellemzők, erősen ügyelnek külsejükre. Az arról szóló egyéni kliséket rendszeresen meg is tartják, ahogy a színész is egyes alakjainak *commedia dell'arte*-szerű sztereotípiát ad a külső maszka azonosságával. Ebben vagy valami egészen újat kreálnak (Hitler-külsejű diktátor pl. még nem volt), vagy valamely ismert nagy embert másolnak (Mussolini Caesar és Napoleon figurájára együttesen emlékeztet), azonban mindenesetre tartják magukat ahhoz, amit egyszer vállaltak. Már a szokott haj-, vagy bajuszviselettel való eltérés is, a tömeg öntudatlan esztétikai szimbolizmusában egyenlő volna egy-egy elv feladásával; a szakállnövesztés pedig (gondoljunk pl. Vilmos császárra Doornban, vagy akár Rákóczi-ra is, anélkül, hogy ez összehasonlítás volna, Rodostóban) egyenest a rezignációval egyenértékű. A diktátor nemcsak egész lelkét, de egész testét is latbaveti célja érdekében. Pszichofizikai egységgé válik. Ez érthető. Egy ember, aki vállalja, hogy ő azonos egy normával, szükségszerűen szimbólummá válik, — a szó szoros értelmében szőröstül-bőröstül.

Nem csoda, hogy ez hat. Hogy jobban hat, mint magyarázás, indokolás elméleti meggyőzés. A személyi hatás tényezői mármint, azonfelül, hogy ez a hatás érzéki: 1. vagy egy már ismert, már régen szeretett ideálkép ügyes újjáélesztése, vagy fordítva, ahol ilyen nincs: valami ügyes érzéki profil kialakítása a képpé még nem sűrűsödött ideál (káoszából, hogy a tömegnek kézzelfoghatóan legyen mit szeretni, 2. ragaszkodás ennek a képnek a külsőségeihez, hogy a tömeg megszokja, familiárisra legyen vele, 3. s végül a hév, az önpátosz, az elhivatottsági érzés, a potencia fitogtatása s állandó latbavetése, ami a tömegre, s nemcsak önmagára, úgy hat, mint a narkotikum. Akit a más heve magával ragad, az nemcsak utánoz, s azt nemcsak úgy ragadja magával az impetuóztatás, mint az indulók ütemessége, hanem azért is, mert az a hév tetszik neki, esztétikailag, sőt erotikailag — s miközben enged, hogy magával ragadja, élvezi is azt. Itt csak elragadtatás van, nem követés, vagy hűvös csatlakozás. Ha a diktátor ügyesen keresett, vagy kialakított is valami alkalmas atyai *imágót*, s ha ugyancsak ügyesen ragaszkodott is hozzá, — itt ezen a ponton már nem annak atyaiságával hat. A potencia szónak két értelme van: a diktátor, amikor állandó transzban, fajdkakasszerűen a maga kiváló képességeit hozsánnázza, dürrög is, s a tömeg, amikor ettől megszedül, a „nagy tehetség“-et bámulja benne. Ez az oka, hogy nagystílű diktátoregyniség valójában fegyver nélkül győz. A fascináció jobban hat, mint a pusztán nyers erőszak, mert utóbbinak megvannak a rizikói is: az erőszak, fascináció nélkül, száz esetben egy ellen, ellentmondási dühöt, sőt lázadást vált ki, s mindig csak addig a pontig tartható fenn, míg a diktátor tényleges fegyveres túlsúlyban van. Ha azonban a diktátornak ez a, mondhatni, szekszuálisan elementáris önbizalma sértetlen, akkor nem is kell bizonyítania. Nincs szüksége erőszakra, hogy hódoltasson, önként hajtanak neki fejet-térdet, s még a megtörtént erőszakot is elfelejtik.

Ez a legnaivabban személyes, hogy úgy mondjuk, biológiailag is a leg-együgyűbb szuggesztív része a ráhatásnak számos paradoxont hoz létre.

a) A diktatura első paradoxona az, hogy ez a fascináció mégsem csupán azokat az érzéseket aktiválja a tömegben, mint az egyéni fascináció az egyénben: nem a szekszuális elragadtatást, de nem is a szeretetet, vágyat, vonzalmat — ez csak az alján marad, — stb. csalja elő, hanem látzatérvekkel alátámasztott meggyőződéseket, (pszeudo-) intellektuális értékítéleteket, stb. Ez a *diktatura pszichológiai paradoxona*.

b) Ebből következik továbbá, hogy a diktatörikum olyan benyomást kelt, mintha direkt úton a címzetthez személyesen szólna, közvetítők nélkül: tehát egyenest bizonyos «demokratikus» jelleget ölt magára, — ami a *diktatura politikai paradoxona*.

c) Minden rendszer, minden ember közös bűne, hogy hibáit igyekeznek másra, vagy a multra tolni, a sikereket ellenben csak magának tulajdonítani. A zűgügyvéd is azt mondta: «megtértem a pört, — elvesztetted a pörödét». Ez azonban könnyebben megy, ha egyetlen személy fókuszába lehet a siker sugarait összegyűjteni, mintha azok egy egész intézményen szóródnak szét. A személyiségnek tulajdonított siker plasztikusabb, de plasztikus voltánál fogva nagyobbak is látszik, mint ahol szétszóródik, szétaprózódik több tényezőre. Ez a *diktatura szociális paradoxona*.

d) A plaszticitása ismét hozzájárul ahhoz, hogy a diktatórikus tettben az esztétikailag ható mozzanatok előtérbe nyomuljanak. Méltóságosság, heroizmus, nagyvonalúság — mind személyes jellegű megnyilvánulások lehetnek csupán. Ez ember szereti ezeket látni: kapva-kap rajta, ha eziránti elismerése konkrét tárgyat, imádási objektumot: bálványt talál. Ez azonban létrehozza a *diktatura esztétikai paradoxonát*: egyetlen szép aktus, póz vagy attitűd ugyanis a közömbös, kevésbé szép, vagy éppen csúnya attitűdök emlékét is el tudja halványítani, ha fascináló egyéniség részéről történik. Ami a nagyon visszataszító, de elmuldt tetteket illeti, ilyen esetben az esetleges szép tettek hatásából kisugárzó hangulat az erősebb, s megtapadási hajlamot mutat. Szépít, jobban még, mint az ember emlékezete általában. Ehhez járulnak aztán az álrationális, tisztáramosó célzatú magyarázatok, amelyek ezekhez a megsejítő, jó alaphangulatú érzéshez való görcsös ragaszkodásból származnak.

e) Ebből következik, hogy a norma elleni támadás egyenlősül a személy elleni támadással. Ez, ha népszerű személyről van szó, azt jelenti, hogy, aki a személyt szereti, nem támadhatja a normát, amelyet az kiadott. A diktátor cselekedete *dogmatikai sérthetlenségbe* és vitathatatlanúságba lendül; — aki viszont (ami ritkább) a normát helyesli, az kénytelen-kelletlen elfogadja a személyt is, miáltal az bizonyos *személyi sérthetlenséget*, papkirályi szankciót nyer. Ez a *diktatura etikai paradoxonát* hozza létre.

5. Mi a következménye mindennek? Mindenesetre egy gigantikus méretű optikai csalódás a tömeg részéről a diktátor személye, s ezen keresztül, tettei iránt. De ennek visszahatásai is vannak. Nemcsak, hogy segít megtartani egy kormányzati formát, amely esetleg egyenesen legközvetlenebb léteérékei ellen is van, de fokozatosan el hagyja satnyulni az egyén egyes magasabbrendű tulajdonságait, mint: disztinkciós képességét, kritikáját, egységbenlátását, stb. s ugyanakkor kéjesen elmerül hipertrofizáló ösztönéletébe, s átengedi magát annak a nagyrészen szexuális jellegű varázsnak, amely a diktátorból, mint személyből, kiárad, s amely ezzel annyira szexszualizálja, hogy csak erotikus nézőszögből engedni láttatni tetteit.

A diktátor, vagy kedvelt vezér, ösztönileg fogja fel a tömeg szexuális életérzéseinek legmegfelelőbb életformát s ezt valósítja meg, — rendszerint persze anélkül, hogy maga is tudná. Ez egymagában nem volna baj, ha itt a tömeg egészséges életérzéseiről lenne szó. Azonban a helyzet nem ez. Akinek ami egészséges szexuális érzése s vágya van, azt kiéli magánéletében; ami még a tömegéletben kiélésre fennmarad, az rendszerint az, amit vagy azért nem élhetett ki a magánéletében, mert nem egészséges, vagy, ami majdnem ugyanaz, mert aszociális természete volt vágyainak. A diktátor nem egészséges módon való s ezenfelül veszélyes kiélésre ad alkalmat a tömegnek: s hogy ő és a tömeg ösztönösen találjanak ebben egymásra, ez azt bizonyítja, hogy benne is épp ezek a nem egészséges vagy aszociális, azaz rendes körülmények közt társadalomban ki nem élhető hajlamok vannak meg. Potenciájának fitogtatásával teszi nyájává a tömeget, egészen függetlenül attól, hogy mit is ér az a potencia — s közös hajlamaik tartják aztán össze őt a híveivel.

Nem beszélve a tömeg sadisztikus, mazochisztikus s homoszekszuális hajlamairól, amelyek így kielégülést nyerhetnek, s amelyeknél a diktátor,

akarva-nemakarva a csábító szerepét játssza, s aminek feltételezésével talán túlmesszire is kalandozunk: a tömeg ösztönéletét nemcsak azzal rontja meg a diktatórikum, hogy túlfüti és helytelen kielési lehetőségeket hagy, ami a (rendszerint háborúkutáni s amúgyis erősen igénybe vett) idegélet túlságos teherpróbáratételével jár, s nemcsak azzal, hogy mindez az értelmiségi fejlődése rovására megy, hanem hogy benne ezenfelül még kiváltja az ereklje, majd *fetis-tisztelet* epidémiáját. Maga a diktátor, kellő lelki rugalmasság esetén — talán! — elkerülheti a különben helyzetéből s lelkiségéből mulhatatlanul folyó cezaromániát: az őt istenítő tömeg szemében azonban mihamar a «petit caporal» kalapja majdnem fontosabbá válik a császár személyénél. Az az ifjú, aki a Vezér iránti rajongásból a Vezér jó és rossz vonásait kritikátlanul elfogadja és magáévá teszi, még mindig egy fokkal magasabban áll, mint az az ifjú, aki ruha és hajviseletét teszi magáévá. A fetisizsztelet eltereli figyelmét a lényegről, a fontosságok súlypontja eltolódik; lassan leszokik arról, hogy a részleges dolgok mellett az egészet is, a fák között az erdőt is meglássa; — a primitív identifikáció pedig pöffeszkedéssel tölti el.

6. A személyes, az érzéki, a végső fokon tehát esztétikai jelleg az, ami a diktatórikumra annyira jellemző, mint hatóerő. Ez ellen azt lehetne vetni, hogy a demokratikus államrendben is mindenkor volt szerepe bizonyos mérvű esztétikai hatásnak. Az angol alkotmány pl. még ma is telve van a helyenként legbizarrabb esztétikai sallangokkal.

Ezek azonban abban különböznek az esztétikumnak itt szereplő megnyilvánulásaitól, hogy: 1. hagyományból eredtek, tehát nem azon frissiben keletkeztek; a diktatórikumban azonban a jelenben születő, állandó levésben forogó, s a szekszuális természetű részrehajlástól a szokottnál is jobban megfertőzött esztétikai értékítéletekről van szó, amelyek 2. éppen ezért *nem függetlenek attól, amire vonatkoznak*, mert tőle nyerik az impulzust már ahhoz is, hogy magukat felhevítsék, hangulatba hozzák, míg a hagyománynál ez a hangulat lassan s nem *sokk* révén, hanem szerves fejlődés során növekszik, s így szinte személytelen nyugalommal bontakozik ki és nevelődik az emberben. 3. Végül a hagyomány *tárgyhoz* és nem személyhez fűződik elsősorban. A tradíciózumban való «élvezet» más, mint a diktatórikumban való. Nélkülözi annak erőszakos, magával s magához ragadó hevét, az ebből folyó meglepő s ugyanezért viszont mindig bizonyos ál-forradalmiság színében játszó mivoltát, s a szekszualitáshoz közelebbálló jellegét. Hűvösebb, kontemplatívabb, „tempósabb“, fertőzőlenebb.

Vegyük pl. a „Vezér“ gondolatát. Amennyiben ez nálunk Árpádra vagy a hét vezér valamelyikére vonatkozik, esztétikai, még pedig tradicionálisan afirmatív értékelést kap az az egész szemléletes képcsoport, amely vele kapcsolatban felmerül: még abban az esetben is, ha valaki történeti kritikával, tehát racionalitásával közeledik is egyébként hozzá, pl. ha hibáztatja Árpád előrelátáshiányát, amiért nem tört egészen a tengerig előre, stb. Amennyiben azonban, mint pl. a közelmúltban, ez egy élő, politikai pártvezérré vonatkozik, annak híveiből nemcsak esztétikai elragadtatást vált ki, hanem intencióinak kritikátlan követését is. Ez mindig csak új érzés lehet, amelybe az egyén nem nőhetett bele, nem volt alkalma hangulatát nyugodt, gondolkodó kritikával alátámasztani, úgyhogy vagy beleveti magát a hév fehérizzásába, vagy nem is jön létre őszinte érzelem.

A tradíciós esztétizmus a politikában *doping* nélkül, természetesen fejlődik, és személytelenül, a pillanatnyi érzések ingadozásaitól függetlenül szövedik észsé, — a diktatórikumhoz tartozó viszont csak lökésszerűen, heves dózisu dopingokkal, nem odavaló szekszuális érzések felburjánztatásával váltható ki, s a pillanatnyi érzések milyenségével áll vagy bukik.

A tradíciós esztétizmus nyugodt és állandó, a diktatórikus viszont labilis egyensúlyú, s ami ezzel jár: ideges. Ez az, ami aztán a túl hosszú diktatúrának,

miután elnepszerületlenítette magát, véget vet, — sokkal inkább, mint a tömegek «megtérése» a tisztultabb eszmények világához.

Nem annyira a tömeg szeretete, mint esztétizmusa s erotikus ízlése az, ami szeszélyes. Ezért van az, hogy egy feltételezett ideális diktatúra plusz ideális diktátor letételére is éppoly hajlamos lesz a tömeg, labilis (mert feltornászott) egyensúlyú idegállapota folytán, mint a rossz diktatúra elsöprésére. A tradíciós esztétikum viszont nyugodtabb, sokkal inkább a ráció *mellett*, mint a ráció *helyett* érvényesül s így kitörési veszélyei sokkal kisebbek.

Nálunk, ha nem tételezzük fel, hogy valamely forradalmi agitátor abból a groteszk ötletből is kiindulhat, hogy pl. a magyar szent koronát el lehetne adni és belőle néhány szegény ember élelmét biztosítani, vagy hogy az uralkodó személye attól lesz gögősebb, vagy antiszociálisabb, mert megkoronázták, — akkor a magyar szent korona, mint szimbólum ellen még neki sem lehet kifogása s legfeljebb azt fogja megjegyezni, hogy ahhoz felesleges a király személye. A horogkereszt azonban elképzelhetetlen, hogy ma tessék valakinek, akinek a náciizmus nem tetszik; láttára senki sem fog esztétikailag a hindu szvasztikára gondolni, vagy egy békés buddhista szerzetesre, amint elgondolkozva mereng az életszimbólum előtt, hanem vagy Hitlerre és párhíveire, vagy ellenkezőleg, ellenfeleire gondol. A tradíciózus esztétizmus öncélúbb, a diktatőrikumhoz kapcsolódó viszont teljesen eszközszerű, ráutaló, mint ilyen pedig veszedelmesebb, mert norma-dugárut visz az ártatlan esztétikai gyönyörködés lobogója alatt. Mussolini, amint a mozi-híradóban ugyanabban a pózban, ugyanazzal az allúrral áll Augustus ismert szobra alatt, mint a híres császár, esztétikailag kifogástalan szép beállítás, tapsolni kell neki, — de ha tapsolunk neki, tisztában kell lennünk azzal, hogy a póz értelmének is tapsoltunk: annak, hogy ő valóban augustusi magatartást óhajt képviselni. A tapsot, amit a pillanatnyi esztétikai benyomás szépsége csal ki az emberből, visszavonni nem lehet; az esztétikai tapsnak politikai konzekvenciái vannak. Az azonban nem juthat eszünkbe, hogy pl. Mátyás királynak tapsoljunk, abból az egyszerű okból, mert már nem él: s ha a színpadon játsszák meg, akkor már a megjelenítőjének szól a taps; de bármennyire is tetszetik nekünk, hogy pl. Mátyás a jobbagyokat megvédte az urak túlkapasai ellen, ezt elismeréssel, meghatódottsággal, vagy történelmi önérzettel honoráljuk, de sohasem tapssal, ezzel a közvetlen, impulzív, esztétikai tetszésnyilvánítással, még ha magatartása kritikai elismerésünk mellett esztétikailag is tetszik.

7. A diktátor maga kettőt hisz, mégpedig a maga evidenciaérzésének teljes latbevetésével: azt, hogy egyrészt énjének teljes tartalma az értékeszme, másrészt, hogy az értékeszme az, ami énjének teljes tartalma. Ennekfolytán vehemens tettvágy tör ki rajta, a megvalósítás megszállottjává lesz. Idealizmusa és materializmusa kiegyenlíthetetlen: egyrészt hisz a normában, amelyet alkotott, másrészt, úgy látszik, mégsem hisz benne, csak ha azt a realitásban megvalósítva is látja.

Összefoglalva: a diktátorban hívő tömeg, de maga a diktátor lelkében is annyi törés. egyensúlyhiány s diszharmónia van, a kettejük viszonyát jellemző esztétikai-erotikai kapcsolatban pedig annyi pszichikai veszedelem, hogy még ha el is képzelhetnénk valami ideális diktátort, aki a maga uralma alatt sok bajt elhárít a népről, sok embert boldogít és sok üdvös szociális berendezést létesít, kétséges, hogy ez megéri-e az árát.

Szép alkotások diktátorok neveihez is fűződnek. Kiváló férfiak köztük is vannak. De ezek a kiváló férfiak, ha valóban oly önzetlenek, mint hirdetik, szép alkotásaikat végbevihették volna demokratikus államrenden belül is, legalább oly önzetlenül, — s ha valóban oly tehetségesek, oly zseniálisak, oly feltétlenül megváltók, mint hirdetik, nagy tehetségük révén demokratikus államrenden belül is érvényesülhettek volna: hiszen a demokratizmus épp az érvé-

nyesülés egyenlő s szabad lehetőségeinek minimális hibapontjait jelenti. Ha ők ezen belül nem tudtak, vagy nem akartak érvényesülni, akkor vagy a tehetség, vagy a jóakarát hiányzott belőlük, s ha az érvényesülésnek ezt a módját mások számára meg akarják szüntetni, akkor ez vagy a tehetségtelen, vagy az önző ember irigy félelme attól, hogy más is elérhet valamit.

Ezek a jellemsajátságok nem rokonszenvesek. A diktátort azonban épp az a sorstól neki jutott sajátságos szerencse jellemzi, hogy ezek nem mutatkoznak a felszínen, viszont amely tulajdonságai a felszínen is mutatkoznak, azok a tömeg számára megnyerőek, vonzóak, magukkal ragadóak: azok tisztán esztétikai-erotikai jellegűek. A diktatúrának sex appeal-ja van. Ez így nyeglén hangzik, s a véresen komoly kérdés élces tárgyalására csábít. De az ember akkor élcélődik, amikor nem meri megvallani, hogy valamely kérdés mennyire komolyan érinti, mennyire a husába vág. Minden ember könnyen csábul el esztétikai tényezők által, de ezt nem szereti megvallani, mert ez kellemes szuverénitástudatának csunya megcsorbítását jelentené. Vajjon vannak-e olyan demokratikus hitű kösziklák, akiknek racionalitása sohasem csábul el, akikre a diktatörikum egyetlen esztétikai fogása sem hat soha, akiknél az intellektus mindig ébren van és a szekszuális eredetű érzések az egyéni szekszuális életet soha túl nem lépik — nem feladatunk eldönteni. Elvhűség és esztétikai botfűléség ezen a téren nehezen különböztethetők meg egymástól. Egy bizonyos: az elvhűség feltételezése adott esetben mindenesetre az egyénileg hízelgőbb. Így tehát a demokratizmus, mint probléma sem mentesíthető az esztétikai kérdésektől: nem szabad felednünk, hogy a diktatúrák ellenzői közt is szép számmal vannak olyanok, akiknek nem a diktatúra, hanem csak a diktátor nem tetszik.

A konkluziót keresve ezért nehezebb a dolgunk, mint hihetnők. A konkluzióval ugyanis ismét egészen benne volnánk az elméleti vitában, hogy tehát a diktatúra jobb-e, vagy a demokrácia. Ehelyett itt elégedjünk meg annak megállapításával, ami a fenti gondolatmenetéből is folyik: hogy a diktatúra mindenesetre veszélyesebb a jó, szép, daliás, tekintélyes, méltóságteljes, csodálatot vagy áhítatot keltő diktátor, mint a rossz, suta, nevetséges, elriasztó benyomást ébresztő diktátor alatt. A csupán engedelmességet parancsoló diktátor veszélytelenebb a nép erkölcsi és lelki demoralizációja szempontjából, mint az, aki engedelmességet és még tiszteletet is parancsol. Az pedig, aki *önmagától* tiszteletet-parancsoló, ha lenne ilyen, mindenesetre a legveszélyesebb lenne.

Wagner Lilla

—*—

Ha hazugságot találsz, amely kínoz téged, pusztítsd el. Hazugságok voltaképpen csak azért vannak, hogy kiirtsák őket; vággyva-vágynak arra, hogy elpusztíttassanak. Gondold meg azonban jól, milyen szellemben akarod ezt tenni; ne gyűlölettel tedd, ne hanyatt-homlok, önző erőszakkal, hanem a szív tisztaságával, szent buzgalommal, gyöngéden, csaknem szánalommal. Mert hiszen nyilván nem akarod a kiirtott hazugságot új hazugsággal helyettesíteni; már pedig egy új igazságtalanság, amelyet te elkövetsz, szintén új hazugság lenne, szülője további hazugságoknak. Ebben az esetben dolgodat elvégezvén, a helyzet rosszabb lenne, mint annakelőtte volt.

Carlyle

*Narancsik Gabriella*¹

„Freud nem az apám”

Carl Gustav Jung és Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz

„A legmélyebb értelemben nem önmagunkból álmodunk,
hanem abból, ami köztem és a másik között van.”²

Carl Gustav Jung és Emma Jung Ferenczi Sándorhoz szóló – jórészt elveszettnek gondolt³ – levelei az egyik hiányzó láncszemet nyújtják a pszichoanalízis korai történetének hitelesebb rekonstruálásához. Átívelnek az 1907 és 1914 közé eső mozgalmas éveken, melyeket Jung – saját megítélése szerint – a pszichoanalízis szolgálatában töltött. Közlésük, szándékaim szerint, illeszkedik a pszichoanalitikus közösségen belül zajló lassú szemléletváltáshoz, mely az 1990-es évek második felétől már jól kitapintható, s egyebek mellett a hagyományosan Freud-centrikus pszichoanalízis-történet újragondolását is magában foglalja.⁴ Ide számítható az ortodox-konzervatív vonal által a pszichoanalitikus panteonból kiszorított vagy marginalizált szereplők rehabilitálása, gondolati örökségük azonosítása és a pszichoanalízis korpuszába történő visszavétele, vagy legalábbis a hasítás és tagadás rájuk vonatkozó korábbi gyakorlatának felszámolása. Példaként említhető a Ferenczi rehabilitálására irányuló nemzetközi összefogás, melynek sikerére utal Brenner (1996), amikor „Ferenczi-renaisszánszt” emleget⁵, Erős (2004) pedig – egy más összefüggésben – egyenesen Ferenczi-kultusról beszél.

¹ A tanulmány az 135341 számú kutatási pályázat támogatásával készült.

² C. G. Jung levele James Kirschhez, 1934. (Kirsch, 2014, 259.)

³ Így például a Freud–Ferenczi levelezésben említésre kerülő Jung-levelek a lábjegyzetekben a legtöbb esetben „Nem maradt fenn” megjegyzéssel szerepelnek.

⁴ E szemléletváltáshoz hozzájárult az a pszichoanalízis-történeti vonulat, melyre Rudnytsky a maga nevében „a pszichoanalízis-történet független perspektívájaként” hivatkozott (Rudnytsky, 2011, xxi.). Lásd például Haynal André, Peter Rudnytsky, Ernst Falzeder vagy Shonu Shamdasani ezirányú munkásságát.

⁵ Ferenczi szerepének újrafelvételét lelkesen üdvözölték a jungiánus szakmai körök, s meghatározó teoretikusai Ferenczit hamar felvették a hivatkozott szerzők sorába, lásd pl. Donald Kalsched (1996, 2003) jelentős szakmai visszhangot kiváltó munkáit.

A fenti szemléletváltással párhuzamos, de attól talán nem független esemény a „freudiánusok” és „jungióánusok” szintén erre az időre tehető óvatos közeledése.⁶ Ennek során világossá vált, hogy a Freud-Jung szakítás egyik következménye, nevezetesen a másik kutatási területének figyelmen kívül hagyása, milyen hátrányokkal járt a két iskola terápiás gyakorlatának fejlődésére nézve.⁷ Mindazonáltal, míg az utóbbi évtizedekben a jungi analitikusok jelentős hányada saját praxisába beépítette a kortárs pszichoanalízis eredményeit⁸, addig mindmáig érvényes Cambray 2003-ban tett megállapítása, miszerint Jung életművének a kortárs pszichoanalitikus gyakorlat számára is értékes elemei⁹ alig kerültek a Ferencziéhez hasonló elismerésre (Cambray, 2003, 454.).

A minket itt közelebről érdeklő téma, a Jung-Ferenczi kapcsolat kérdésköre a 2000-es évek elején bukkan fel a pszichoanalízis-történeti irodalomban (lásd pl. Haynal – Falzeder, 2003; Cambray, 2003; Fortune, 2003; Rudnytsky, 2011; Keve, 2014). A téma tárgyalásának egyedi vonása, hogy a hangsúly a két szereplő munkásságában kirajzolódó konvergenciákra és parallelizmusokra kerül: a közös vagy hasonló témák, elméleti következtetések és a kapcsolati analitikus megközelítés előfutáraként is számon tartott terápiás gyakorlatuk áll a középpontban.¹⁰

Míg Freudnak a tanítványaival való kapcsolatát tárgyaló munkákkal, mindenekelőtt a Freud-Jung történethez írt kommentárokkal könyvtárakat lehetne megtölteni, addig a korai pszichoanalitikusok egymás közti viszonyával részleteiben, egészen a legutóbbi időkig, alig foglalkozott valaki. A fenti helyzetet tükrözik a levélkiadások is, melyek – néhány partizán kivételtől eltekintve – döntően a Freuddal történt levelezésekre koncentráltak.¹¹ Az említett a gyakorlattal a Ferenczi-levélkiadások egyértelműen szakítottak.

⁶ A csaknem évszázados szakadás felszámolása döntően a jungióánusok kezdeményezésére indult az 1980-as években, s adott esetben közös konferenciákat és kiadványokat eredményezett. A fejlemények háttérben több, egymástól akár független tényező állhat, mint például az alapítóktól való kellő generációs távolság, a pszichoanalízisen belül zajló átrendeződések (az ortodox vonal háttérbe szorulása), a két iskola egymáshoz közelítő fejlődése, a kölcsönös sérelmek tisztázására tett kísérletek, a korábbi, egymással kapcsolatos előítéletek felszámolását lehetővé tevő közös konferenciák. Emellett számolni érdemes a tágabb szakmapolitikai helyzet átrendeződésével is, ami a dinamikus irányzatokat jellemzően összefogásra készítette.

⁷ Lásd pl. Samuels (1985), Astor (1998), Eishold (2002), McFarland Solomon (2003), Casement (2008), Sedgwick (2008), Henderson (2015). Kiaknázatlan kutatási terület a személyes kapcsolatok révén érvényesülő – de a szakmapolitikai helyzetből adódóan rejtve maradt – kölcsönhatások azonosítása. Példaként említhető Donald Winnicott, aki közeli barátságban állt Michael Fordhammal, az analitikus pszichológia talán legjelentősebb angliai képviselőjével, vagy Erik Erikson, akire bevallottan jelentős hatással volt a jungi analitikus Joseph Wheelright (Eishold, 2002).

⁸ Mindenekelőtt a tárgykapcsolatelméleti, a kötődéselméleti és különösen az interszubjektív-kapcsolati analitikus irányzatokról van szó.

⁹ Csak néhány példát említve, ide tartozik az irodalmi-metaforikus értelmezési stílus vagy a nonverbális terápiás technikák alkalmazása.

¹⁰ Haynal és Falzeder (2003) a következő hasonlóságokat emelte ki: kísérletező kedv, a terápiás munka fontossága, a gyakorlat elsőbbsége az elméleti prekonceptiókkal szemben, technikai rugalmasság, az anya szerepének előtérbe helyezése, a tananalízis jelentőségének felismerése, a kapcsolat egyenrangúságának és kölcsönösségének gondolata, a viszonttáttétel terápiás értéke, az „okkult” jelenségek iránti érdeklődésük. Néhány további példával kiegészíthetjük a sort: a filogenetikuss szempontra visszatérése, a szimbólum-megfordítás elve, a kölcsönös analízis, a pácienshez igazított keretek, a regresszió pozitív lehetőségeinek kiaknázása, a disszociáció mechanizmusának előtérbe kerülése, a megszemélyesíthető személyiségrészekkel történő terápiás munka, az álmok és fantáziák kreatív elemei és kompenzatorikus funkciója.

¹¹ Ez a gyakorlat jellemző a jungi irányzatra vagy más pszichoanalitikus gyökerű iskolákra is.

A jelen közleményben közzétett 22 levél és képeslap tudomásom szerint felőleli Carl Gustav Jung és Emma Jung (utóbbtól összesen egy) Ferenczihez írt valamennyi fennmaradt levelét. A levelek két forrásból származnak: egyrészt a londoni Freud Múzeumban elhelyezett Ferenczi-hagyatékából (11 db.), másrészt a zürichi Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) archívumában őrzött Jung-gyűjteményből (11 db.).

A források kérdése azonban nem ilyen egyszerű. Ugyanis Thomas Fischer, a Stiftung der Werke von C. G. Jung egykori elnökének tudomása szerint Jung hagyatékában eredetileg nem szerepeltek Ferenczihez írott levelek; azok csak a Freud–Jung levelezés, illetve Jung válogatott leveleinek kiadása kapcsán, tehát valamikor az 1970-es évek elején kerültek oda, amikor a szerkesztők kérésére azokról a Ferenczi-hagyaték kezelői feltehetően másolatokat készítettek.

Valószínűbb azonban, hogy az ETH-ban jelenleg található, Ferenczihez írt levelek eredetileg a Freud-hagyatékából származnak. A Freud–Jung levelezés szerkesztője, William McGuire (1974, xx.) ugyanis említést tesz arról, hogy abban a dossziében, melyben Freud Jung leveleit tartotta, voltak Ferenczihez írott levelek is, melyeket ő Freudhoz annakidején feltehetően továbbított. A Freud–Ferenczi levelezésből kiderül, hogy ez valóban így volt, azaz Ferenczi rendszeresen elküldte Jung leveleit Freudnak. Ez utóbbi feltételezést alátámasztja, hogy a Jung válogatott leveleinek kötetében szereplő példányok jelenleg az ETH-ban őrzött gyűjteménybe tartoznak, és magyarázatot ad arra is, hogy miért nincs átfedés a két gyűjtemény között. Ha a feltételezésünk igaz, az eredeti levelek jelenleg is fellelhetők Freud hagyatékában.

A Freud–Ferenczi, illetve a Freud–Jung levelezés alapján az is bizonyos, hogy a most közreadott gyűjtemény sem teljes, jónéhány levél valószínűleg elkallódott. További veszteségként könyvelhető el, hogy Ferenczi Jungnak szóló levelei eddig nem kerültek elő. Arra, hogy azok talán mégis fennmaradtak, egyetlen utalást találtam. Deirdre Bair Jung-életrajzában (Bair, 2003) idéz egy Ferenczi-levélből, melynek forrásaként enigmatikusan egy magánarchívumot nevez meg, utalva arra, hogy korábban Brome (1967) is idézte ugyanazt a levelet a források megjelölése nélkül. Bair sajnos 2020-ban elhalálozott, és Fischer tudomása szerint hagyatéka árverezésre került. Tehát végső megoldásként amolyan klasszikus detektívmunkával lehetne az általa említett forrás nyomába eredni.

A tanulmányban közlésre kerülő 22 levél közül 10 különböző kiadványokban korábban már napvilágot látott. A londoni Freud Múzeum gyűjteményéből három, eredetileg a *Le Coq-Héron* folyóirat 1992/1-es számából átvett (1907-ben és 1908-ban írt) levelet Judith Dupont engedélyével közölt a *Thalassa* folyóirat Vajda Júlia fordításában (1992). Tom Keve 2015-ben publikált hét levelet, köztük a fenti hármat is, a *The American Journal of Psychoanalysis* hasábjain (Keve, 2015). Az ETH Jung archívumában lévő példányokból pedig három levél szerepel a *Gerhard Adler* és Aniela Jaffe által szerkesztett *Letters* első kötetében (Jung, 1973). A fennmaradó 12 levél most jelenik meg először. A leveleket változatlan formában és teljes terjedelmükben, jegyzetekkel ellátva közöljük.

Jung és Ferenczi kapcsolatához

Érdeklődésük és tudós-alkatuk hasonlóságát tekintve, Freud köréből vélhetően Jung állt Ferenczihez a legközelebb, de egyúttal ő lett a legjelentősebb rivális is. Kapcsolatukat – és ez Ferenczinek a Rankkal vagy Jonesszal megromlott barátságára is érvényes – beszűkítette az a sajátos közeg, mely nem kedvezett a különálló szövetségeknek (lásd Hogenson, 1983; Bókay, 2008; Rudnytsky, 2011; Hárs, 2018). A kialakult helyzet nem volt független Freud személyiségétől¹² és a részéről kanonizált, a rivalizációt középpontba helyező „ödipális” értelmezési szabályoktól, melyeket a tanítványok többsége elfogadott és alkalmazott az egymásközi viszonyaik leírására. Ez még akkor is így történt, ha tisztában voltak azzal, hogy valójában egészen másról van szó. Wilhelm Stekel, miként majd Jung és Ferenczi is, egy alternatív olvasatot kínált fel a Freudhoz írott 1924 januári levelében: „Csak az Ön ellen elkövetett igazságtalanságot látja, de nem veszi észre a hibákat, amelyeket Ön követett el. Ha időben felismerte volna a tanítványai közötti rivalizálás forrását, számos hasznos embert megtarthatott volna. Nem elsősorban a trónkövetelők harcáról volt szó, hanem inkább az Ön szeretetéért folytatott versengésről. Sokkal inkább a féltékenységről, vajon a szívét ki birtokolja, mintsem a hatalmának a megszerzéséről.” (Stekel/Freud, 2007, 194.) Ferenczi, akire különben Stekel interpretációja egészében illett, más oldalról értelmezte újra Freud tételét a *Klinikai naplóban*: „Az a tudattalanban talán nagyon erősen szorongáskeltő gondolat, hogy az apának meg kell halnia, mikor a fiú felnő, ad magyarázatot arra a félelmére, hogy a fiai közül bármelyiket is önállósulni hagyja. Ez ugyanakkor azt is bizonyítja nekünk, hogy Fr[eud] fiúként valóban meg akarta ölni az apját. Ahelyett, hogy ezt belátta volna, megalkotta az apagyilkos Oidipuszról szóló elméletét, de nyilvánvalóan csak másokra vonatkoztatva, önmagára nem; innen a félelem, hogy analizáltassa magát [...]” (Ferenczi, 1996, 191.).

Noha Ferenczi és Jung története – a fentiekből adódóan is – aligha érthető meg a Freudhoz fűződő viszonyuk szem előtt tartása nélkül, itt elsősorban a levelezés hátteréhez szorosabban kapcsolódó epizódok felidézésére szorítokozom.

Jung és Ferenczi 1907 tavaszán ismerkedtek meg, alig egy évvel azt követően, hogy Jung először levelet váltott Freuddal, s csupán napokkal az után, hogy első látogatását tette nála bécsi otthonában.

Találkozásuk idején Jung a zürichi egyetemi klinika főorvosa volt, ahol 1900-ban, még egyetemistaként állást kapott. A Burghölzli a skizofrénia nemzetközi hírű szaktekintélye, Eugen Bleuler direktorsága alatt Európa egyik vezető pszichiátriai intézményének számított, igazi kozmopolita centrum volt, ahol nagy súlyt helyeztek a kutatómunkára és az új terápiás módszerek bevezetésére. Freud munkái közül az első,

¹² Mint arra Rudnytsky (2011) rámutatott, Stekel, Jung és majd Ferenczi is, részben egymástól függetlenül, hasonló konklúzióra jutottak Freud személyiségét illetően.

ami Jung kezébe került – miként ez Ferenczi esetében is történt – az *Álomfejtés* volt, melyről Bleuler¹³ megbízásából kollegiális körben referálnia, majd recenziót írnia kellett. Ugyan ezt követően szórványosan hivatkozik Freud és Breuer eredményeire, azok akkoriban, saját bevallása szerint, nagyobb hatást nem tettek rá. Néhány évvel később, a szóasszociációs kísérletei révén nyert eredményei kapcsán ébred rá, hogy az eljárás során feltárt ún. komplexusok kialakulása jól leírható Freud elfojtás koncepciójával. Ezt követően a tudományos fórumokon kiáll az akkoriban akadémiai körökben *persona non gratának* számító Freud mellett, annak ellenére, hogy figyelmeztetik, ezzel tudományos pályafutását veszélyezteti (Jung, 1987, 186.). Amikor 1906 tavaszán elküldi Freudnak a *Diagnosztikus asszociációs tanulmányok* című munkáját, melynek lezáró fejezetében (*Pszichoanalízis és asszociációs kísérletek*) a freudi módszer alkalmazhatóságát bizonyítja, nem meglepő, hogy Freud megvallja, a könyvet „türelmetlenségemben már megszereztem” magamnak (Freud/Jung [a továbbiakban F/J], 1974, 191.)¹⁴ A levelezésükből érzékelhető, milyen örömmel fogadta Freud a fiatal kolléga közeledését, aki alig harmincévesen már nemzetközi hírnévre tett szert a pszichoterápiás gyakorlat tudományos alapokra helyezésével kecsegtető szóasszociációs kísérletei révén. Adolf Meyer, a korabeli pszichiátria egyik vezető alakja Jung és munkatársai munkáját „az utóbbi évben a pszichopatológiához való legjelentősebb hozzájárulásnak” értékelte (id. Shamdasani, 2012, ix.). Joggal értékelte Freud később az eseményt úgy, hogy „ezzel megépült az első híd, mely a kísérleti lélektan a pszichoanalízissel összekötötte” (Freud, 1993, 107.).

Nem érdektelen, hogy Jung kezdettől hangot adott fenntartásainak is. A *dementia praecox* kóroktanáról 1907-ben megjelent monográfiája előszavában, noha elismerően nyilatkozik Freud „zseniális elgondolásairól”, „melyeknek sokat köszönhet”, hozzáfűzi: „Az igazságosság Freuddal szemben nem jelenti azt, hogy feltétel nélkül alávetjük magunkat egy dogmának, mint attól sokan félnek... Ha például elismerem az álmokat és a hisztériát jellemző komplexusmechanizmusokat, az még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a fiataalkori szexuális traumát is olyan kizárólagos jelentőségűnek tekintem, mint ezt szemmel láthatóan Freud teszi; éppolyan kevésbé azt, hogy a szexualitást olyan meghatározóan előtérbe állítom [...]. Ami a freudi terápiát illeti, az a legjobb esetben is az egyike a lehetséges módszereknek, és talán nem mindig azt kínálja, amit elméletileg várnánk tőle” (Jung, 2015, 11-12.). Freud válasza rá jellemző módon: „[...] fenntartom a reményt, hogy az évek múlásával közelebb fog kerülni az én álláspontomhoz, mint lehetségesnek gondolná” (F/J, 5.). Jung a maga részéről készen mutatkozott – legalábbis átmenetileg – elfogadni Freud nézeteit. Mint 1907 áprilisában Dumeng Bezzolának írta: „Nem tudjuk [Freudot] megkérdőjelezni, mert túlságosan is keveset tudunk [...]. Ezért elhatároztam, hogy nem fogom kiigazítani

¹³ Bleuler már Jungot megelőzően, 1904-től levelezésben állt Freuddal. Bleuler megnyerésének szakmapolitikai jelentőségéről lásd Falzeder, 2015a.

¹⁴ Stekel emlékei szerint elsőként ő figyelte fel Jung írásaira: „Néhány hónappal korábban olvastam Jung kis könyvecskéjét: *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene* [1902]. Legnagyobb meglepetésemre rokonszenvező utalást találtam benne Freudra. Elvittem a könyvet a társaságunkba, és felolvastam a szenzációs részt. Egy hónappal később Bleulertől akadtam egy szimpatizáló ismertetésre [Jung könyvéről] a *Münchener medizinische Wochenschrift*-ben, aki rámutatott arra, hogy Freud fellebbentette a fátylat a tudatunkról. Freud el volt ragadtatva” (Stekel, 2007, 143.).

vagy opponálni Freudot. Egyszerűen félreteszem azt, amit nem értek, és mondjuk, kérdőjelet rakok mellé” (Bezzola hagyaték, idézi Shamdasani, 2012, xi.).

Az első személyes találkozásra Freuddal 1907-ben, Bécsben kerül sor. Jung visszaemlékezése szerint tizenhárom órán át beszélgettek szünet nélkül. Csaknem ötven év elteltével, még mindig érezhető megindultsággal idézte fel azt az alkalmat:

„Minden ott volt, még az is, ami később jött! Mindkét oldalon! Már minden ott volt. [...] Ő tőlem kapta a nagy sokkot, én pedig magamtól kaptam a nagy sokkot (nevet), egy részemtől, a tudattalanomtól! És ez már mind benne volt! De soha máskor nem történt velem, hogy 13 órán keresztül megszakítás nélkül tudtam volna beszélgetni valakivel! Egyáltalán nem éreztem fáradtnak magam. [...] Ez valami nagyon furcsa! Ez olyan, mint a szülés, a születéskor már minden ott van! [...] Az idő nem létezik! Az idő, az semmi! Ilyenkor ráébredsz, hogy vannak pillanatok, amelyek teljesen időtlenek. Egyszerre néztünk fel. Az isten szerelmére, már egy óra van!? És akkor azt mondtam: Igen, mikor kezdtük? Emlékszem, vasárnap volt, és 13 óra volt! Nagyon intenzív találkozás volt! [...] Ebből látszik, hogy mekkora távlat, milyen mélysége volt! Istenem, ha csak képes lett volna túllépni önmagán! De volt az a neurotikus elem! Ha túljutott volna ezen... Örültség lett volna, ha valaha is mással akartam volna dolgozni, mint vele!”¹⁵

Jung és Freud között rövid időn belül szoros baráti és szakmai kapcsolat alakult ki, melyet sokáig a kölcsönös idealizálás jellemezett. Freud felismerte Jungban a kivételes tehetségű tanítványt és utódot, akitől mindenekelőtt azt várta – miként már első levelében írta –, hogy „alátámassza a feltevéseit”, és akinek a támogatásától remélte, hogy pszichoanalízise végre betörhet a hivatalos pszichiátria és akadémia körébe (F/J, 3.). „El kell ismernem, ha egy olyan munka, mint az öné, vagy Bleuleré megjelenik, hatalmas és számomra nélkülözhetetlen kielégülést okoz, tudván, hogy egy élet nehéz munkája nem volt hiábavaló” – írja Jungnak 1907-ben. Meg kell jegyezni, hogy már itt, a kezdeteknél feltűnik az az elem, amely az elkerülhetetlen szakításhoz vezetett. Míg Freud Jungtól azt várta, hogy pszichoanalízise alapelveit „dogmává tegye” (Jung, 1987, 188.), addig Jung kölcsönös, őszinte és fenntartások nélküli gondolatcserére vágyott a csodált és nála jóval tapasztaltabb, idősebb férfival.

Ferenczi és Jung első találkozója idején azonban a későbbi ellentéteknek még nyomuk sem volt. A budapesti kitérővel Bécsből Abbáziába tartó Jung-házaspárt elmeorvos kollégája, Stein Fülöp mutatta be Ferenczinek 1907-ben. Stein az alkoholelles mozgalmaként még 1905-ben megismerkedett Eugen Bleulerrel a Budapesten tartott X. Nemzetközi Alkoholelles Kongresszuson, melyen különben Ferenczi is részt vett. Valószínűleg az ismeretségnek köszönhetően 1906-ban, majd 1907-ben tanulmányi látogatást tett a Burghölzliben, ahol elsajátította Jung szóasszociációs módszerét, s magával Junggal is jó kapcsolatba került. Hazatérve, az eljárásba Ferenczit is beavatta, aki a korabeli beszámolók alapján olyan egzakt módszert látott benne, amit kipróbálásra érdemesnek ítélt. „Vásárolt egy stopperórát, és attól kezdve senki nem menekülhetett előle. Bárkivel találkozott a budapesti kávéházakban – írókkal, költőkkel, festőkkel, a ruhatárossal, a pincérekkel stb. –,

¹⁵ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 60-61. Az idézetből Eissler apró közbeszólásait elhagytam.

alávetette az asszociációs módszernek” (Harmat, 1994, 35.). Harmat elgondolása, miszerint a módszer befogadóbbá tette a pszichoanalízis iránt az azt korábban elutasító, az *Álomfejtést* csak „minden gyakorlati jelentőség nélküli szellemeskedésnek” minősítő Ferenczit (uo. 34.), a fennmaradt dokumentumok alapján elképzelhetőnek látszik. Ezek után szinte természetes lehetett, hogy Stein Ferenczit összeismertette Junggal, s igen valószínű, hogy ekkor körvonalazódott a Burghölzlibe teendő látogatása, mely nem sokkal később meg is valósult. A klinikán vendégeskedő kollégák, így tehát Ferenczi is, a Bleuler közvetlen helyetteseként szolgáló Jung gondjaira volt bízva. Noha az temérdek kötelezettsége miatt saját bevallása szerint sem tudott kellő időt szánni Ferenczire, nem csupán bevezette őt a pszichoanalízisbe, hanem – miként arról Aniela Jaffénak időskori interjújában említést tett – Ferenczi volt első freudi analízisének alanya is (!) (Bair, 2003, 160.).

Az itt közölt levelezés nem sokkal Ferenczi Burghölzlibe tett látogatása után kezdődik, Jung levelével a már Budapestre visszaérkezett kollégához. Ebből kiderül, hogy Ferenczi a tanultakat a gyakorlatba rögvest átültette, és friss eseteivel kapcsolatban máris útmutatásért fordult Junghoz. „Pszichoanalitikus újjászületésének” (Freud/Ferenczi [a továbbiakban F/Fer], 2000, 113.) következő állomása volt, hogy Steinnel együtt szerettek volna Freuddal személyesen is megismerkedni, és ehhez Jung segítségét kérték. Jung ajánló soraiból kitetszik, hogy ekkor még Steint tekintette a komolyabb félnek: „Először néhány »üzleti« hír: Dr. Stein Budapestről és egy másik pszichiáter, Dr. Ferenczi, valamikor Bécsben szeretné meglátogatni Önt, és megkértek, hogy érdeklődjek, mikor lenne Önnek a legmegfelelőbb. Dr. Stein egy nagyon rendes, jó intelligenciával rendelkező ember, aki már végzett velem néhány kísérleti munkát. Ő még csak kezdőnek tekinthető a művészetben, de meglepően gyorsan megértette a lényegét és a gyakorlatba is átültette” (F/J, 1907. jún. 28., 65-66.).¹⁶

Ismert, hogy Freud és Ferenczi között rövid időn belül bensőséges kapcsolat alakult ki, melyet Jung – aki Ferenczit jó ideig a saját emberének is tekintette¹⁷ – örömmel fogadott. Értesülve arról, hogy Ferenczi, „akinek nagy személyes vonzereje van” Freudnál tölti szabadságát, „nagyon szívélyes” üdvözlét küldi, hozzáfűzve: „Nagymértékben megérdemli az Ön jóindulatát” (F/J, 1908. aug. 13., 169.; 1908. aug. 21., 170.)

¹⁶ Bleuler támogatásával a Burghölzli időközben a pszichoanalízis valóságos toborzó központjává alakult. Nem túlzott Freud, amikor *A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez* című írásában megállapította: „Mai követőim és munkatársaim legtöbbször Zürichben át került hozzám”, mert a periférikus Béccsel szemben „az élénk szellemi életet élő Svájcba a legjelentősebb nemzetek képviselői sereglenek egybe; az itt keletkezett fertőzőési gócnak a lelki járvány – ahogy Hoche [freiburgi pszichiátria professzor] elnevezte – elterjedése szempontjából különös fontosságúvá kellett válnia.” (Freud, 1993, 107.) Így például Jung révén csatlakozott a mozgalomhoz többek között Karl Abraham, Ernest Jones, Roberto Greco Assagioli, Ludwig Binswanger, Trigant Burrow, Abraham Arden Brill, Charles Macfie Campbell, Décsi Imre, Max Eitingon, Ferenczi Sándor, Johann Jakob Honegger, Smith Ely Jelliffe, Alphonse Maeder, Herman Nunberg, Johan H. W. van Ophuijsen, Nikolai J. Ossipow, Franz Riklin, Hermann Rorschach, Tatiana Rosenthal, Leonhard Seif, Eugenie Sokolnicka, Sabina Spielrein, Philipp Stein, Wolf Stockmayer, Johannes Irgens Stromme, Jaroslaw Stuchlík, G. Alexander Young (Haynal – Falzeder, 2002, 28.).

¹⁷ Jung időskori interjúiban visszatérően említést tesz arról, hogy Ferenczit ő „vezette be a pszichoanalízisbe”, de sajnálatosan „megragadt Freudnál” (Aniela Jaffénak diktált önéletrajzi visszaemlékezése, idézi Samuels, 2003, 54.) Lásd még Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington.

Jung Ferenczinek szóló első leveleit olvasva egy reményteljesen induló barátság képe rajzolódhat ki. Azonban Ferenczi részéről sok minden megváltozott azt követően, hogy találkozott Freuddal. A levélváltások megritkultak, és magántermészetű vagy érdemi szakmai kérdésekről már jóval kevesebb szó esett bennük. Ehhez hozzájárulhatott – a jelentékeny földrajzi távolságot nem is számítva –, hogy Jung nem fordított kellő időt a kapcsolatok levelezés útján történő ápolására. Temérdek elfoglaltsága mellett azt kényszerű kötelezettségnek érezte, s rendszerint csak megkésve válaszolt. Mint Ferenczinek is írta: „Végül arra szeretném kérni, hogy mindenkori, felettébb méltatlan és hosszúra nyúlt hallgatásomat *tel quel* fogadja el. Nem jelent semmi egyebet, mint azt, hogy nagyon igénybe vagyok véve, és soha nem jut időm írásra. De ha Ön kedvesen ír nekem, válaszolni fogok.”¹⁸

Akárhogy is volt, mint azt Freud bécsi körének tagjai is jól érzékelték (Stekel/Freud, 2007, 194.), Ferenczi hamarosan Freud elsőszámú bizalmasává lépett elő. Junggal való jóviszonyát ez látszólag nem érintette, azonban több minden utal arra, hogy amerikai utazásuk, melynek során mintegy hat hetet töltöttek egymás társaságában, ebben döntő változást hozott. 1909-ben Freud, majd pedig Jung is, egymástól függetlenül meghívást kapott a Clark Egyetem fennállásának huszadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségre, melynek keretében előadásokat tartottak, és mindkettőjüket díszdoktorrá avatták. Ferenczi – Jung emlékei szerint az ő javaslatára¹⁹ – Freud kísérőjeként csatlakozott hozzájuk. Az utazást megelőző együttlétük során Brémában történt, hogy Jung jelenlétében Freud elájult (az eset később a müncheni kongresszuson megisméltődött), melyet Jungnak ellene irányuló halálkívánságával hozott összefüggésbe, majd a hajóúton hasonló gondolata támadt Jung egyik álma kapcsán is.²⁰ Alexander (1990) felvetése, hogy a Jungot ért elismerés Freudban felébreszthette az „ödipális apa” félelmét a félreállításától, valószínűnek tűnik, tekintve, hogy a meghívott nemzetközi hírességek, köztük két Nobel-díjas tudós közül Jung volt a legfiatalabb. Eisslernek adott interjújában, arra a kérdésre, Ferenczi jelenléte nem volt-e zavaró az utazás során, Jung tömören ennyit mondott: „Nem, egyáltalán nem. Ő csak kísérő volt. Én voltam a trónörökös. Én voltam felül.”²¹ Ferenczi feltehetően ezzel a helyzettel szembesült az együtt töltött mintegy hat hét során. Mint 1910 áprilisában Freudnak írta: „Amerika végtére is nem jelentett igazi pihenést: testi fáradalmak és rossz táplálkozás párosult akkoriban az önanalízisben felmerült testvérkomplexus-válsággal” (F/Fer, I/1, 1910. ápr. 27., 271.). Még sok év távolából is, ismét az amerikai partok felé hajózva, észébe jutnak a „mélységesen szomorú pillanatok”, amikor az „infantilis (Jung miatti) féltékenységgel kellett küzdenem” (F/Fer, VI/1, 1926. szept. 27., 118.). Az Aniela Jaffének adott interjúban az idős Jung is beszámolt a maga verziójáról, nevezetesen, hogy Ferenczi az út során

¹⁸ Közismert, hogy ez a szokása a konfliktus állandó forrása volt Freud és öközötte, aki szemben vele, szenvedélyes levelező volt, nem szólva arról, hogy számára annak gyakorisága a kapcsolat biztonságát, ha nem az afölötti kontrollt jelentette.

¹⁹ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

²⁰ Ez a motívum már Jung első bécsi látogatása során felbukkan. Binswanger, akivel együtt voltak Freudnál, tesz említést arról visszaemlékezésében, hogy Freud Jung egyik álma kapcsán ellene irányuló halálkívánságot vélt felfedezni (vö. Roazen, 1975, 254.).

²¹ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

rivalizált vele, és egyébként is minden módon próbálta kifejezni, hogy egyedül ő Freud lojális, odaadó híve, mindeközben buzgólkodott, hogy a mester minden igényét kielégítse (lásd Bair, 2003, 160.).

Annyi bizonyos, hogy nem sokkal az utazást követően kerül előtérbe az ún. „testvérféltékenység” – ahogy Freud értelmezési szabályait követve Ferenczi nevezte a kollégákkal való rivalizálását –, habár látszik, hogy az már hosszabb előzményekre tekintett vissza. Mindjárt a hazatérést követően előkerül a téma: „Az, hogy mi ketten [Freud és Ferenczi] nem teljesen értjük egymást, az elmúlt hetekben komoly helyet foglalt el gondolataimban. Az álmából megtudtam, hogy nálam »3/4 12« van csupán (amit én úgy értelmeztem, hogy Ön nem talál nálam teljes megértésre). A Junggal kapcsolatban jelentkező féltékenységi érzések viszont bennem is azt az infantilis módon felerősödött gondolatot keltették, hogy Ön sem értékeli teljesen engem (a szellemi képességeimet, a jóakaratomat, a megismerés utáni vágyamat stb.)” (F/Fer, I/1, 1909. okt. 5., 155-156.) Mint arra egy kis epizód is utal, Ferenczinek valódi nehézséget okozhatott elfogadni, hogy legjobb esetben is a „böles tanácsadó” lehet Jung mellett (F/Fer, I/1, 1911. jan. 3., 368.). Alig valamivel a hazaérkezésüket követően okkult kísérletei nevében felkeresett egy jósnőt, bizonyos Jelineknét, akinél többek között arra a kérdésre várt választ, miként viszonyuljon Junghez. Végül Ferenczi láthatóan beletörődött Freud döntésébe, vagy talán valóban felülemelkedett ellenérzésein. Levelet írt Jungnak, amiről Freudnak is beszámolt: „[...] őszintén megvallottam neki »testvérkomplexusomat«, s kijelentettem, hogy a gerillaháború nem lehet nem lehet alkalmas taktika a lélekelemzésben; az irányítás feladata egy embert illet meg, és ez az egy ember Önön kívül Jung maga” (F/Fer, I/1, 1909. dec. 7., 201.).²²

1910-ben, a nürnbergi kongresszuson – melyen Freud megbízásából Ferenczi feladata volt, hogy az ekkor megalapítandó nemzetközi egyesület örökös elnökéül Jungot javasolja –, láthatóan ismét közelebb kerültek egymáshoz. Ezt követően térnek rá a levelezésben a „Kedves Barátom” megszólításra a korábbi „Kedves Kolléga” helyett.

A helyzet azonban nem tudott végleg megoldódni. Mint azt mások is felvetették (lásd pl. Haynal – Falzeder, 2003; Berger, 2018), Ferenczi nem szűnt meg titkon reménykedni abban, hogy mégiscsak ő lesz Freud „teljesértékű utódja”, s a Junggal kapcsolatos „testvérféltékenységet” ettől kezdődően a trónutódlásért folytatott rivalizálás is színezte.²³ A helyzettel kapcsolatos ambivalenciája már a kongresszust követően írt levelében érzékelhető. Szabadkozva, hogy a „libidója nagy részét ráaggatja” Freudra, megállapítja, hogy „igazat kell adnom Jungnak, amikor noszogat, hogy hozzá hasonlóan fiatal embereket gyűjtsek magam köré, akiket taníthatok, talán egy kicsit szerethetek is. [...] Valószínűleg, nem, kétségtelenül igaza van, amikor feltételezi, hogy a testvérféltékenységet még nem küzdöttem le magamban. Ez ellen is jó lesz, ha fiatalabb testvéreket fogadok tanítványnak: a tanár-(apa)szerep kielégíti majd becsvágyamat, és az idősebb testvérekkel (Jung, Adler) *sine ira et studio* tudok szembeszállni” (F/Fer I/1, 1910. ápr. 5., 258.). Majd ugyanebben a levélben megjegyzi: „Bármennyire tetszett is nekem a zürichiek eltökélt és harcias magatartása,

²² Jung válaszelevelét lásd alább.

²³ Akkori „trónörökös-fantáziáira” a *Klinikai napló*ban is visszatér (pl. Ferenczi, 1996, 191.).

azért némi felügyeletet még helyénvalónak tartanék náluk. Azt a misztikus vonalat, melyről megnyilatkozásaik árulkodnak, idővel még korrigálni kell. Ez így alighanem a keresztény reakció a Ψ A-re. Mindazonáltal ez örvendetesebb, mint a zsidó reakció (Stekelnél) – amely nem kevésbé szorul ellenőrzésre” (uo. 260.).

Ahogy Freud és Jung kapcsolatában az elhidegülés jelei mutatkoztak – s ez alig egy évvel Nürnberg után már érzékelhető volt –, Ferenczinek a helyzettel kapcsolatos „ambivalenciája” is egyre határozottabban felszínre került, mindenekelőtt a Jung személyét illető kritikák, és – adott esetben a tudattalanra hárított – intrikák formájában. Ez utóbbira példa az az eset, amikor Emma Jung Ferenczihez fordult segítségért.

Freud és Jung barátságának felbomlását általában *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című 1912-ben publikált munkával²⁴ szokás kapcsolatba hozni, melyben Jung a freudi alapelveket megkérdőjelező módosításokat javasolt.²⁵ Végigkísérve Adler és Stekel kizárását, Jung a legrosszabbra készült, amikor Freud, szokásával ellentétben, nem érintette leveleiben a „libidó-munkája” már megjelent első részét. Aggodalmait csak fokozták a hozzá eljutott hírek arról, hogy Freudnak valóban fenntartásai vannak. Egy ponton Emma Jung férje távollétében úgy döntött, hogy Ferenczihez fordul tanácsért, s őt kérdezi meg, vajon neheztel-e Freud Jung okkult kutatásai, továbbá libidó-munkája miatt. Ferenczi a levelet, Emma Jung kérését figyelmen kívül hagyva, továbbította Freudnak, aki egy megnyugtató válaszlevelet javasolt. És itt kezdődtek a bonyodalmak. Ugyanis Ferenczi félreolvasva Freud instrukcióját, azzal ellentétes értelemben válaszolt. Jól érzékelteti az akkori helyzet még éppen rejtett vonásait Ferenczi kommentárja:

„Éppen újraolvasom az Ön levelét, s mélyen szégyenkezve veszem észre, hogy az egyik szó téves olvasata folytán teljesen rosszul tettem eleget megbízásának. Az első félreértés *Öntől* ered, amikor az *én* leveletem olvasta; pontosan emlékszem, hogy egyáltalán nem az volt a szándékom (s a levélben sem ezt a szándékot említettem), hogy Jung asszonynak arról írjak, hogy Ön nincs megelégedve Jung okkultizmusával és libidóelméletével; én csak a magam személyes véleményét írtam le! Kissé meglepett tehát, amikor ma reggel azt olvastam a levelében, hogy Jung asszonynak írva *érintsem* [streifen] az okkultizmus- és a libidóelmélet-történetet. Én (mint engedelmes diák) ezt meg is tettem, mindazonáltal oly módon, hogy semmivel meg nem alapozott *sejtésről* beszéltem róla, s hangsúlyoztam, hogy még semmiféle becsmérlő megnyilvánulást nem hallottam Öntől Junggal kapcsolatban. Elképzélheti mennyire kellemetlen meglepetés ért, amikor most,

²⁴ C. G. Jung: *Wandlungen und Symbole der Libido: Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens*. Leipzig: F. Deuticke, 1912. Magyarul: C. G. Jung: *Az átalakulás szimbólumai*. Ford. Sára Balázs. Budapest: Scolar, 2018.

²⁵ A teoretikus különbségek kieleződéséhez hozzájárult, hogy Freud egyre inkább hajlott saját tanai kodifikálására. Míg levélváltásuk kezdetén Freud még „örömmel elfogad bármilyen kiigazítást” (F/J, 3.,8.), ekkor már az övétől eltérő nézeteket tanítványai feldolgozatlan apakomplexusával magyarázza, vagy a pszichoanalitikus igazságokkal szembeni ellenállásként értelmezi. Mindeközben Jung a maga részéről továbbra sem tudja összeegyeztetni Freud elméletét (mindenekelőtt a szexualitás kizárólagos kóroki szerepét) a klinikai tapasztalataival, különösképp a pszichózisok kóroktanára nézve. Emellett egyre inkább úgy érzi, hogy a freudi nézőpont egysíkú és reduktív értelmező keretén belül nem csupán páciensei, de saját személyes élményeit sem tudja kellőképpen megérteni. Elkezd új értelmezési utakat keresni, így például visszatér korábbi érdeklődési területéhez, antropológiai, mitológiai, szimbólumtörténeti tanulmányokba kezd. 1910-től kezdődően az egyébként korábban is meglévő ellenvéleményét egyre következetesebben képviseli.

természetesen a Jung asszonynak írt levél elküldése után, még egyszer elolvastam a levelét, s azt látom, hogy tegnap reggel törölni [streichen] helyett *érinteni*-t [streifen] olvastam. Különös, hogy a többi, *érinteni* szóval egyáltalán nem összhangban álló megjegyzését Jung okkultizmusáról és libidóelméletéről szintén racionalizálni tudtam. Kiderül tehát, hogy Ön *joggal* értett félre engem, azaz egy számomra tudattalan szándékomat, amelynek azonban meg kellett lennie bennem, akarta semlegesíteni a válaszában. Ez azonban nem sikerült Önnek; a szándékom éppen az Ön félreértését használta fel arra, hogy érvényesüljön. Jó, hogy ezt olyan formában tettem, amely semmire sem kötelezi Önt. Nyugodtan letagadhat mindent, amit mint sejtést fogalmaztam meg. (F/Fer I/1, 1911. okt. 23, 439-440, kiemelések az eredetiben.)²⁶

Emma Jung különben megfogadta Ferenczi tanácsát, és valóban Freudhoz fordult. A lényegre tapintott, amikor Freudot – kedves naivitással – végső soron az „ödipális-apa” pozíciójáról vallott nézetei átgondolására kérte: „Elképzelheti, mennyire örömmel tölt el és megtisztel Carl iránti bizalma, de mégis úgy tűnik nekem, mintha Ön időnként túl sokat nyújtana – nem látja benne a követőjét és beteljesítőjét jobban, mint arra szüksége lenne? Nem azért ad az ember gyakran sokat, mert sokat szeretne megtartani? [...] Örvendezzen és élvezze ki teljességgel a győzelem boldogságát, amelyért oly sokáig küzdött. És ne apai érzésekkel gondoljon Carla: »Ő növekedni fog, de nekem fogyatoznom kell«, hanem inkább úgy, mint az egyik ember a másikra, akinek, mint Önnek is, megvan a saját törvénye, amit be kell teljesítenie” (F/J, 1911. nov. 6., 456-457.). Az Emma Junggal zajló levélváltásnak a Freud–Ferenczi levelekben történő lecsapódása azt engedi sejtetni, hogy a dolog végül nyugvópontra jutott, de az elkövetkező események nem ezt igazolták. (A fenti levélváltásról bővebben lásd Hárs, 2018.)

Júliusban Freud panaszkodik Jonesnak is, hogy kapcsolata Junggal „feszültté vált”. Nyáron Ferenczi és Jones a mozgalmon belüli ellentétek, és leginkább Jung ügye miatt felveti a későbbi Titkos Bizottság létrehozását a freudí alapelvek védelmére. Jung, a Társaság elnöke ebben már nem kapott helyet (Jones, 1983; Freud/Jung, 1974).

Mindeközben Jung elfogadta az amerikai Fordham egyetem meghívását. Szeptemberi előadóútján már a pszichoanalitikus tanokat saját értelmezésében népszerűsítette. „Tulajdonképpen az én álláspontomat fogják hallani azokkal a vezérelvekkkel kapcsolatban, melyeket tisztelt tanárom, Sigmund Freud évtizedek tapasztalatai alapján dolgozott ki. [...] Amikor tíz éve észrevettem, milyen hatalmas mértékben meghaladta Freud a pszichopatológiai jelenségekről, főleg az összetett lelki folyamatokról szóló tudást, elvesztettem a meggyőződésemet, hogy képes vagyok igazi kritikát megfogalmazni. [...] Van, aki szerint az állásfoglalásom »hasadást« okoz a pszichoanalitikus mozgalomban. Az ilyen szakadások azonban csak ott jönnek létre, ahol hitről van szó. A pszichoanalízisben azonban tudásról van szó, és a tudás változó megfogalmazásáról” – írja az előadásai előszavában (Jung, 2006, 105-106.). 1912 novemberében beszámol Freudnak amerikai útja sikeréről, miszerint sokakat megnyert a szexuális teória módosításával. Majd így folytatja: „Nagyon bántana, ha a módosításokat csupán önnel kapcsolatos ellenállásként értékelné. [...] Részemről ez

²⁶ Emma Jung válaszlevelét Ferenczinek lásd alább.

nem szeszély, hanem küzdelem azért, amit igaznak tartok. Ebben a dologban nem tarthat vissza az ön iránti személyes tiszteletem. Másfelől [...] nem szeretném a személyes kapcsolatot megszakítani. Nem azonosítom önt *egy doktrínával*. [...] Nyilvánvalóan szeretnék baráti viszonyban maradni önnel, akinek annyi mindennel tartozom, de objektív véleményre, nem pedig neheztelésre tartok számot. Azt hiszem, ennyit megérdemlek, ha másért nem, hát érdemeimért: többet tettem a pszichoanalitikus mozgalomért, mint Rank, Stekel, Adler, stb. együttvéve” (F/J, 515-516, kiemelés az eredetiben).

Időközben megjelent a *Wandlungen* második része, melyben a libidó fogalmát Jung már általános pszichés energiaként tárgyalta. Mint arról levelében Jonesnak is beszámolt, a Freuddal való konfrontáció elkerülhetetlenségének élesen tudatában volt:

„A legrosszabb az volt, hogy tisztán éreztem, hogy ez a munka [*Wandlungen*] meg fogja semmisíteni a Freuddal való barátságomat, mert tudom, hogy Freud a doktrínáját érintő semmiféle változtatással nem fog egyetérteni. És valóban ez a helyzet. Meg van győződve arról, hogy az ellene irányuló apakomplexusom hatása alatt gondolkodom, és az nem más, mint valami komplexus-nonszensz. Összetörnék, ha már nem készültem volna fel az elkövetkezendőkre, és a kínlódással teli elmúlt évben fel nem szabadítottam volna magam az alól, hogy tekintettel legyek az apára. Ha tovább akarok haladni a tudományban, akkor a saját utamon kell járjak. Már megszűnt a barátom lenni, amikor az egész munkásságomat saját magával és a szexualitással szembeni személyes ellenállásnak tekintette. Az efféle vádakkal szemben teljesen tehetetlen vagyok. Csak azt sajnálom, hogy nem voltam képes olyan világosan kifejezni magamat, hogy Freud megérthessen.”²⁷

Nem segített a dolgon, hogy a hangsúlyokat elferdítve, Jones beszámol Jung leveléről Freudnak (vö. Bair, 2003, 232-233.).

Bár a nyílt konfliktust Junggal Freud elkerülni igyekszik, a Ferenczinek, Abrahamnak vagy Jonesnak küldött helyzetjelentéseiből egyértelmű, hogy elhatárolódott tőle²⁸, és az ellentámadást már megindította. Ferenczit szemelte ki, hogy a *Wandlungen*ről kritikát írjon, amit ő – talán érezve a Jungra mérendő csapás súlyát – egyre halogat, és Freud útmutatását kéri:

„Mint látja, kezdek foglalkozni Jung bírálatával. De ezt nem tekintem személyes ügynek; csupán közös törekvéseinket akarom kifejteni. Ezért arra kérem Önt, hogy megjegyzéseimet, amelyeket időnként közlök Önnel, Ön is tekintse át, s mindenkor adja tudtomra véleményét. [...] Jung amerikai viselkedése (amelyet

²⁷ C. G. Jung levele Ernest Joneshoz, 1912. nov. 12., Hs 1173:9, Jung archívum, ETH, Zürich.

²⁸ A helyzettel a bécsiak is tisztában lehettek. Stekel 1912 december 19-én kelt levelében beszámol Jungnak a Freuddal való hasonló nehézségeiről, és figyelmezteti Jungot az elkövetkezőkre: „Nem vette észre, hogy Freud képtelen megtartani a barátokat? És ezért csakis a tanítványok a hibásak. Jómagam a tanáromért elmentem a lehetséges határig. Soha nem akarom elfelejteni azt sem, amivel tartozom neki. De tisztában vagyok a freudi ügyért történt elkötelezettségemmel is, ami szintén nem volt csekély. [...] Csak azt akartam tudatni, hogy egy éles kritika jelenik meg a folyóiratomban *A libidó átalakulásairól*. Szívesen megnyitom a folyóiratom hasábjait a cáfolat előtt. Csupán az ilyen viták révén juthatnak el az olvasók: a saját véleményükhöz. Ami az azt követő vitákból fakad, áldás a mozgalmunk számára. Tanulhatunk egymástól, és megóvhatjuk magunkat az elfogultságtól” (Stekel, 2007, 192.).

egyenesen szédelőnek kell neveznem) számomra is megkönnyíti a bírálatot. Semmilyen tekintetben sem kell tehát kímélnem őt; nem érdemli meg, s nem is válna hasznára. Rá akarok mutatni az egész munkásságát jellemző ürességre és zavarodottságra; eközben természetesen teljes mértékben tárgyyszerű kívánok maradni, hiszen maga a tárgy szól ellene. – Teljesen osztom a véleményét: Ön, egyedül vagy csak néhány, ám megbízható hívével együtt sokkal többre képes, mint hogy – csak azért, hogy a követők száma (– látszólag! –) növekedjék –, minden ostobaságra tekintettel kellene lennie” (F/Fer I/2, 1912. okt. 21., 132.).

Ferenczi közvetlen tanúja, résztvevője és alkalmanként katalizátora volt Freud és Jung elhidegülésének. Ugyan Jung trónfosztását szorgalmazta, nem kívánta a Társaságból történő eltávolítását:

„Emiatt most Jungról is testvéri irigység nélkül tudok gondolkodni és írni. Korlátlan és zabolátlan nagyravágyást sejtek nála – az Ön által kiemelt pénzkomplexus mellett –, amely Önnel szemben, aki annyira fölötte áll, kicsinyes gyűlöletben és irigységben nyilvánul meg. Bizonyítéka ennek a Hirschfeld-eset.²⁹ Kielégítetlen becsvágya bizonyos körülmények között veszélyessé teheti. [...] Mégis hiba volna, ha túlzottan megorrolna emiatt a »gaminerie« miatt. A szabad kibeszélés (ψ a. nyíltsággal) volna természetesen a legjobb megoldás. Ehhez azonban arra lenne szükség, hogy Ön most már Jungot is analitikus kezelésbe vegye. [...] Nem marad más hátra: Önnel egész életében mindent magának kell csinálnia. Az utódja még nem látható; ezen azt értem, hogy közöttünk, analitikusok között még senki sem akadt, aki személyes gyengeségei, különösen önzése felett tökéletesen uralkodva képes lenne az ügyért dolgozni, és ehhez meg is volna benne a kívánatos képesség és kitartás. Ez bizonyára nem nagyon vigasztaló az Ön számára, de mi hasznunk lenne abból, ha letagadnánk!” (F/Fer. I/2, 1912. jan. 20., 39.)

Majd később:

„Jung viselkedésének ψ . megértéséhez talán azt is figyelembe kellene venni, hogy milyen reakciót válthattak ki belőle azok a részben rosszálló megjegyzések, amelyeket a bécsi egyesületben Ön tett a jungi libidó-munka egyes kérdéseiről, s amelyekről Jung Spielrein kisasszonyon keresztül értesülhetett. [...] Azt gondolom Önről, hogy az utódlás kérdésében is hű marad alapelveihez, az »Ananké«-hez, és – ha szükségesnek látszik – le kellene mondania. Még egy ennyire jelentékeny

²⁹ Freud egyik régi és fontos betegéről, Elfriede Hirschfeldről van szó, aki egy alkalommal Jungot is felkereste nővére ügyében. A betegről folytatott kezelezésükben – és itt nem térünk ki annak egyéb, ámbar lényeges vonatkozásaira – világosan megmutatkozott Freud és Jung eltérő elképzelése az analitikus páciens iránti attitűdjéről, mely Jung oldaláról megelőlegezni látszik Ferenczi későbbi nézetét a meleg és gondoskodó terapeutáról. Míg Freud úgy gondolta, Jung hibázott, amikor nem volt elég távolságtartó és „túl sokat adott magából”, holott ügyelnie kellett volna, hogy „kizárólag kapjon” (F/J, 1911. dec. 31., 475-476.), Jung erről másképp vélekedett: „Amennyire emlékszem, azt mondtam neki [Hirschfeldnek], hogy csupán egy kis szimpátiára vágyhatott, amit, Ön, biztosan tudja milyen jó okból, talán visszatartott. Az ilyesfajta szimpátia időlegesen megkönnyítheti a dolgokat, de hogy jó eredményre vezet-e végül, legalábbis kérdéses számomra. Jómagam képtelen voltam olyan távolságtartóan [*so abstrakt*] viselkedni, gyakran akaratom ellenére is, mivel néha egyszerűen nem tudtam visszatartani a szimpátiámat, s mivel egyébként is ott volt, örömmel a páciens rendelkezésére bocsátottam, azt mondván magamban, hogy emberi lényként annyi megbecsülésre és személyes érdeklődésre tarthat számot, amennyire a doktor ezt adni képes” (F/J, 1912. jan. 2. 477.). Az esetről részletesen lásd Falzeder, 2015b.

szellemi mozgalom folyamatosságát is gyakran megszakítja az átmeneti szünet. De amit Ön eddig tett, s amit még várunk Öntől, az közvetlen utód hiányában sem tehető semmissé” (F/Fer. I/2, 1912. jan. 27., 42-43.).

A végjátékra 1912 végén került sor, nem sokkal a müncheni találkozót követően, ahol Jung társaságában Freud ismét elájult, szóba kerülve, hogy a zürichiek nem hivatkoztak a munkájára. Jung kirobbant, amikor Freud levelében ismételt leértékelően nyilatkozott a *Wandlungen*ről. Tiltakozott az ellen, hogy a munkáját „intellektuális megértés” helyett „a neurózis mércéjével ítélik meg”. Levelét a következőkkel zárta:

„Analízisünk, talán emlékszik, megállt az ön megjegyzésével, hogy Ön »nem vetheti alá magát az analízisnek anélkül, hogy elveszítené a tekintélyét.«³⁰ Ezek a szavak úgy vésődtek be az emlékezetembe, mint mindannak a szimbóluma, ami ezután következhetett. [...] Úgy írok Önnek, ahogy egy barátnak írnék [...]. Egy dologra nagyon kérem: az őszinteségre való törekvésként tekintsen erre, és ne alkalmazza rá a hatalomra törés bécsi leértékelő kritériumát vagy a jó ég tudja, milyen más gyanúsítgatást az apakomplexus világából. Mostanság mindenhol ezt hallom, s ez alapján arra a következtetésre kellett jutnom, hogy az analitikusok többsége visszaél vele, és a személyek és a haladásuk komplexusként történő leértékelésére használja [...]. Egy ilyen, különösen abszurd badarság, ami mostanság kering, hogy a munkám análerotizmus produktuma. Arra gondolva, ki főzte ki ezt a teóriát, aggódok az analízis jövőjéért” (F/J, 1912. dec. 6., 526.).

Nem segített a dolgon, hogy Freud – miként az Stekel és később Ferenczi esetében is történt – teljességgel elzárkózott attól, hogy a saját részét elismerje: „Egy ponton határozottan nem értek egyet Önnel: én nem ártottam Önnek a neurózissal, ahogy Ön feltételezi” (F/J, 1912. dec. 5., 528.).

A kapcsolat megszakadását eredményező levelében Jung visszatért a korábbi témához, nevezetesen Freud önanalízisének kérdésességéhez, amikor az egy elírás kapcsán őt őszintétlenséggel és elpártolással gyanúsította (F/J, 1912. dec. 12., 534.):

„Elismerem az Ön iránti ambivalens érzéseimet, de kész vagyok a helyzet őszinte és abszolút egyenes tisztázására. [...] Azonban meg kell jegyezni, hogy az a mód, ahogy a tanítványait betegeiként kezeli, *baklövés*. Ily módon vagy szolgálfiúkat vagy engedetlen kölyköket teremt [...]. A környezetében különféle tünetek után szaglász, mindenkit gyermeki szintre süllyesztve, s ők szemlesütve bevallják hibáikat. Mindeközben Ön az atya magasztos fensőbbségében trónol. Alázatosságában senki nem meri meghúzni a próféta szakállát, és legalább egyszer megkérdezni, hogy mit is mondana annak a páciensnek, aki az analitikust analizálja saját maga helyett. Bizonyára megkérdezné tőle: »Kinek van itt neurózisa?« [...] Természetesen pontosan tudja, hogy meddig is jut a páciens az

³⁰ Jung itt közös amerikai utazásuk egyik epizódjára utal vissza. New Yorkban történt, hogy Jung felajánlotta Freudnak a segítségét az utazásuk során jelentkező neurotikus tünetei (inkontinencia) kezelésére. Az analízis azonban félbeszakadt, amikor Freud elzárkózott attól, hogy megossza az egyik álmához kapcsolódó asszociációit, mondván: „Csak nem kockáztatom a tekintélyemet”. Jung önéletrajzi visszaemlékezésében is megemlíti az esetet, hozzáfűzve: „Abban a pillanatban már el is veszítette. [...] Freud a tekintélyt az igazság fölé helyezte.” (Jung, 1987, 197.) A történetre – a Jungéhoz hasonló szempontból – Ferenczi is visszatér majd a *Klinikai napló*ban (Ferenczi, 1996, 191.)

önanalízis révén: nem tovább a neuroziséjánál – épp, mint Ön” (F/J, 1912. dec. 18., 534-535, kiemelés az eredetiben.).

Jung különben nem gondol szakításra, és még mielőtt Freud válasza megérkezett volna, békülékenyebb hangnemben írt neki: „Remélem, hogy a pszichoanalitikus mozgalom tovább fejlődik, és vitalitását nem csökkentik, hanem inkább növelik a belső konfliktusok... E nélkül nincs élet” (F/J, 1912. dec. 22., 539-540.). Válaszlevelében Freud – melyet többek között Ferenczivel is egyeztetett³¹ – már a személyes kapcsolat megszakítását javasolta, hozzátéve, hogy „a magam részéről semmit nem vesztek vele, mivel az Önhöz fűző érzelmi szál már régen elvékonyodott – a múltbeli csalódások következményeként” (F/J, 538-539.) Jung erre levelezőlapon válaszol, gépirással: „Elfogadom a kívánságát, hogy szakítsuk meg a személyes kapcsolatot, mivel nem kényszerítem a barátságom senkire. Ön ítélheti meg legjobban, mit is jelent Önnek ez a pillanat. »A többi, néma csend«” (F/J, 1913. jan. 6., 540.).

Mindeközben Freud Jung leveleit Ferenczinek is elküldte, aki szigorú választ javasolt. Ferenczi kommentárját érdemes hosszabban idézni, már csak azért is, mert húsz év elteltével maga is a Jungéhoz hasonló eredményre jut, így például Freud önanalízisének eredményességét illetően:

„Jung hallatlanul pimasz. Elfelejt, hogy ő volt az, aki a tanítványok »analitikus közösségét« és a tanítványok betegeként való kezelését kívánta. [...] A kölcsönös analízis értelmetlen és lehetetlen is. Mindenkinek képesnek kell lennie arra, hogy olyan tekintélyt ismerjen el maga fölött, akitől elfogadja az analitikus helyreigazítást. Valószínűleg Ön az egyetlen, aki megengedheti magának, hogy lemondjon az analitikusról; [...] Az önanalízisnek (amely kétségtelenül hosszadalmasabb és nehezebb, mint ha valaki más analizálja az embert) minden fogyatékosága ellenére fel kell tételeznünk azt a képességet Önben, hogy tüneteit féken tudja tartani. Hiszen az igazságokat, amelyeket mi naponta megerősítünk, végtére is többnyire Ön találta meg – még hozzá éppen önanalízisében. Ha Önben volt erő ahhoz, hogy azokat az ellenállásokat, amelyeket az egész emberiség támaszt az analitikus eredményekkel szemben, vezető nélkül önállóan küzdje le (először az emberiség történetében), akkor elvárhatjuk, hogy arra is legyen erő Önben, hogy kisebb tüneteivel is megbirkózzon. – A tények határozottan e mellett szólnak. De ami Önre érvényes, ránk, többiekre nem áll. Jung nem képes ugyanúgy leküzdeni önmagát, ahogy Ön megtette. Az eredményeket készen kapta, mindenestül átvette, anélkül, hogy önmagának kipróbálta volna őket. (Molzer kisasszony analízisét nem tekintem teljes értékűnek.) [...] Egy időben magam is felláztam az Ön »kezelése« ellen. Mostanra belátóbbá váltam, s úgy látom, hogy Önnek mindenben igaza volt, s nagyobb szolgálatot nem is tehetett volna nekem, mint hogy »nevelésem« során nem mindig az érzéseit, hanem gyakran analitikus belátását követi. – Jung jellegzetes bujtogató és vallásalapító. Újabb műveiben az apa szinte nem is játszik szerepet, annál nagyobb teret kap a keresztény testvérközösség” (F/Fer I/2., 1912. dec. 26., 178-179.)

³¹ Ferenczi keményebb fellépésre biztatja. Freud a békülékeny hangnemben írt levelet (lásd F/J, 1912. dec. 22., 536-537.) nem küldi el, marad annál, amelyben a személyes kapcsolat megszakítását javasolja.

Ferenczi és Jung az 1913. szept. 7-8-i müncheni kongresszuson találkoztak utoljára. Jung *Hozzájárulás a pszichológiai típusok tanulmányozásához* címmel tart előadást, melyben a neurózisok kizárólagos szexuális kóroktanát képviselő nézetet az extravertált típus egyoldalúságával hozta kapcsolatba, s ezzel Freud nézeteit relativizálta. Amikor az elnökségéről szavazásra került sor, 52 tagból 22-en tartózkodtak, lényegében a bécsi kör tagjai, ami Jungot alapvetően elbizonytalanítja a Társaságban betöltött szerepét illetően.

Jung – mint erre az itt közreadott levelezés is példa – Ferenczire, miként Jonesra³² is, barátjaként, vagy legalábbis olyan kollégaként gondolt, akitől pártatlan véleményre számított. Utólag – Freudnak Ferenczivel, Jonesszal és Abrahammal folytatott levelezésére gondolva – csak csodálkozni lehet Jung naivitásán. Az ellene indított összehangolt sajtókampány révén szembesülhetett azzal, hogy korábbi kollégái és barátai elfordultak tőle. 1913. októberében lemondott a *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen* szerkesztéséről, 1914 áprilisában az elnöki pozíciójáról, majd júliusban, miután Freud az irányába útnak indított „bombában”, *A pszichoanalízis történetében* nyilvánosan is elhatárolódott a „zürichi iskolától”, a teljes svájci tagsággal egyetemben kilépett a Társaságból, Adlerékhez hasonlóan arra hivatkozva, hogy nincs mód szabad véleménynyilvánításra.³³

Számos jele van annak, hogy Ferenczi mindeközben jól értette Jung indítékait.³⁴ Bizonyos, hogy maga is gondolt arra – legkésőbb az Elma-ügy³⁵ idején –, hogy elkövesse „az erőszakos cselekedetet”, és „mindkét szülővel elégedetlen lévén” önállóvá tegye magát. Akkori konklúziója jól ismert: „Egyúttal – az Önnel szembeni önállósodási törekvéseim egy utolsó fellángolása után – azt is felismertem, hogy számomra az Ön barátsága – sőt, még atyai tanácsa is – nélkülözhetetlen” (F/Fer I/1, 1911. nov. 14., 445.).

³² Jones szintén Jung révén került Freud körébe. 1907-ben, az amszterdami kongresszuson ismerkedtek meg, ahol Jung első pszichoanalitikus előadását tartotta. A Jung–Jones levelezés alapján baráti kapcsolat körvonalazódik. Jones szerepéről a Freud–Jung konfliktusban lásd Paskauskas (1988).

³³ Stepansky (1976) és Shamdasani (2012) is felvetették, hogy nem a teoretikus különbségek, hanem a személyes kapcsolat megromlása, illetve a szakmapolitikai helyzet megváltozása volt az oka Freud és Jung elválásának. Adler, Rank és Ferenczi történetének ismeretében, azonban aligha valószínű, hogy pusztán az elméleti eltérések is ne vezettek volna töréshez, az viszont jól látszik, hogy a szakításhoz a végső lökést valóban Jungnak a Freud tekintélyét megkérdőjelező kritikái adták. Igen valószínű, hogy Freud ebből adódó sértettsége is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Jung személye anatómia maradt.

³⁴ Ezt a feltevést alátámasztani látszik, hogy Freudtól való eltávolodása idején Ferenczi a Freuddal való levelezésének egyes fordulataiban és a *Klinikai naplóban* lejegyzett, Freud személyiségét és annak a mozgalomra tett romboló hatását érintő megállapításaiban közeli hasonlóságot mutat Jung húsz évvel korábbi konklúzióival – melyeket jól ismert (lásd pl. *A pszichoanalízis tévútjainak személyes okai* cím, vagy az 1932. augusztus 4. [II.] és az 1932. október 2. keltezés alatt tárgyaltakat, Ferenczi, 1996, 191-194; 214.).

³⁵ Mind Jones, mind Ferenczi esetében figyelembe kell venni egy sajátos helyzetet, nevezetesen, hogy Jones barátnője, Loe Kann és Ferenczi analizálta és szerelme, Pálos Elma, ezidőtájt Freudnál volt analízisben. Jonest a terápiát követően Kann elhagyta, s mint ismeretes, Ferenczi Freud nyomására lemondott „a fiatal nőről, a gyerekről” (Ferenczi és Groddeck, 2010, 139.). Utólag Ferenczi beismerte, „hogy attól a pillanattól kezdve, hogy Ön Elma ellen tanácsolt engem, még ψ a. kúrával sem legyőzhető ellenállás van bennem az Ön személyével kapcsolatban” (F/Fer II/2, 1919. máj. 23., 245.). Felmerül a kérdés, vajon nem a Freud autoritásában (és ítélőképességében) való elbizonytalanodásukra adott reakcióképzésről volt-e (részben) szó, amikor már-már szervilisen asszisztáltak a Freud tekintélyét megkérdőjelező Jung ellehetetlenítéséhez.

Megjegyzések Ferenczi Jung-recepciójához

Amikor Kurt Eissler 1953-ban a Freud Archívum számára interjút készített az akkor 78 éves Junggal, Ferenczit is szóba hozta. Jung nem minden keserűség nélkül jegyezte meg: „Ferenczi velem volt. Megismerte a freudi pszichológiát, aztán Bécsbe ment. Nemde? Azután én... Abban a pillanatban, hogy Freudtól eltávolodtam, persze azonnal én voltam a rossz, all along the line! És az egész tudománytalan lett (nevet), és minden, amit csak el tud képzelni!”³⁶

Közismert, hogy Freud körében ki nem mondott szabálynak számított a dezertáltakat érintő cenzúra, melyhez kivétel nélkül mindenki tartotta magát. Jómagam a közreadott Freud-levelezésekben nem találtam olyan szöveghelyet, ahol Jung személye ne elmarasztalóan került volna említésre. Ez Ferenczi Jung-recepciójára is igaz. Míg 1913 előtt gyakran és feltétlen elismeréssel hivatkozik Junggra³⁷, azt követően nem pusztán elutasító kritikával illeti munkásságát, hanem a korábban méltatott hozzájárulásainak jelentőségét kisebbítve, sőt, prioritás jogaitól utólagosan megfosztva tárgyalja.^{38 39} Ámbár a Ferenczi-életműben mindössze két olyan helyet találtam, ahol ettől a gyakorlattól eltért, ezek jelentősége aligha alábecsülhető, s még kevésbé tekinthető véletlen egybeesésnek, hogy mindkét alkalom arra az időszakra esett, amikor Ferenczi kísérletet tett bizonyos fokú függetlenedésre Freudtól. 1924-ben a *Thalassához* fűzött, *Álom és coitus* című záradékban az álomban történő felfrissülésről írva hivatkozik Jungnak *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című

³⁶ Kurt Eissler interjúja Junggal, 1953. augusztus 29. Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington, 16.

³⁷ Számos esetben utal Jung asszociációs kísérleteinek értékére, a pszichoanalitikus meglátásokat alátámasztó egzakt jellegére, hivatkozik rá és használja Jung komplexus-fogalmát, és többek között kiemeli az apa szerepét tárgyaló alapvető dolgozatát.

³⁸ Lásd például Ferenczi, 1914a/2000; 1914b/1982; 1916/1920; 1919/2000; 1928/1982. Hasonló eljáráshoz folyamodott Freud is. Így például, míg az *Álomfejtés* 1911-es kiadásának szövegébe utólag beiktatott, a filogenetikus szempontot kiemelő passzusnál hivatkozik Junggra, a későbbi kiadásokban ez már elmarad. Hasonló módon törölte a *Totem is tabu* első kiadásában még szereplő Junggra történő hivatkozást, mely szintén a filogenetikus szempont felvetésének elsőbbségét érintette.

³⁹ Jung a későbbiekben is tárgyyszerűen hivatkozik Ferenczi „Indulatáttétel és magábavetítés” című dolgozatára, melyet megjelenése idején is dicsért. Ennek kapcsán Jung oldaláról is megemlíthető egy valószínű Ferenczi-hatás, mégpedig a kémiai metafora preferálása Freud harcászati metaforái helyett. Ferenczi a következőt írja: „A pszichoanalitikus kúra igen kedvez az ilyen indulatáttétel létrejöttének. Az eddig elnyomott és lassanként tudatra ébredő indulatok »in statu nascendi« mindenekelőtt az orvos személyét találják elő, és megkísérlik telítetlen vegyértékeiket ezen személyiséghez kapcsolni. Ha ezt a kémiai hasonlatot folytatni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy a pszichoanalízis, amennyiben benne az indulatáttétel játszik szerepet, tulajdonképpen a *katalízis* egy neme. Az orvos személye úgy hat itt, mint valami katalitikus fermentum, mely a bomlásnál lehasadó indulatokat időlegesen magához rántja; már itt megjegyzem azonban, hogy a helyesen alkalmazott lélekelemzésnél ez a vegyülés többé-kevésbé laza, úgyhogy a beteg érdeklődését a szabályszerűen végzett analízis csakhamar visszavezeti az eredeti, betemetett forrásokhoz, és állandó vegyületbe hozza az addig tudattalan komplexumokkal” (Ferenczi, 1909/1982, 55.). Jung szintén az áttétel-viszontáttételről írja 1929-ben, igen közel kerülve Ferenczi épp ezidőtájt módosított nézeteihez: „A két különböző személyiség összetalálkozása két különböző kémiai elem vegyüléséhez hasonlít: ha kötésbe lépnek egymással, mindketten mássá lesznek. [...] Nem lehet befolyást gyakorolni, ha az ember nem fogékony a befolyásra. Az orvosnak nem használ, ha megpróbál elrejtőzni a beteg hatása elől, és szakmai-atyai tekintély kódéba burkolózik. Ha így tesz, csak megfosztja magát egy rendkívül fontos információforrástól” (Jung 1929/2002, 78. [részemről módosított fordítás]).

munkájára, arra az írásra, melyről annakidején maga írt elmarasztaló kritikát.⁴⁰ 1929-ben ismét elismeréssel említi meg a nevét, mégpedig szakmai fejlődésében játszott szerepe kapcsán. Az oxfordi 11. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson „A pszichoanalitikus technika haladása” címen tartott előadásában felvázolt történeti áttekintés keretében a következő kijelentést tette: „Ez volt a helyzet, amikor én, különösképpen először csak Jung asszociációs kísérletei által ösztönözve, e fiatal tudomány lelkes követője lettem” (Ferenczi, 1930/1997, 73).⁴¹ Ezután Jung asszociációs vizsgálatát is alkalmazva elért első sikeres pszichoanalitikus eseteire tért rá (uo., 74.).

Utólag visszatekintve aligha kétséges e gesztus jelképes értéke, tudván, hogy Ferenczi tisztán látta, hogy előadásában közzétett nézetei a Freuddal való barátsága végét jelenthetik.⁴² Ebből adódóan, talán nem tekinthető esetlegesnek az sem, hogy az előadás egyes retorikai elemei kísérteties hasonlóságot mutattak Jungnak – a Freuddal való szakításhoz hozzájáruló – 1912-ben tartott amerikai előadásorozata bevezetőjében foglaltakkal, amiről Ferenczi annakidején szintén elutasító kritikát szándékozott írni: az általuk javasolt módosítások évtizedes tapasztalati alapjának kiemelése mellett a freudi nézetekkel való kontinuitás hangsúlyozása, a „reakcionárius” (Ferenczi) vagy a „szakadást” célzó (Jung) szándék visszautasítása, az a nézet, hogy a pszichoanalízis fejlődésének elengedhetetlen feltétele eredményeinek megkérdőjelezhetősége és meghaladása, továbbá az „egyoldalú”, illetve „szó szerinti” értelmezés (Ferenczi) és a hitelvi dogmatizmus (Jung) veszélyeinek felvetése (vö. Jung, 1913/2006, 105-107; Ferenczi, 1930/1997, 71-72., 75-76.).

⁴⁰ Valójában már sokkal korábban illett volna Jungra hivatkozni, miután a munka *A libidó átalakulásai és szimbólumaira* készített variációnak is tekinthető. Anélkül, hogy itt ennek részleteibe elmerülnénk, számos ott szereplő kulcsmotívum tűnik fel, ugyan más értelmezési keretbe helyezve: a filogenetikus-ontogenetikus szempont összekapcsolása, az anya középpontba helyezése, a korábban kritizált „szimbólum-megfordítás” elve, a víz/hal/újjászületés szimbolika, a goethei öskép fogalma, hogy csak néhányat említsünk.

⁴¹ „A relaxáció elve és a neokatarzis” (Ferenczi, 1930/1997) címen publikált előadásban, illetve az idő tájt születő tanulmányaiban visszaköszönnek a korábban Jung által is képviselt elméleti és gyakorlati töredékek. Így például a Janet-i disszociáció mechanizmusának előtérbe kerülése, ehhez kapcsolódóan, a személyiségrészek megszemélyesülésre törekvésének gondolata, a regresszió terápiás haszna, az álom és fantázia esetlegesen előremutató vagy kompenzatorikus szerepe, a nem-verbális technikák alkalmazása.

⁴² Ferenczi szinte ugyanazokkal a szavakkal indokolta Freudnak „a nagymértékben megritkult és megkopott” levelezését, mint annak idején Jung tette, amikor a *Wandlungen* rossz fogadtatásától tartva hosszabb ideig nem írt: „Azt hiszem, lényegében a – mégoly jelentős – libidókapcsolataim kerültek átmeneti bevonásra valamilyen belső folyamat céljára. [...] Két ötlet világíthatná meg e dolgok természetét. Kapcsolatom a pszichoanalitikus mozgalommal (és politikával), különösen amióta a laikus analízis kérdése viszonylagos nyugvópontra jutott, mintha kevésbé szoros volna, emiatt érdeklődésem ismét a tisztán tudományos problémák felé fordul. E fordulat egyik terméke volt az oxfordi előadás [...]. A másik (tisztán személyes) ötlet az a nyilvánvalóan megrázó benyomás, amelyet az Ön mellékesen tett megjegyzése tett rám, miszerint külső megjelenésem a korai szenilitás jegyeit mutatja. [...] Hallgatagságomhoz bizonyos szorongás is hozzájárul (amely Ön előtt nagyon is ismerős lehet, hiszen Ön hívta fel rá a figyelmemet), nehogy akár csak a legapróbb részletkérdésekben is ellentétbe kerüljek Önnel; ki akarom várni bizonyos elképzeléseim megérlelődését, mielőtt nyilvánosságra hozom őket; kétségekkel küzdök, s akadályoz a gondolat, hogy közleményeimnek szilárd alapokon kell állniuk ahhoz, hogy hatásuk legyen, s ne lehessen könnyű kézzel elutasítani őket” (F/Fer III/2, 1929. nov. 6., 231.). 1912-ben Freud a következőképpen számolt be Ferenczinek Jung válaszáról: „Jung végre írt, s a libidó-munka általi igénybevétellel magyarázta, hogy most nem képes további »libidó« kibocsátásra. Ugyanilyen röviden válaszoltam tárgyyszerűen, a szerkesztőségi ügyekre koncentrálna, s ez most, további kapcsolatromlás nélkül a levélváltás megszakadásával ér fel” (F/Fer I/2., 1912. jan. 28.; 46.).

Mind Jungnak, mind Ferenczinek szüksége volt mások támogatására ahhoz, hogy a sarkára tudjon állni Freuddal szemben.⁴³ Míg Ferenczi számára ez a személy Rank, és mindenekelőtt Groddeck, majd az utolsó években főként tanítvány-analizáltjai (különösen Elisabeth Severn⁴⁴) voltak, Jung esetében Theodor Flournoy⁴⁵ volt az az atyai barát, akinek a spiritiszta jelenségekről írt alapvető munkájára már a doktori értekezésében is támaszkodott. Barátságuk az 1910-es évek környékén fonódhatott szorosabbra, s mint Jung visszatekintve írta, Flournoy támogatása felbecsülhetetlen volt számára a Freuddal zajló szakítás idején.

Groddeckhez írott leveleiben Ferenczi megvallja, hogy „természetessége, természetes kedvessége és barátságos modora” révén olyan őszintén tudott megnyílni előtte, mint Freudnak sohasem, mert „túl nagy volt nekem, túl sok volt belőle az apából” (Ferenczi – Groddeck, 2010, 1921. karácsony, 136.). Hasonlóképpen, Flournoy is azt tudta nyújtani Jungnak, amit Freudtól hiába remélt: a fenntartások nélküli kapcsolódás lehetőségét. Mint 1958-ban Kurt Wolffnak írta, William James mellett Theodore Flournoy volt az „az egyedüli kimagasló szellem, akivel elfogulatlanul tudtam eszmét cserélni” (Jung, 1976, 452.). Jung a következőképpen jellemezte eltérő tudós attitűdjüket az Aniela Jaffé részére készített életrajzi feljegyzésében:

„Azokban az években az volt az érzésem – különösképpen Freudtól való elválást követően –, hogy még túlságosan fiatal vagyok ahhoz, hogy függetlenedjek. Még támogatásra volt szükségem, különösképpen arra, hogy nyíltan beszélhessek valakivel. Ezt találtam meg Flournoyban, ezért hamarosan egyfajta ellenpéldát képviselt Freuddal szemben. Vele ténylegesen megbeszélhettem mindazokat a tudományos kérdéseket, melyek foglalkoztattak – pl. a szomnambulizmus, a parapszichológia és a valláspszichológia. [...] Sokat tanultam tőle – mindenekelőtt azt, ahogy a páciensekhez viszonyult, a történetükben való szeretetteljes elmerülést. [...] Egészben látta a problémát, s mindenekelőtt objektíven. Számára mindenekelőtt a tények számítottak. Nagy óvatossággal közelített a tárgyához, és sose veszítette szem elől az egészet. Alapvető benyomásom volt Flournoy tudósi alapállásról, hogy egy valódi »objektív« megközelítése volt, ami Freuddal összehasonlítva számomra valódi erénynek minősült. Freudnak dinamikus, beható stílusa volt: valamit várt az eseteitől. Flournoy semmit nem akart tőlük. Távolságtatással tekintett rájuk és világosan látott. Freud befolyása alatt tudásra tettem szert, de semmi nem lett világosabb.

⁴³ Bizonyos objektivitást kölcsönöz Jung Freudra vonatkozó megállapításainak, hogy azok egybecsengenek Stekel, Rank és Ferenczi utólagos következtetéseivel (lásd Rudnytsky, 2011).

⁴⁴ Erre utalnak például a *Klinikai napló*ban a Severnre vonatkozó sorai: „A tanítványok irántam érzett bizalma némi bizonyosságot adhat önmagam iránt, különösen egyvalakinek a bizalma, aki egyszerre tanítvány és tanuló.” (Ferenczi, 1996, 214.)

⁴⁵ Théodore Flournoy (1854-1920) orvos, a Genfi Egyetem Természettudományi Karán a részére létrehozott Kísérleti Pszichológiai tanszék vezetője volt 1891-től. *Des Indes à la planète Mars. Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie [Indiától a Marsig. Tanulmány a glosszoláliával járó alvajárás esetéről]* című munkája, mely 1900-ban, Freud *Álomfejtésével* egy időben látott napvilágot, a maga korában rendkívüli népszerűségnek örvendett. Nézetét, miszerint a médiumisztikus jelenségek során a „kreatív képzelet”, a tudattalan „mitopoétikus” működésének is tanúi lehetünk, Jung is magáévá tette. Jung *A libidó átalakulásai és szimbólumai* című munkájában Flournoy egy bizonyos Miss Miller néven szereplő páciense fantáziáit veszi alapul nézetei kifejtéséhez.

Flournoy megtanította, hogy távolságot kell tartanom önmagam és a tárgy között, s támogatott abban az erőfeszítésemben, hogy a dolgokat egy tágabb horizontot szem előtt tartva osztályozzam. A módszere inkább leíró volt, a feltételezéséktől tartózkodott, s a páciensei iránti meleg és élénk érdeklődése ellenére mindig megfelelő távolságot tartott. Így sose vesztette szem elől az egészet” (Jung, 1994, ix-x.).

Ismert, hogy Ferenczi csak későn és komoly veszteségek árán volt képes tudományos meggyőződése mellett Freuddal szemben kiállni, s ezzel az „apával való intimitástól” lemondani. Jungnak ez könnyebben ment, ugyan ő is megfizette az árát. A Freuddal történt szakítás idején kezdődő, mély szorongásokkal kísért identitásválságáról naplói és önéletrajza alapján képet alkothatunk (lásd Jung, 2009). Ferenczi utolsó naplóbejegyzései azt engedik sejteni, hogy pontosan tisztában volt a Freud körében lezajlott, és a legtehetségesebb tagokat távozásra kényszerítő események jelentésével. Talán Jungra is – s talán leginkább Jungra – gondolt, amikor a „nagyon tehetséges kollégákkal való harc” utólagos hiábavalóságáról írt (Ferenczi, 1996, 214.). Az elkövetkezendők ismeretében még inkább bántóan megkésett végkövetkeztetése – miszerint ha meg akarja őrizni önmagát (és meg szeretne gyógyulni), el kell szakadnia az „eltipró” apafigurától (uo.) –, közel áll Jungnak a hozzá írt levelében elmondottakhoz: „Egyelőre csak azt nyugtázhatom, hogy nem vagyok képes megtalálni a megfelelő személyes hangot Freuddal anélkül, hogy ne kelljen magam folytonosan elnyomnom. Ez számomra hosszú távon elviselhetetlennek tűnik. Ez olyan posztulátum lenne, amelynek eddig hatalmas és hosszú távon fenntarthatatlan erőfeszítések árán sem tudtam megfelelni. Mások, úgy tűnik, jobban értik ezt.” (Jung levele Ferenczihez, 1913. jan. 26. A teljes levelet lásd alább.)

Ferenczi – miként Jung mintegy húsz évvel korábban – a Freuddal való évtizedes barátság elvesztésének fájalmát a megértéshez folyamodva remélte enyhíteni. Jung a típusokról alkotott elméletében, míg Ferenczi az „azonosulás az agresszorral” vagy a „bölc s csecsemő” koncepciójában teoretizálta tapasztalatait. A történetek megértésére tett erőfeszítések mindkettőjüket olyan elméleti és gyakorlati következtetésekhez vezették, melyeket terápiás törekvéseik szolgálatába tudtak állítani.

A *Klinikai napló* feljegyzéseiben elválaszthatatlanul összefonódó gyógyulási vágyra és gyógyító szenvedélyre gondolva eszünkbe juthatnak Jungnak a Freudtól való elválást követő önanalízisére visszatekintve írt sorai: „Ha meg akartam ragadni a fantáziákat, amelyek a felszín alól mozgattak engem, kénytelen voltam úgyszólván leereszkedni közéjük. Ez nemcsak ellenállást váltott ki belőlem, hanem szabályszerű félelmet is. Megrémültem, hogy elveszíthetem önkontrollomat és a tudattalan zsákmányául esem, azt pedig, hogy ez mit jelent, mint pszichiáter nagyon is jól tudtam. Mégis meg kellett kockáztatnom, hogy úrrá legyek ezeken a képeken. Ha nem teszem, a végén még ők kerítenek hatalmukba. Az említett megfontolásnak lényeges elemét alkotta az a körülmény, hogy pácienseimtől semmi olyant nem várhattam el, amit magam nem mertem megtenni. [...] Az a gondolat, hogy kalandos vállalkozásom kockázatát, amelybe belebonyolódtam, végtére nem csupán a magam személyes, hanem betegeim érdekében is vállalom, óriási segítséget nyújtott jó néhány kritikus fázisban” (Jung, 1987, 219.).

Köszönetnyilvánítás: Köszönöm Thomas Fischernek és Carl Christian Jungnak, a zürichi Stiftung der Werke von C. G. Jung elnökeinek és Byrony Daviesnek, a londoni Freud Múzeum kurátorának, hogy a leveleket rendelkezésemre bocsátották. Hálás vagyok Luif Juditnak, Hajdu Lili unokájának, hogy a kéziratos levelek átírásában nagylelkűen segítségemre volt. Köszönet a fordítóknak, Faluvégi Katalinnak, Friedrich Melindának és Vajda Júliának alapos munkájukért, és nem utolsósorban Borgos Annának a kézirat gondos átolvasásáért és értékes javaslataiért.

Felhasznált irodalom

- Alexander, I. E.** (1990). *Personology. Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography*. Durham and London: Duke University Press.
- Astor, J.** (1998). Some Jungian and Freudian perspective on the Oedipus myth and beyond. *The International Journal of Psychoanalysis*, 79: 697–712.
- Bair, D.** (2003). *Jung: A Biography*. Boston, MA: Little, Brown.
- Berman, E.** (1996). Review Essay. The Ferenczi Renaissance. *Psychoanalytic Dialogues*, 6(3): 391-411.
- Bókay A.** (1991). Sorsfordulók a pszichoanalízisben: Az 1924-es Rank-vita mint a közép-európai hermeneutikus pszichoanalízis önállósodásának kezdete. *Thalassa*, 2(1): 25–43.
- Bos, J. – Groenendijk, L.** (2007). *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out*. New York: Springer.
- Broch-Jacobsen, M. – Shamdasani, S.** (2012). *The Freud Files: An Inquiry into the History of Psychoanalysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brome, V.** (1967). *Freud and his Early Circle. The Struggles of Psycho-Analysis*. London: Heinemann.
- Cambray, J.** (2003). ‘Jung and Ferenczi – the emergent conversation’. Introduction. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 453–456.
- Casament, A.** (2008). Freud Meets Jung: A Centenary Celebration. Sexuality: Hysteria or Complex. *Jung Journal*, 2(2): 85–88.
- Eishold, K.** (2002). Jung, Jungians, and Psychoanalysis. *Psychoanalytic Psychology*, 19(3): 501–524.
- Eissler, K. R.** (1953). Interview with C. G. Jung. Unpublished manuscript (in German). Sigmund Freud Archives, Manuscripts Division, Library of Congress, Washington.
- Erős F.** (2004). *Kultuszok a pszichoanalízis történetben. Egy Ferenczi-monográfia vázlatja*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.

- Erős F.** (2011). Pszichoanalízis és forradalom. *Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. Budapest: Jászöveg Műhely.
- Falzeder, E.** (2012). Freud and Jung, Freudians and Jungians. *Jung Journal: Culture & Psyche*, 6: 24–43.
- Falzeder, E.** (2015a). The story of an ambivalent relationship: Sigmund Freud and Eugen Bleuler. In: Uő, *Psychoanalytic Filiations: Mapping the Psychoanalytic Movement (177–198)*. London: Karnac.
- Falzeder, E.** (2015b). My grand-patient, my chief tormentor: a hitherto unnoticed case of Freud’s and the consequences. In: Uő, *Psychoanalytic Filiations: Mapping the Psychoanalytic Movement (19–48)*. London: Karnac.
- Ferenczi S.** (1913). Jung libidó-elméletének bírálata. In: *Ferenczi Sándor (181–191)*. Vál., s. a. r., bev. Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1914a). Indulatáttétel és magábavetítés. In: *Ferenczi Sándor (75–84)*. Vál., s. a. r., bev. Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1914b). A neurózisok pszichoanalitikus tanának haladása (1907–1913). In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (281–299)*. Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1916). Erotikus és jellembeli vonások keveredése. In: Uő, *A pszichoanalízis haladása (69–70)*. Budapest: Dick Manó, 1920.
- Ferenczi S.** (1919). Technikai nehézségek egy hisztéria-eset analizésénél. (Megfigyelések a rejtett onániáról és „onánia-equivalensekről”). In: *Ferenczi Sándor (164–168)*. Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Ferenczi S.** (1928). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Uő, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból (360–384)*. Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi S.** (1930). A relaxáció elve és a neokatarzis. Ford. Kertész Tivadarné. In: Uő, *Technikai írások (1921–33) (71–86)*. Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi S.** (1996). *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ferenczi S. – Jones, J. – Groddeck, G.** (2010). *Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkel*. Szerk. Erős Ferenc, Kovács Anna, Székács Judit közreműködésével. Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület.
- Fortune, C.** (2003). The analytic nursery: Ferenczi’s ‘wise baby’ meets Jung’s ‘divine child’. *Journal of Analytical Psychology*. 48: 457–466.
- Fortune, C.** (2018). Georg Groddeck’s influential friendship with Sándor Ferenczi. In: Dimitrijević, A. – Cassullo, G. – Frankel, J. (ed.), *Ferenczi’s Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions. Lines of Development: Evolution of Theory and Practice over the Decades (78–84)*. London, New York: Routledge.
- Freud, S.** (1914). A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez. In: *Sigmund Freud művei I. Önéletrajzi írások (65–117)*. Budapest: Cserépfalvi, 1993.

- Freud, S. – Abraham, K.** (2002). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907–1925*: Ed. by Ernst Falzeder. London: Karnac.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (2000–2005). *Levelezés*. Szerk. Eva Brabant és Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch közreműködésével, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást s. a. r. Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó.
- Freud, S. – Jones, E.** (1993). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones, 1908–1939*. Ed. by R. A. Paskauskas. Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press.
- Freud, S. – Jung, C. G.** (1974). *The Freud–Jung Letters: The Correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*. Edited by William McGuire. Princeton: Princeton University Press.
- Harmat P.** (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Sopron: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Hárs Gy. P.** (2018). Jung és a szimbólumai – egy történet és egyes következményei. *Kaleidoscope*, 9(17): 310–325.
- Haynal, A. – Falzeder, E.** (2002). Introduction. In: *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham: 1907–1925* (25–45). Ed. by Ernst Falzeder. London: Karnac.
- Haynal, A. – Falzeder, E.** (2003). Ferenczi and Jung: some parallel lines? *Journal of Analytical Psychology*, 48: 467–478.
- Henderson, D.** (2015). Freud and Jung: The creation of the psychoanalytic universe. *Psychodynamic Practice*, 21(2): 167–172.
- Hogenson, G. B.** (1983). *Jung’s Struggle with Freud*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.
- Jones, E.** (1983). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa.
- Jung, C. G.** (1907, 1908). Trois lettres inédites de Jung à Ferenczi. *Le Coq-Héron*, 1992, 123.
- Jung, C. G.** levelei Ferenczi Sándorhoz (1907, 1908). Ford. Vajda Júlia. *Thalassa*, 1992, 3(1): 140–142.
- Jung, C. G.** (1961). *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa, 1987.
- Jung, C. G.** (1973). *Letters. Volume I, 1906–1950*. Ed. by Gerhard Adler, Aniela Jaffé. Trans. R. F. C. Hull. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G.** (1994). Theodore Flournoy. In: Uő, *From India to the Planet Mars: A Case of Multiple Personality with Imaginary Languages* (ix–x). Commentary by Mireille Cifali; edited and introduced by Sonu Shamdasani. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G.** (2002). *A pszichoterápia gyakorlata*. Budapest: Scolar.

- Jung, C. G.** (2006). *Freud és a pszichoanalízis*. Budapest: Scolar.
- Jung, C.G.** (2009). *The Red Book. Liber Novus*. Ed. by Sonu Shamdasani. Trans. Mark Kyburz, John Peck, and Sonu Shamdasani. New York: W. W. Norton & Company.
- Jung, C. G.** (2015). *Az elmebetegségek pszichogenezise*. Budapest: Scolar.
- Jung, C. G.** (2018). *Az átalakulás szimbólumai*. Budapest: Scolar.
- Kalsched, D.** (1996). *The Inner World of Trauma. Archetypal Defences of the Personal Spirit*. London: Routledge.
- Kalsched, D.** (2003). Trauma and daimonic reality in Ferenczi’s later work. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 479–489.
- Keve, T.** (2015). The Jung-Ferenczi Dossier. *The American Journal of Psychoanalysis*, 75: 94–109.
- Kirsch, T. B.** (2014). Jung/James Kirsch correspondence. *International Journal of Jungian Studies*, 6(3): 254–260.
- McFarland Solomon, H.** (2003). Freud and Jung: an incomplete encounter. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 553–569.
- Paneth, G.** (1985). *A labirintus járataiban. Pszichiátria, kultúra, klinikum*. Budapest: Magvető.
- Paskauskas, R. A.** (1988). Freud’s break with Jung: the crucial role of Ernest Jones. *Free Associations*, 1(11): 7–34.
- Rudnytsky, P.** (2011). Rescuing Psychoanalysis from Freud. The Common Project of Stekel, Jung and Ferenczi. In: Uő, *Rescuing Psychoanalysis from Freud. And Other Essays in Re-vision* (31–72). London: Karnac.
- Samuels, A.** (1985). *Jung and the Post-Jungians*. London, Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Samuels, A.** (1993). *The Political Psyche*. London New York: Routledge.
- Sedgwick, D.** (2008). Winnicott’s Dream: Some Reflection on D. W. Winnicott and C. G. Jung. *Journal of Analytical Psychology*, 53: 543–560.
- Shamdasani, S.** (1998). From Geneva to Zürich: Jung and the French Switzerland. *Journal of Analytical Psychology*, 43: 115–126.
- Shamdasani, S.** (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shamdasani, S.** (2012). Introduction. In: C. G. Jung, *Jung contra Freud. The 1912 New York Lectures on the Theory of Psychoanalysis* (vii–xxi). Princeton: Princeton University Press.
- Stekel, W.** (2007). On the History of the Analytical Movement. In: J. Bos – L. Groenendijk, *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out* (131–162). New York: Springer.

Stekel, W. – Freud, S. (2007). The Stekel–Freud Correspondence. Ed., trans. by Jaap Bos and Paul Roazen. In: J. Bos – L. Groenendijk, *The Self-Marginalization of Wilhelm Stekel: Freudian Circles Inside and Out* (163–201). New York: Springer.

Stepansky, P. E. (1976). The Empiricist as Rebel: Jung, Freud, and the Burdens of Discipleship. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 12: 218–239.

Vida, J. E. (2003). A dialogue of unconscious: A contribution to the panel ‘Jung and Ferenczi – The Emergent Conversation’. *Journal of Analytical Psychology*, 48: 491–497.

Carl Gustav Jung és Emma Jung levelei Ferenczi Sándorhoz¹

(Jegyzetek: Narancsik Gabriella²)

1.

Burghölzli, Zürich, 1907. okt. 1.³

Tisztelt Kolléga Úr!

Nagyon köszönöm a híreket! Ön már valósággal el volt tűnve! Mindig nagyon sajnáltam, hogy Önnek nem állt már több idő a rendelkezésére (ami akkoriban sajnos velem is így volt), hogy csak néhány bölcs mondásra volt lehetőségem, nem pedig valódi alapos tudományos munkára, ami pedig mindig jót tesz az embernek, még akkor is, ha később esetleg nem is lép tudományos pályára. Éppen ezért bizonyos mértékű *sentiment d'incomplétude-öm*⁴ van Önnel szemben, hogy ugyanis nem tudott nálunk annyit profitálni, amennyit profitálhatott volna. Itt most létrehoztunk egy freudista társaságot, amely mintegy kéthetente találkozik. Múlt pénteken volt az első összejövetelünk⁵, ahol Dr. Maier⁶ és Dr. Riklin⁷ tartottak beszámolót. Tizenketten

¹ Az itt közölt levelek a szerzői jog által védve: © 2007 Foundation of the Works of C.G. Jung, Zürich.

² A jegyzetek elkészítése során értékes támaszt nyújtott William McGuire-nak, a Freud-Jung levelezés szerkesztőjének, továbbá a Freud-Ferenczi levelezés szerkesztőinek (Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch, Erős Ferenc és Kovács Anna) munkája.

³ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

⁴ hiányérzet (fr.)

⁵ A későbbi Freud-társaságról van szó, melyet Jung hozott létre a Burghölzli klinikán. Az említett együttlétről Freudnak is beszámolt: „Az egyik asszisztensünk egy katonán szexuális szimbolikájáról számolt be, Riklin pedig az *Egy gyönyörű lélek vallomásait* elemezte. Mindkét előadást élénk és gyümölcsöző vita követte” (F/J, 1907. okt. 1., 91.).

⁶ Hans Wolfgang Maier (1882-1945), pszichiáter, 1905-től a Burghölzli klinika segéd-, majd másodorvosa. 1927-től Bleuler utódjaként a Burghölzli igazgatója.

⁷ Franz Beda Riklin (1878-1938), pszichiáter, Bleuler, Kraepelin és Aschaffenburg tanítványa. Jung unokahúgát vette feleségül. 1902 és 1904 között a Burghölzli segédorvosa. Junggal közösen dolgoztak a szóasszociációs kísérleteken, munkájuk eredményét az *Experimentelle Untersuchungen über die Assoziationen Gesunder* [Kísérleti tanulmányok egészséges alanyok asszociációiról] című értekezésükben foglalták össze. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület első titkára volt. Freud és Jung elválása idején Junggal tartott. Említésre méltó *Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen* [Vágyteljesítés és szimbolizmus a mesékben] című pszichoanalitikus munkája (1908).

voltak jelen. Ajánlanám Önnek is, hogy csináljon valami hasonlót, ha majd több embert csábított el már Freudnak. Az ilyesmi rendkívüli mértékben hasznos.

Jendraschik⁸ véleményén egyáltalán nem csodálkozom. Nálunk még Bezzola⁹ is, aki csak és kizárólag Freudból él, hasonló álláspontot képvisel. Amszterdamban¹⁰ láttam, hogy az emberek egészen ijesztően keveset tudnak még, s ezért hasonlóképpen hülyén alkotnak véleményt.

Nagyon kedves öntől, hogy valamit itt felejtett (!). Azonnal elküldöm Önnek a dolgot. Dr. Maierral mindent közölni fogok.

A kézírása feltűnően megváltozott, ha a mostani és a korábbi levelét összehasonlítom. Freud nevében megengedem magamnak azt a megjegyzést, hogy a korábbi kézírása enyhe mesterkélttség tüneteit hordozta, ami mostanra egészen eltűnt. (Mesterkélttség: elégedetlenség a szociális helyzettel, elfojtott becsvágy és annak kielégületlen vágyai, imponálni-akarás vagy tetszeni akarás.) A jelenlegi írás: az érzések erőteljesebb és természetesebb megnyilvánulása. A levél elején mégis némi gátlás-érzés. Egészen az elején a megszólításnál az intellektuális konkurencia érzése, a „Sehr”-nél ([Igen] tisztelt uram, stb.) a legerőteljesebben, kifejezetten utalva a szexuális komplexusra = „S”. Az a szexualitás-hely. Az önbizalma most erőteljesebben és természetesebben nyilvánul meg. Korábban: L. most L. stb.

Bocsásson meg, de nem adhatja fel az ember a *métier*¹¹-jét.

Fogadja odaadó hívének legszívélyesebb üdvözlését

Jung

Sokszor üdvözlöm Dr. Steint¹²!

⁸ Helyesen: Jendraschik Ernő (1858-1921) orvos, bel- és ideggyógyász, fiziológus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A pszichoanalízis ellenfelének számított. Feltehetően része volt abban, hogy a tanártestület 1913-ban elutasította Ferenczinek a budapesti tudományegyetem orvoskarára benyújtott magántanári képesítés iránti folyamodványát (lásd Erős, 2011).

⁹ Dumeng Bezzola (1868-1936), svájci pszichiáter, a Schloss Hard Sanatorium főorvosa. Az antialkoholista mozgalom vezéralakja. Noha praxisában a Breuer-Freud-féle katartikus módszert alkalmazta, s egy időben Jung körében is megfordult, a pszichoanalízis későbbi fejleményeit elutasította. Mint Jung arról Freudnak beszámolt, amszterdami előadásának kritikuskai között lépett fel: „Elsőként Bezzola szólalt fel, hogy »tiltakozzon« ön ellen, ellenem és a hisztéria szexuális elmélete ellen (erkölcsi felhang!). Egy órával korábban, magánbeszélgetésben, megpróbáltam baráti megértésre jutni vele – lehetetlen. Irigylő a könyveit és a jövedelmét; az ember vagy halálra neveti magát, vagy agyvérzést kap” (J/F, 84.).

¹⁰ Jung „Die Freudsche Hysteriethorie” [A hisztéria freudi elmélete] címmel tartott előadást 1907. szeptember 7-én az Amszterdamban megrendezett Premier Congrès International de Psychiatrie, de Neurologie, de Psychologie, et de l'Assistance des Alienes [A pszichiátria, neurológia, pszichológia és elmeápolás első nemzetközi kongresszusa] keretében. Az előadását követő elutasító diskusszió beigazolta Jung korábbi balsejtelmét: „Biztosan érdekli Önt, hogy felkértek, az idei amszterdami nemzetközi kongresszuson tartsak beszámolót a »Hisztéria modern elméleteiről«. Az ellenfelem Aschaffenburg! Természetesen teljesen az ön nézetei mellett fogok állást foglalni. A csontjaimban érzem, hogy a vita elég lehangelő lesz. A [schaffenburg] nemrég írt nekem; még mindig nem ért semmit” (J/F, 31-32., 1907. ápr. 1.).

¹¹ szakma (fr.)

¹² Stein Fülöp (1867-1918), orvos. Az alkoholelles mozgalom hazai elindítója, érdemeiért királyi tanácsosi címet kapott. A Belügyminisztérium közegészségügyi főosztálya, az angyalföldi elmeegógyintézet, majd a

2.

Dr. C. G. Jung Burghölzli, Zürich, 1907. nov. 8.¹³

Igen tisztelt Kolléga Úr!

Fogadja hálás köszönetemet az érdekes újságkivágásért (Brit. Med. Journ.), az efféléket mindig élvezettel olvasom. Elnézését kell kérnem, hogy legutóbbi levelére ilyen sokáig nem válaszoltam. Olyan sok a munkám, hogy a leveleim mindig hosszan megválaszolatlanul maradnak. Jelenleg van két emberem a laboratóriumomban, akikkel sok munkám van. Nemrégiben Honorary Fellow-ja lettem az American Institute for Scientific Research-nek, amely főként pszichológiával és az okkult jelenségek tanulmányozásával foglalkozik. A disszertációm¹⁴ miatt vettem fel a társaságba. Freud-társaságunk virágzik, jelenleg már 22 tagot számlálunk. Remélhetőleg Önök is jó iskolát csinálnak Budapesten. Grafológiára vonatkozóan Crépiux-Jamin¹⁵ könyvét és Laura Meyerét¹⁶ (Albertinától) ajánlanám. Az utóbbi a jobb. Okoskodási-vágy: mi az okoskodás oka? A libidó átvitele intellektuális tevékenységre a sérült szexualitás kompenzációjaként. Azt hiszem, nem teljes az analízis. Bár a múltbeli traumák felszínre kerültek, a jelenlegi konfliktus nem világos. Mi tartja fenn a libidó hibás elosztását? Próbálta már, hogy teljesen nyugodt figyelem esetén minden gondolatot, amely egymás után felbukkan, bekerülni hagy a tudatba? Ilyen esetekben nap mint nap hamis összekapcsolódások kell, hogy előforduljanak, amelyeket sorra egymás után fel kell oldani. Az ilyenfajta kezelés mindig rengeteg időt vesz igénybe. A fiatal író esetében dem. praecox-ra gyanakodnék. Ez eo ipso¹⁷ még nem akadályozza annak, hogy eredményt érjünk el. A harmadik esetben (a Jogász) annak kellene utánnyomozni, hogy az onánia miért társul nála ilyen erős negatív érzésekkel. Ennek ki kell analizálnia = kinevelődnie belőle. A hipnózisban való szuggesztió ilyen esetekben gyakran jót tesz. A kényszeres emberek rendszerint tisztességesek és tehetségesek. Ez az erkölcsileg erősek hisztériája. Az ön gondolatátviteli esete nagyon szép. Egyszer, ha alkalma van rá, meg kellene próbálnia a disszertáciomban leírt kísérletemet megismételnie. A „komplexusok exterritorialissá

rákospalotai Gyógyítóház („Korhelyszanatórium”) vezető főorvosa. Auguste Forel mellett az alkoholelleses küzdelmet felvállaló Good Templar Rend nemzetközi másodelnöke volt. Ferenczivel a kapcsolatuk a későbbiekben elhidegült (vö. pl. F/Fer I/1, 112-118).

¹³ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

¹⁴ *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene: eine psychiatrische Studie* [Az úgynevezett okkult jelenségek pszichológiájáról és patológiájáról: egy pszichiátriai tanulmány]. Leipzig: Druck and Verlag von Oswald Mutze, 1902.

¹⁵ Jules Crépieux-Jamin: *L'écriture et le caractère*, 1887; *ABC de la graphologie*, 1929. Crépieux-Jamint a „tudományos” grafológia megalapítójának tekintik.

¹⁶ Meyer, L. (Laura von Albertini): *Lehrbuch der Graphologie*. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1895. A maga idejében igen népszerű munka, 1895 és 1926 között 3 nyelven 27 kiadást ért meg.

¹⁷ magától értetődően (lat.)

tétele” csodálatos probléma. Az elmúlt időkben nagyon érdekes tapasztalatokat szereztem e téren. Még a spiritizmus fizikai jelenségei is engedelmeskednek a freudi törvényeknek. Egy analízis révén sikerült egészen markáns fizikai zörejeket is egyik pillanatról a másikra megszüntetnem. A Neue Deutsche Rundschau egyik legutolsó számában tudósítanak egy ebből a szempontból igen érdekes esetről (a „Karin eset”).

Szívélyesen üdvözli önt és Dr. Steint
odaadó híve Jung

3.

Dr. C. G. Jung Burghölzli, Zürich.¹⁸
1908. jan. 4.

Kedves Kolléga Úr!

Nagyon köszönöm hosszú és részletes levelét. Csodálnom kell önt, hogy kiterjedt praxisa ellenére képes arra, hogy ilyen alaposan elmélyedjen az egyes esetekben. Az Ön anyagából származó közleményekért természetesen rendkívül hálás vagyok, minthogy sajnós ezzel az anyaggal én egyáltalán nem rendelkezem. Ami azt a férfit, akinek a fül-affekciói vannak, valamint a némát illeti, teljes mértékben egyetértek az ön elgondolásával. A funkcionális („hisztériás”) tünet szeret valamilyen locus minoris resistentiae¹⁹-ban jelentkezni. Évekkel ezelőtt magamon is konstatáltam ezt a jelenséget. Sajnos hosszú ideje hallok a bal fülemben egy halk, egészen magas hangot. Egy időben észrevettem, hogy hypnagóg állapotban mindig egy szoprán énekest hallottam a szomszéd szobában gyönyörűen énekelni. Ugyanebben az időben tisztelője voltam egy fiatal hölgynek, akinek csodálatos énekhanga volt. Soha később nem volt hasonló hallási illúzióm. Hasonló módon játszanak bele a hypnagóg víziókba a komplexusok, vagy ugyanígy egy testi trauma helye lesz a hisztéria manifesztációjának későbbi jelentkezési helye. A testi zavarok mindig nagyobb fokú odafigyelést követelnek. Az ezzel való foglalkozás mindig azokat a komplexusokat hívja segítségül, amelyek a személyiség integráló alkotórészét képezik. Ezen a módon a traumatikus komplexus asszimilálódik a már meglévő komplexusokhoz, amire számtalan példa létezik. Nagyon lekötelezne az eseteivel kapcsolatos ismertetésekkel, mert ezek révén nagyon értékes összehasonlító anyaghoz jutok. Az Ön késői epilepsziás eseteit nem tudom igazán megítélni, minthogy nem ismerem őket. Ezért nem tudom, hogy alkalmasak-e közlésre. Inkább azt gondolom, hogy a többi komplexus-elemzéseit, azaz azokat, amelyek különösen találóak, kellene nyilvánosság elé tárni. Az irodalomból nagyon hiányoznak az ilyen anyagok, amelyek szélesebb

¹⁸ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

¹⁹ a kisebb ellenállás helye (lat.): orvosi szakkifejezés, a szervezetnek azt a részét jelöli, amely bármi oknál fogva csökkent ellenállással bír.

orvosi csoportok számára lehetnek érdekesek. Ami az analízissel kapcsolatban eddig megjelent, az az átlag ideggyógyász számára még túlságosan bonyolult. Éppen az Ön napi praxisából származó megfigyelései segíthetnének e téren nagyon sokat. Amszterdami előadásom²⁰ remélhetőleg hamarosan megjelenik nyomtatásban. Fogok belőle küldeni Önnek egy példányt. Nagyon remélem, hogy tavasszal Salzburgban a Freud-összejövételen személyesen is üdvözölhetem. Szívélyes üdvözlettel és újévi jókívánságokkal az Ön odaadó híve Jung

4.

Dr. C. G. Jung²¹

Burghölzli, 1908. dec. 12.

Kedves Kolléga!

Mindenekelőtt köszönöm, hogy elküldte nekem különlenyomatát²², amelyet már Bresler²³ lapjában is nagy érdeklődéssel olvastam. Úgy láttam, elég nagy különbség lett Önnél az akkor és a most között. Nagyon hálás vagyok, hogy hírt adott arról, hogyan él mostanában. Külön örömmel hallom, hogy van módja tisztán pszichoanalitikus munkát végezni. Ez minden bizonnyal nagy meglepődésére van. Hogy a támadások középpontjába került, azt nagyon is megértem, hiszen magam is ilyen helyzetben vagyok. Különösképpen a szűkebb szakma képviselőit alig lehet visszafogni. Emögött természetesen a konkurenciától való félelem rejtőzik. Amint talán Ön is tudja, felhagyok kizárólagos elmegyógyintézeti tevékenységgel, és részben gyakorlati, részben elméleti munkát fogok végezni. Ez teljes embert kíván. Böven akad dolgom a Jahrbuch²⁴ körül is. Mindezülig tekintélyes számban érkeznek be írások. A második félkötetben még van egy kis szabad helyünk, amit Önnek szeretnék felajánlani, egy nem túl terjedelmes írás számára.

Végül arra szeretném kérni, hogy mindenkori, felettébb méltatlan és hosszú nyúlt hallgatásomat tel quel²⁵ fogadja el. Nem jelent semmi egyebet, mint azt, hogy nagyon igénybe vagyok véve, és soha nem jut időm írásra. De ha Ön kedvesen ír nekem, válaszolni fogok. Ilyen vagyok én, becstelen módon a pillanat embere, de különben nem olyan rossz.

²⁰ Die Freudische Hysterientheorie. *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 1908, XXIII: 4.

²¹ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

²² Analytische Deutung und Behandlung der psychosexuellen Impotenz des Mannes. *Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift*, 1908/9, 10(35): 298–300, ill. 10(36): 305–309.

²³ Johannes Bresler (1866-1936), a *Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift* kiadója.

²⁴ *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*. 1908-ban alapított, első pszichoanalitikus folyóirat, melynek főszerkesztője Jung, kiadója Freud és Bleuler volt.

²⁵ önmagában (fr.)

Én is szeretnék Önnek különlenyomatot küldeni, de semmim nincs, mert tanítványaim minden fennmaradó időmet elnyelik. A Jahrbuch hamarosan megjelenő első félkötete újra hoz tőlem egy kicsinységet.²⁶ Freud munkájának²⁷ mindenki örülhet, az nagyszerű.

Üdvözli és a legjobbakat kívánja
mindig odaadó híve
Jung

5.

Dr. C. G. Jung²⁸
Privatdocent der Psychiatrie
Burghölzli-Zürich, 1909. jan. 6.

Kedves Kolléga!

Kívánságának eleget téve azonnal írok Dr. Brodmannak²⁹, hogy felvenné-e a cikket³⁰, jóllehet örültem volna, ha az 1909-es Jahrbuchunkban képviselve látom Önt. Remélhetőleg azonban nem maradunk az Ön hozzájárulása nélkül. Freud olyan magasztalóan írt nekem az Ön munkájáról, hogy most az irigység nem éppen nemes érzésének kell levezetést találnom az Ön irányában, mert Freud az én munkáim iránt nem mindig nyilvánított ilyen ékesszóló tetszést.³¹ Ám a sors mindig ilyen, hogy jön valaki, aki jobban csinálja. Látja, a vetélkedést minden földi sorsról való filozofálássá szublimálom. Ha tehát Brodmannál nem járna sikerrel, nálunk a Jahrbuchban nyugvóhelyre lelhet; egyébként talán Bresler vagy az Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie sem utasítaná el.

²⁶ Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal der Einzelnen [Az apa jelentősége az egyén életében]. *Jahrbuch*, 1909, I, 1: 155-173.

²⁷ Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben [Egy öt éves kisfiú főbiájának analízise]. *Jahrbuch*, 1909, I, 1: 1-109.

²⁸ Jung Archivum, ETH, Zürich, Hs 1056: 13.

²⁹ Korbinian Brodmann (1868-1918) a *Journal für Psychologie und Neurologie* szerkesztője.

³⁰ Ferenczi „Introjektion und Übertragung” [Indulatáttétel és magábavetítés] című munkája elhelyezéséről van szó, melynek mielőbbi megjelenését Freud „prioritás” okok, nevezetesen a „Patkányember” esettanulmánya egyes gondolataival való rokonsága miatt szorgalmazta (vö. F/J, 1908. dec. 30., 193.). Jung közbenjárására Brodmann eleinte késznek mutatkozott a tanulmány közlésére, majd elolvasását követően megváltoztatta az álláspontját. Az elutasítást Ferenczi „pártpolitikai” okokkal magyarázta. (Vö. F/Fer I/1, 1919. jan. 11., 106.). A tanulmány végül a *Jahrbuch* II. félkötetében jelent meg 1909-ben.

³¹ Freud több alkalommal is elismeréssel említette Ferenczi tanulmányát Jungnak: „Ferenczi, aki mindig nagy örömet okoz nekem, meglátogatott Budapestről és egy kitűnő tanulmányt hozott nekem az átvitelről, és az Ön levele a paranoia megoldásokkal pedig épp előttem fekszik: a dolgok haladnak előre, és mi nem dolgozunk hiába” (F/J, 1908. dec. 26., 190.)

Ismeri Strohmayr³² munkáját? Ez a nyíl célba talál.

A legszívélyesebb üdvözlettel

Jung

6.

Burghölzli Zürich V³³

1909. febr. 18.

[postai levelezőlap]

Kedves Kolléga Úr!

Fogadja köszönetemet, amiért volt olyan kedves és elküldte munkáját. Nagyon szép áttekintést adott az ügyről. Milyen volt az előadás sikere?³⁴ Szerénytelen módon egy másodpéldányra is igényt tartanék, mert szívesen felhasználnám, hogy kölcsönözsek belőle. Mindig gondban vagyok a bevezető írásokkal. Az Ön munkája erre nagyon alkalmas.

Még egyszer köszönöm!

Márciusban valószínűleg Bécsbe látogatok, lehetséges volna Önnel találkozni?³⁵

Szívélyes üdvözlettel

az Ön híve

Jung

7.

Küsnacht, 1909. aug. 3.³⁶

[postai levelezőlap]

³² Wilhelm Strohmayr (1874-1936), német pszichiáter, Otto Binswanger tanítványa és munkatársa jénai klinikáján. Az első német gyermekpszichiáterek közé tartozott. Említett cikkében („Über die ursächlichen Beziehungen der Sexualität zu Angst- und Zwangszuständen” [A szexualitásnak a szorongásos és kényszerneurózisokkal való oksági kapcsolatáról], *Journal für Psychologie und Neurologie*, 1908/9, 12: 69-95.) Freud nézeteivel rokonítható eredményekről számolt be (vö. F/Fer I/1, 1909. jan.17., 105.).

³³ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

³⁴ Ferenczi 1909. február 15-én „A neurózisok terápiájáról” tartott előadást az Orvosi Körben.

³⁵ Ferenczi Jung meghívásáról és annak elfogadásáról említést tett Freudnak is. A találkozó végül nem jött létre, mivel Jungnak egy beteghez Berlinbe kellett utaznia.

³⁶ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

Kedves Kolléga Úr!

Elnézését kérem késedelmes válaszom miatt, éppen fáradságosan kiharcolt szabadnapjaimat töltöttem Münchenben, és csak tegnap este tértem haza. Csak annyit mondjon nekem, mely különlevonatokat óhajtja, a továbbiakat én már intézem.

A nagy útra³⁷ én sem készültem fel³⁸. Erre egyáltalán nem tudok időt szakítani. Mondhatni a véletlenre bízom magam, majd előtte veszek egy Baedekert és egy térképet, amit helyben is találok. Áldatlan ország az, nincs szükség különösebb lelki előgyakorlatra. A pillanatban és a pillanat által hat³⁹.

Viszontlátásra

az Ön híve

Jung

8.

Dr. C. G. Jung⁴⁰

Privatdozent der Psychiatrie

Küsnach bei Zürich, 1909. nov. 4.

Kedves Kolléga!

Nagyon kedves Öntől, hogy e levélre ragadtatta magát.⁴¹ Teljesen igaza van, ne hagyjuk az ilyen közösségeket kialudni. Mindazonáltal a komplexusok bőségesen gondoskodnak arról, hogy az efféle emlékek örökre frissek maradjanak. Legfeljebb gyűlölségbe torkollik az indulatáttétel, ehhez azonban az ember túlságosan józan. Én éppen úgy érzek Ön iránt, mint az utazás alatt, még ha nem is írok. Gyakorta éreztem késztetést, hogy közöljem Önnel, mi van velem. Ugyanis annyi minden történt azóta. Az első, de valóban a legelső dolog, amit hazatérésem után tettem, hogy a komplexus-históriámat⁴² a feleségem lábai elé helyeztem és eltökélten megvalósítottam irányában

³⁷ Freud, és tőle függetlenül Jung is meghívást kapott a Massachusetts államban lévő worchesteri Clark Egyetem alapításának 20. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi rendezvényekre, ahova Freud kérésére Ferenczi is velük tartott.

³⁸ Ferenczi ezzel kapcsolatban Freudnak is írt: „Ami engem illet, igazi úti előkészületekről esetemben nemigen lehet beszélni. Napi egy óra angol társalgás, ez az egyetlen, ami Amerikára emlékeztet” (F/Fer, I/1, 147-148.)

³⁹ Az amerikai utazás nagy hatással volt Jungra, s a korábbi, jellegzetesen óvilág-centrikus előítéletei felülbírálására készítette (lásd bővebben pl. Bair, 2003, 160-170.).

⁴⁰ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1056: 30683.

⁴¹ Ferenczi említést tett Freudnak Junghoz írt leveléről, de annak tartalma nem ismert (vö. F/Fer, I/1, 181.). A keltezésekből arra következtethetünk, hogy Jung ezúttal postafordultával válaszolt.

⁴² Vélhetően a házassági hűségét illető „komplexus-históriáról” lehetett szó. Jung az utazást megelőzően zárta le Sabina Spielreinnel folytatott romantikus kapcsolatát, mely csaknem a házassága felbomlásához vezetett.

a pszichoanalitikai nyíltságot. A dolog ragyogóan sikerült, és tízszer is hatőkörnek neveztem magam, amiért nem tettem ezt már korábban. A belső nyugalom és higgadság tetemesen megnövekedett.

Jelenleg csak 3 páciensem van, s ez nem túlságosan jövedelmező. Olcsóbbak elegenden akadnának, de borralalóért nem szeretek pszichoanalízist üzni. Ennél jobban is tudom használni az időmet – sőt, kell is –, mégpedig a tanítványaimra, akikből még mindig van 3-5. Ők sok időmbe kerülnek. Egy heti három alkalmas kurzusért (3-4-szer 2 óra hetenként) 100 frankot kérek. Különbön felfalnak az emberek. Két páciensem nagy élvezetet jelent az értékes pszichológiájával. Egy kezdődő katonaiában szenvedő beteget is sikerrel analizáltam. Pfister⁴³ háborúban áll Försterrel⁴⁴, akinek az aljasság elleni támadása valóban minden eddigit fölülmúl. Friedländer⁴⁵ kétszer is meglátogatott! Mindenesetre udvarlás dolgában igen fukar voltam. Ez ugyanis olyan ember, aki belül csupa mocskok.

A kísérleti jellegű tudományos munkák, amelyeken jelenleg dolgoznom kell, unalmasak és hosszadalmasak. A kísérlet útja már-már túlságosan fárasztó ahhoz, hogy kitartsunk mellette.

Szívélyes üdvözlettel

odaadó híve

Jung

9.

Dr. C. G. Jung⁴⁶

Privatdozent der Psychiatrie

Küsnach bei Zürich, 1909. dec. 6.

Kedves Kolléga!

⁴³ Oskar Robert Pfister (1873-1956), svájci lelkész, tanár és pszichoanalitikus. Emil Oberholzerrel közösen alapították a Svájci Pszichoanalitikus Társaságot. Freuddal közeli barátságban állt, annak ellenére, hogy nem osztotta vallással kapcsolatos elképzeléseit. Munkásságában az elsők között tett kísérletet a pszichoanalízisnek az oktatásban való alkalmazására. Eredetileg Jung köréhez tartozott, Freud és Jung elválását követően Freuddal tartott.

⁴⁴ Friedrich Wilhelm Foerster (1869-1966), német filozófus és pedagógus. Támadást indított Freud ellen az *Evangelische Freiheit*-ben (vö. F/Fer, I/1, 184, 210.).

⁴⁵ Adolf Albrecht Friedländer (1870-1949), német pszichiáter, a Hohe Mark Sanatorium orvosa. Ugyan a pszichoanalízist nyíltan támadta, Jungnál, és később Freudnál is látogatást tett. Kétes jelleme a Freud-Jung levelezés tárgya. (Vö. F/J, 322-324.; F/Fer, I/1, 166., 169.)

⁴⁶ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1056: 10.

Levelével valóban a lényegre tapintott. Ezek a dolgok a levegőben voltak. Gondolhatja, hogy számtalanszor éreztem magam kellemetlenül, amikor az Ön konstellációja szerint a trónbitorló⁴⁷ szerepébe kényszerültem. Én azonban egyáltalán nem trónbitorlónak érzem magam, hanem sokkal inkább a dolgozó emberek egyikének, aki fontos munkát végez. Hogy engem „trónörökösként” elismernek-e vagy sem, ez a kérdés időnként bosszant, vagy szórakoztat, vagy éppen fordítva. Amióta lemondtam az akadémiai pályafutásról⁴⁸, letisztult a tudomány és a bölcsesség iránti érdeklődésem, és bőségesen kárpótol a külső megbecsüléssel járó öröm hiányáért. Szóval számomra valóban többet jelent az, hogy világosabban látok a tudomány dolgaiban, és hozzájárulok egy jövőbeni kultúrához, mint az, hogy kvázi Freudhoz akarjam mérni magam. Ez kétségtelenül foglalkoztatja szabad fantáziámat és különösen a tudattalant, de hát ez így van rendjén, ez a rejtett áramlás minden alkotó munka szükségszerű velejárója. Azt hiszem, ha sikerül a munkát magunk fölé helyezni (amennyiben ez egyáltalán lehetséges), akkor megszabadulunk egy sor szükségtelen gátlástól és a nagyravagyás, irigység és más kétélű kardok kéretlen követeléseitől. Hiszen mit is akarunk valójában? Végére is mindenkor az a király, még ha talán csak posztumusz módon is, aki valójában a leghatalmasabb, vagy az volt. Meg kell hajolnunk e természeti törvény előtt is, hiszen úgysem tehetünk ellene semmit. A becsvágy jórészt ugyanaz, mint a féltékenység, s éppen ezért bénító és értelmetlen. Hát nem ezt láttuk az amerikai rekordmániában? Minden szépség elvész általa; ez a mi tudományunkra nézve olyan veszteség lenne, amit aligha szabad kockáztatnunk.

Nem akarja az előadásait⁴⁹ lefordítani németre? Bresler bizonyosan szívesen fogadná. Szán valamit a Jahrbuch második félkötetébe?⁵⁰

Gratulálok a freudi elismeréshez!!!⁵¹

Üdvözli

Jung⁵²

⁴⁷ Freud nem sokkal megismerkedésüket követően Jungot nyíltan utódjának, kedvelt kifejezésével, trónörökösének nevezte ki (vö. F/J, 34., 218., 343., 418.; F/Fer, I/1, 246.).

⁴⁸ 1909 tavaszán Jung feladta a Burghölzliben betöltött állását. Mindazonáltal Bleuler hozzájárulásával továbbra is foglalkozott a diplomamunkájukat nála készítő hallgatókkal, és egyetemi oktatói munkáját is folytatta.

⁴⁹ A *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből* című kötetben (1910) összegyűjtött előadásokról van szó.

⁵⁰ Ferenczi nem publikált az említett kötetben.

⁵¹ Ferenczi 1910-ben megjelenő *Lélekelemzés* kötetére történik utalás, melyhez Freud decemberben előszót írt.

⁵² Ferenczi a következőképpen kommentálta Junghoz írt levelét Freudnak: „Írtam egy hosszú levelet Jungnak, melyben őszintén megvallottam neki »testvérkomplexusomat«, s kijelentettem, hogy a gerillaháború nem lehet alkalmas taktika a lélekelemzésben; az irányítás feladata egy embert illet meg, és ez az egy ember Önön kívül Jung maga. Elmondtam továbbá azt is (nyilván azért, hogy ne legyek további sajnálat tárgya), hogy Ön korrigálta korábbi véleményét arról a »zsákutcáról«, amelybe kerültem” (vö. F/Fer, I/1, 1909. dec. 7., 201.). Jung is említést tett Freudnak Ferenczi leveléről: „Amennyire én hallottam, Ferenczi dolgozatát [Indulatáttétel és magábavetítés] itt nagyra értékelik. Nagyon kedves levelet írt nekem, olyan megértőt és barátságosat, hogy én valószínűleg nagyon ügyetlenül válaszoltam. Az ilyen leveleket valójában üres lapon kellene megválaszolni, de az is barátságatlannak tűnne” (F/J, 174.). Freud idekapcsolódó válasza Jungnak: „Ferenczi határozottan virágzik. Az utazás nagyon jót tett neki. Megkockáztatom, hogy megbízható, kiváló, abszolút hiteles ember” (uo. 276.).

10.

Dr. C. G. Jung⁵³

Privatdozent der Psychiatrie

Küssnach bei Zürich

1909. dec. 25.

Kedves Kolléga!⁵⁴

Én is lehetetlennek tartom, hogy az analitikus közösséget levelezés útján fenntartsuk. Elvégre nincs idő ilyen hosszú levelekre és ilyen sűrű levélváltásra. Alkalmanként, ahogy Ön is mondja, egy-egy életjel, ha meg találkozunk, semmi diplomácia – ez az, amire lehetőség van.

Nagyon örülök, hogy újra köszönhetem Önt a munkatársak között, ezúttal a II. kötetben. Sadgertől⁵⁵ hallom, hogy ő is hoz nekem a II. kötet 1. füzetébe egy esetet, amelyben szintén kitér a homoszexualitásra. ⁵⁶ Izgalommal várom, hogy tapasztalataikat összevethessem. Egyébként az „introjekcióról” szóló munkája itt nagy hatást keltett, akárcsak korábbi írása az „actual[-és pszichoneurózisok]ról”.⁵⁷ Utóbbi név szerint Pfisternél.

Mostanában megint terminológiai nehézségeim támadtak. Az ok, amiért úgy tűnik, mindig csak velem történik ez, a tanítási tevékenységemben rejlik. Nemrég összevitákoztam Binswangerrel⁵⁸ a freudi regressziófogalom kapcsán, hogy abban vajon van-e valami az infantilizmusból. Most pedig kiderül, hogy a fogalom, úgy tűnik, kétféle variációban is előfordul. Amikor Adler egy prostituált álmaiban elfojtott homoszexualitást mutat ki, akkor ez határozott összeütközésben van a homosz.[exualitás] klinikai fogalmával, amely kétségtelenül adott. Ennek értelmében a

⁵³ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1056: 11.

⁵⁴ Kézírásos levél.

⁵⁵ Isidor Sadger (1867-1942), bécsi orvos, pszichoanalitikus, Freud korai követője. Elsősorban szexuálpatológiai kérdések foglalkoztatták. A theresienstadti koncentrációs táborban lelte halálát. A *Jahrbuch*ban megjelent tanulmánya: „Ein Fall von multipler Perversion mit hysterischen Absenzen” [Többszörös perverzió esete hisztériás eszméletvesztésekkel].

⁵⁶ A kérdéses dolgozat: Über die Rolle der Homosexualität in der Pathogenese der Paranoia. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 1911, 3: 101-119. Magyarul: A homoszexualitás szerepe a paranoia pathogenesisében. *Gyógyászat*, 1911. szept. 10. 630-632; szept. 17. 646-651. Újabb megjelenés: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Szerk. Linczényi Adorján. Budapest. Magvető, 1982, 96-123.

⁵⁷ Über Aktual- und Psychoneurosen im Lichte der Freudschen Forschungen und über die Psychoanalyse. *Wiener Klinische Rundschau*, 1908, 22(48): 755-757.; 22(49): 775-776.; 22(50): 791-793.; 22(51): 805-807. Magyarul: A neurózisok Freud tanának világításában és a pszichoanalízis. (A Budapesti Királyi Orvosegyesületben 1908 március 28-án tartott előadás.) In: *Lélekgyógyászat*. Budapest: Kossuth, 1991, 53-84.

⁵⁸ Ludwig Binswanger (1911-1966) svájci pszichiáter, az egzisztencialista pszichológiai irányzat egyik megalapítója. Bleuler és Jung mellett kezdte a pályafutását a Burghölzli klinikán. 1907-ben Jungot elkísérte első Freudnál tett látogatására, és a pszichoanalitikus kör tagja lett. Ugyan később Freud „naturalizmusát” kritizálva önálló irányzatot hozott létre, Freuddal bensőséges kapcsolatot ápolt egészen annak haláláig, és mindvégig megtartotta tagságát a pszichoanalitikus egyesületben. Hasonlóképpen megőrizte a jó viszonyt Junggal, és közeli kapcsolatban állt a már emigrációban élő Szondi Lipóttal is.

homoszex. azt jelenti, hogy éppen ez a komponens [az infantilizmus] az uralkodó a tartósan túlzott megszállás által vezérelt cselekvésben, és éppen ez különbözteti meg a homosz. komp. futólagos megszállásától, amit a heteroszex. k. áthelyeződése okoz. Ilyen és hasonló nehézségek elmondhatatlanul fáradtságossá teszik a tanítást, és örök félreértések forrásai.

Freud írása a kényszerneuroziszról⁵⁹ nagyszerű, ám nagyon nehezen érthető. Hamarosan harmadszor is el kell olvasnom. Én volnék buta? Vagy a stílus miatt van ez? Megkockáztatom, hogy az utóbbi. Freud beszéde és írása között nagyon széles „szakadék tátong”. Freudnál én leginkább a „mindenhatóság tünetét” (!) kifogásoltam, a túlzottan kazuisztikus megfogalmazás miatt. Persze, igaza van, és a kifejezés művészi. Akinek azonban tanítania kell az ilyesmit, ráadásul szisztematikus összefüggésekben, azt libabőrös borzongás fogja el, és csak szitkozódni tud.

Szívélyes üdvözlettel

odaadó híve

Jung

11.

Dr. med. C. G. Jung LL. D.⁶⁰

Privatdocent der Psychiatrie

1005 Seestrasse Küsnach – Zürich

1910. okt. 31.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm a híreit. A kurzusát meghirdetjük. A módszert illető ajánlás egy kicsit megkésve jönne, hiszen a bécsiek is mind nyújtottak már be kurzusokat. Zürichben is létezik már, úgy két éve, egy ilyen módszerrel dolgozó szeminárium. Örülök, hogy sikerei vannak. Az Ön valószínűleg hamarosan megvalósuló alapítói szándékára tekintettel szeretném tájékoztatni, hogy javasolni fogom, ha Freud rábólint, hogy a tagságot csak akadémiai fokozattal rendelkezőknek adjuk meg. A zürichi alapszabály már tartalmazza ezt a rendelkezést. Így jó okkal utasíthatjuk el a pácienseket és egyetemi hallgatókat. Riklinnek megüzentem, hogy juttasson Önnek néhány példányt a Corr-bl.-ból.⁶¹ A Corr-bl.-ot illetően a bécsiek elég kínos helyzetbe

⁵⁹ Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose (Der „Rattenmann“). *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 1909, 1(2): 357-421. Magyarul: Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. A „Patkányember”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: Sigmund Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Budapest: Cserépfalvi, 213-275.

⁶⁰ Jung Archivum, ETH, Zürich, Hs 1173: 17.

⁶¹ *Korrespondenzblatt*, az egyesület hivatalos folyóirata, amit Jung és Riklin szerkesztett.

hoztak minket. Az üléseikről szóló beszámolókat külön és csak a Centr.-bl.-ban⁶² jelentetik meg, az irodalmat szintén. Ez nem más, mint az eredeti ötlet ismételt megvalósítása. A Corr-bl.-ot ezzel teljes mértékben megfosztották jelentőségétől, és célját vesztetté tették. Nürnbergben nyíltan ki kellett volna mondani, hogy egy olyan Cntr-bl-ot akarnak alapítani, ami végképp ellehetetleníti a Corr.bl.-ot.

Az Ön nevének lejegyzése a taglistáról egészen Bécsig nyúlik vissza⁶³. Nem tudtuk, hogy Ön ott hivatalosan tag.

Szívélyes üdvözléssel

Jung

12.

Küssnach – Zürich⁶⁴

1910. dec. 19.

Kedves Barátom!

Időközben Freuddal is leveleztem a „graduáltak” [egyetemi végzettséggel rendelkezők] kérdéséről.⁶⁵ Belátom, hogy ez nem megy. Nem lehet az egyetemekre korlátozódni. Nálunk a publikum mind jobban kezd tűzbe jönni. Ezen a télen először, mivel örültnek kiáltottak ki, még az előadásomra sem tudtam sort keríteni⁶⁶. Mindez Hoche⁶⁷ előadásának következménye. A praxisom kiválóan megy, az asszisztensemnek is akad dolga.

⁶² *Zentralblatt für Psychoanalyse, Medizinische Monatsschrift für Seelenkunde*: Adler és Stekel szerkesztésében megjelenő, 1910-ben alapított havilap. Stekel „Az analitikus mozgalom történetéről” című visszatekintésében beszámol arról, hogy a lapot egyértelműen a „zürichi”, azaz Jung ellenében hozták létre Adlerrel. Freud bécsi köre magukra nézve bántónak tekintette, és emiatt élesen ellenezte Jung elnökké választását. „Mi Bécsben, soha nem fogjuk magunkat Zürich igájába hajtani”, protestált Stekel (Stekel, 2007, 146.). Úgy tűnik, Ferenczi is osztotta Jung véleményét, hogy Adlerék konkurálnak az ő kiadványukkal (vö. F/Fer I/1, 348.).

⁶³ Ferenczi neve, mint arra Freud felhívta a figyelmét, lemaradt a *Korrespondenzblatt* taglistájáról (vö. F/Fer .I/1, 339.).

⁶⁴ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1173: 19.

⁶⁵ Jung októberben értesítette Freudot, hogy a zürichi egyesületben határozatot hoztak arról, hogy csak „akadémiai fokozattal rendelkező” tagokat vesznek fel, s engedélyét kérte, hogy ezt általános szabállyá emelhesse, elkerülendő, hogy amolyan „Monisták Szövetségévé” váljanak (Freud/Jung, 363.). Sem Freud, sem Ferenczi nem támogatták az ötletet, minthogy az a tagok nagyrészét érintette volna. Mint Freud Ferenczinek írta: „Bécsben sincs kilátás arra, hogy a tudományos világ képviselőire korlátozhatjuk a tagságot” (F/Fer I/1, 347.).

⁶⁶ Jung hallgatók hiányában nem tudta megtartani a kollégiumát a téli szemeszterben. Vö. Freud/Jung, 359.

⁶⁷ Alfred Erich Hoche (1865-1943), a freiburgi pszichiátria professzora, hangos ellenzője a pszichoanalízisnek. Jung 1910. májusában Hochénak a Német Pszichiátriai Társaság éves ülésén várható beszédére utalva írja Freudnak: „Nagy vágyam, hogy részt vegyek a következő Baden-Baden-i kongresszuson jövő vasárnap, ahol Hoche »Az orvosok közötti járványos elmebajról« fog beszélni: Alig várom, hogy magam is hallhassam ezt a történelmi kiáltványt. Mily örömteli, hogy nyilvánosan örültnek kiáltanak ki!” (Freud/Jung, 319.).

Örömmel fogadom, ha juttat nekünk írást a Jahrbuchba. 15 oldalt fenntartok önnek. Januárra, vagy csak júliusra tervezi küldeni? Kérem, tájékoztasson röviden.

Szívélyes üdvözlettel

Jung

13.

Küssnach – Zürich

1911. febr. 2.⁶⁸

Kedves Barátom,

Éppen most érkezett meg érdekes kézírata. Látom, Freud és Ön egészen kisajátították előlünk a pszichiátriát.⁶⁹ Én ellenben olyan dolgokat csinálok, amelyekről bizonyára sem Ön, sem Freud nem tud: a nagy pszichiátriai munkámat Honeggerre⁷⁰ bízom, és attól tartok, cserbenhagy majd vele. A pszichiátriában hiányoznak mellőlem a munkatársak. És nem tudok mindent magam végezni. A következő Jahrbuchban fogja látni, mi falta fel az erőimet.⁷¹ A hír, amit Freud hozott nekem Öntől, engem is meglepett, hiszen 1898 óta van tapasztalatom ezen a területen⁷², és úgy gondolom, hogy határozott felismerésekhez jutottam.

Üdvözlettel az Ön Jungjától

⁶⁸ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1056: 30684.

⁶⁹ Ferenczi „Über die Rolle der Homosexualität in der Pathogenese der Paranoia” [A homoszexualitás szerepe a paranoia pathogenesisében] és Freud „Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)” [Pszichoanalitikus megjegyzések egy önéletrajzilag leírt paranoia-esethez. Az úgynevezett „Schreber-eset”] tanulmányáról van szó, melyek a *Jahrbuch* készülő számában kaptak helyet, s a paranoia Jungot is foglalkoztató kérdéskörét érintették.

⁷⁰ Johann Jakob Honegger (1885-1911), pszichiáter, Jung páciense, tanítványa és munkatársa. Hozzájárult a pszichózisok evolúciós-filogenetikai magyarázatának kidolgozásához. Jung még egyetemista korában kezelte egy vélhetően pszichotikus epizódja kapcsán. Felismerve a fiatal ember tehetségét, a Burghölzliben asszisztenseként foglalkoztatta. Freudnak, akire szintén jó benyomást tett, Jung örömmel számolt be, hogy végre talált egy „intelligens és finom gondolkodású” munkatársat: „Honegger, aki már bemutatkozott Önnek, most nagy egyetértésben együtt dolgozik velem, és rá fogok bízni mindent, amit csak tudok [...]. Meglehetősen világossá vált, hogy nem fogjuk megoldani a neurózis végső titkait és a pszichózis rejtélyeit a mitológia és a kultúrtörténet nélkül, miként az embriológia is kéz a kézben halad az összehasonlító anatómiával, mely utóbbi nélkül az előbbi csak a természet egy szeszélye lenne, melynek mélységei felfoghatatlanok maradnának” (F/J, 262., 279.) A levélrészlet arra az időszakra utal, amikor Honegger pszichés állapota ismételtelen rosszabbra fordult, valószínűleg nem függetlenül a házassági terveivel kapcsolatos bizonytalanságától. 1911. március 28-án morfiummal véget vetett életének. Jung úgy gondolta, öngyilkosságával a pszichózist szerette volna elkerülni, és „semmilyen körülmények között nem akart lemondani az örömeivel szerinti életről” (F/J, 412.). Freud válasza Jung levelére: „Remek ember volt, intelligens, tehetséges és odaadó. [...] Úgy tűnik, valami az alkotásában lázadt az élethez szükséges alkalmazkodás ellen. Az a benyomásom, jónéhány embert elhasználnak” (F/J, 413.).

⁷¹ A *Wandlungen und Symbole der Libido* [A libidó átalakulásai és szimbólumai] című készülő munkájára utal, mely közismereten hozzájárult a Freuddal történt szakításhoz.

⁷² Feltehetően Jung parapszichológiai élményeiről van szó. Az 1898-as évhez kapcsolódóan több ilyen esemény ismeretes. Időskori visszaemlékezésében két incidensről is említést tett, „melyek igen mély nyomot hagytak” benne: az első alkalommal a hetvenéves diófa ebédloasztal lapja repedt meg „puskálövést” idéző hang kíséretében, majd két hétre rá a kenyérvágó kés pengéje pattant hasonló körülmények között darabokra. Mint írja, ez a két epizód indította útjára spiritiszta kutatásait (lásd Jung, 1987, 136.)

14.

Dr. med. C. G. Jung LL. D.⁷³

Fejléc: Dr. med. C. G. Jung LL. D.

a pszichiátria magántanára

Küssnacht, 1911. jún. 12.

Kedves Barátom,

nagyon örülök, ha szeptemberben meg akar látogatni bennünket. A kongresszus⁷⁴ előtti héten Freud és felesége lesznek a vendégeink⁷⁵, így szállást nem tudunk kínálni Önnek. Találkozni azonban tudunk. Putnam⁷⁶ is itt lesz.

Eredményei⁷⁷ rendkívül érdekesek lesznek számomra. Azt a keveset, amit erről a területről merítettem, szívesen elmesélem Önnek, a tévedésekkel együtt. Nem

⁷³ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

⁷⁴ A Weimarban megrendezett, 1911. szeptember 21-én kezdődő harmadik pszichoanalitikus kongresszusról van szó.

⁷⁵ Végül Freud egyedül érkezett a családi nyaralást követően szept. 16-án Zürichbe, s négy napig volt Jungék vendége küsnachti otthonukban. Jones beszámolója szerint, tekintettel a Freud tiszteletére szervezett szemináriumokra, látogatásokra és fogadásokra, a program igen zsúfolt volt.

⁷⁶ James J. Putnam (1846-1918), a neurológia professzora a Harvardon. 1911-ben megalapította az Amerikai Pszichoanalitikus Társaságot, melynek első elnöke volt. Freud és Jung amerikai útjuk során ismerkedtek meg vele, s vendégként néhány emlékezetes napot töltöttek az Adirondack hegység lábánál fekvő családi birtokukon. Zürichi látogatása során rész vett a rendezvényeken, továbbá hat óra analízisben részesült Freudnál.

⁷⁷ Ferenczi okkult kutatásairól van szó. A levél előzménye a következő. Májusban Jung írt Freudnak, hogy „az okkult az a terület, amit szintén meg kellene hódítani” (F/J, 1911, máj. 8., 421.) Erről Freud tudósította Ferenczit, és azt javasolta, hogy ha már „egyikőjüket sem lehet visszatartani”, legalább egymással összhangban járjanak el (F/Fer, I/1, 1911. máj. 11., 399.). Ferenczi válasza: „Az okkultizmus elleni harcot túl korainak tartom, hajlok azonban arra, hogy ha Jung már elő akar állni, együttműködjek vele. Kívánatos lenne, ha erről személyesen tárgyalhatnék vele, s egyáltalán: ha együttműködnénk. Két pszichoanalitikusnak egyébként mégiscsak képesnek kellene lennie arra, hogy a személyes becsúgyat háttérbe szorítva dolgozzanak az ügyért. Az együttműködéshez azonban a jó akarat mellett (ez a tudatos oldal) az összetartozás érzésére is szükség van, azaz a személyes rokonszenvre és barátságra. Ami engem illet, a dolog tökéletesen működhetne. Azt azonban nem tudom, hogy áll ezzel Jung. Mivel ezt az ügyet a pszichoanalízis egész ügye szempontjából következményekkel terhesnek – kudarc vagy eltévelyedés esetén ráadásul végzetesnek – tartom, azt hiszem, nem volna fölösleges, ha rávenné Jungot, jöjjön Bécsbe, hogy így az Ön segítségével és mintegy az ellenőrzése alatt dolgozhatnánk ki a munkatervet és oszthatnánk fel egymás között a munkát. A személyes érintkezés és a Jung és köztem fennálló baráti kapcsolat felfrissítése a találkozás fontos mellékterméke lenne. (Egyébiránt az Ön diplomatikusságát ismerve az egész ügyet döntésére bízom.) Nagyon jól tudja, mennyire erősen fejlett bennem az 'ellenséges testvér-komplexus'. Azt hiszem azonban, hogy az utóbbi években nagyrészt megtanultam leküzdeni ezt a komplexust (F/Fer, I/1, 1911. máj. 13., 402.). Mikor Ferenczi közli, hogy kész Junggal felvenni a kapcsolatot és szabadsága egy részét akár Zürichben tölteni (uo. 1911. máj. 15., 405.), Freud elbizonytalanítja: „Azt hiszem ugyanis, hogy Jung alapjában véve nem szeret együtt dolgozni senkivel. Erre való tekintettel kérem, módosítsa programjának azt a részét, amely az Ön zürichi tartózkodására vonatkozik” (uo. 1911. máj. 21., 406.). Ferenczi válasza: „Az elmondottak alapján fel kell tételeznem, hogy amikor a zürichi utazással kapcsolatos terveim módosítását ajánlja, arra gondol, hogy tegyek le Jung meglátogatásáról. Lehangelőan hat rám, hogy a pszichoanalízis segítségével két ember nem képes személyes érzékenységeinek félretételével, pontosabban: a

szándékozom az anyagot publikálni, mert eredményeimet nem tartom elégségesnek. Szívesen az Ön rendelkezésére bocsátom, ha hasznosítani kívánná ezeket. Úgy érzem azonban, hogy nem jött még el a pillanat, hogy az eredményekkel a nyilvánosság elé lépjünk. Egyelőre kevés az úgynevezett szaktekintély a pszichoanalízis oldalán, ezért úgy vélem, egyelőre igen tartózkodónak kell lennünk. Magunk között szólva, igen szorgalmasan foglalkozom a titkos művészetekkel⁷⁸, mint egykor a középkorban tették, ám ezt a nyilvánossággal nem közlöm.

Rengeteg a tennivalóm, s az élet is súlyos terheket mért rám.⁷⁹

A legszívélyesebb üdvözzel

Az Ön odaadó

Jungja

15.

Dr. med. C. G. Jung LL. D.⁸⁰

1003 Seestrasse pszichiátria magántanára Küsnacht-Zürich

1912. febr. 5.

Kedves Barátom!

Ahogy látja, Bleulerrel folytatott polémiájához⁸¹ egy kis tompítást kellett fűznöm. Az Ön álláspontjának igazolását libidó-munkám⁸² II. részében találja, ahol az absztinencia technikájának infantilis jelentőségére [die Infantilbedeutung der

felettük való uralommal együttműködni a közös ügy érdekében” (uo. 1911. máj. 27., 409.). Ferenczi végül írt Jungnak, a válasza a fenti levél. Az együttműködésre végül nem került sor.

⁷⁸ Asztrológiai vizsgálódásaira utal.

⁷⁹ Esetleg Honegger öngyilkosságára történő utalás, mely Jungot súlyosan megrázta. Hibáztatta magát, hogy nem ismerte fel időben állapotának súlyosságát. (lásd F/J, 427.) A veszteségre ezidőtájt többször is visszatér Freudnak írt leveleiben, vö. F/J, 1974, 137., 262.; F/Fer, I/1, 388.

⁸⁰ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

⁸¹ A vita háttere a következő volt. Ferenczi „A homoszexualitás szerepe a paranoia patogenezisében” című dolgozatában annak a véleményének adott hangot, miszerint az antialkoholista küzdelembe fölösleges olyan nagy energiát befektetni, mivel nem az alkoholizmus legyőzésére, hanem az a mögött álló valódi tényezőre, nevezetesen a pszichés betegség megszüntetésére kellene a figyelmet fordítani. Érvelését bizonyos Dr. Drenkhahn főtorzsorvos kutatásaira alapozta, aki a német hadsereg statisztikáiból kimutatta, hogy az antialkoholista propaganda hatására ugyan az alkoholizmus visszaszorult, ámde megnőtt a neurotikus és pszichotikus megbetegedések száma (lásd Ferenczi, 1982, 104-105.). Bleulert, aki – a Burghölzliiben még az előző igazgató, Auguste Forel révén meghonosított – antialkoholista küzdelem elkötelezett híve volt, Ferenczi konklúziója felháborította, Drenkhahn hivatkozott kutatását egészében megbízhatatlannak ítélte. Ferenczi tanulmányát illető kritikáját, miként Ferenczi válaszát is Jung a *Jahrbuch*-ban közölte. A Bleuler-Ferenczi vitának Bleuler szakmapolitikai súlya miatt kiemelt jelentősége volt.

⁸² A *Wandlungen und Symbole der Libido*-ról van szó.

Abstinenztechnik] utalásszerűen rámutatok.⁸³ Levelem valódi indítéka azonban a következő: egy páciensnőm nevében szeretném Önt megkérdezni, hajlandó lenne-e egy lengyel oktatót (történelem szakos) 10 koronás szerény díjazás ellenében kezelni. Néhány alkalommal járt nálam is, és nagyon intelligens és szeretetre méltó emberként ajánlhatom Önnek. Magam is 10 frankért kezeltem. Bizonyos okok miatt szóba kerülhet Budapestre való átköltözése is.

Szívélyes üdvözlettel
az Ön odaadó Jungja (kézzel aláírva)

16.

Emma Jung levele Ferenczi Sándorhoz
Küsnacht, 1911. okt. 30.⁸⁴

Kedves Ferenczi doktor!

Köszönöm szépen barátságos és mélyreható levelét, nagyon megnyugtató volt számomra. Azt hiszem, igaza van, ha azt, amit Freud „ellenállásának” neveztem, arra vezeti vissza, hogy Freud nem értett maradéktalanul egyet férjem legutóbbi munkájával,⁸⁵ és tartózkodott a véleménynyilvánítástól. Ugyanis szinte semmit nem szólt róla, ami természetesen nekem és a férjemnek is nagyon szembeötlő volt. – Miután Ön biztosított róla, hogy nem kell félnem attól, hogy elrontok valamit, összeszedtem a bátorságomat, és írtam Freudnak, és közvetlenül is megkérdeztem, miként vélekedik a munkáról. Biztosan tudom, hogy a férjem örülne, ha tudná, mert a jelen helyzetet nagyon természetellenesnek érzi. Ő természetesen nem tudja, hogy írtam Freudnak.

Most, persze, nagyon kíváncsian várom a választ, és egy kicsit aggaszt, hogy talán mégsem volt szerencsés, amit tettem. De a tudattalanom nem hagyott nyugodni, és azzal vigasztalom magam, hogy ritkán sül el balul, ha rá hagyatkozunk.

Szívből köszönöm jó tanácsát és baráti hozzáállását, és üdvözli
Emma Jung⁸⁶

⁸³ Bizonytalan, melyik passzusra vonatkozik Jung utalása. Talán arról a szövegrészről van szó, amelyben Jung Spielrein egy paranoid páciense fantáziájára utalva az alkohol és a magömlés szimbolikus összefüggéséről beszél. Vö. Jung, 2018, 163. Jung összegyűjtött munkái között magyarul is megjelent kötet az első kiadás 1956-ban átdolgozott változata, amely számos helyen eltér a *Jahrbuch*-ban megjelent szövegtől.

⁸⁴ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/004. Emma Jung 1910-es dátumot írt rá, de ez a levél tartalmából ítélve (a *Wandlungen und Symbole der Libido* megjelenésére utal) biztosan elírás.

⁸⁵ C. G. Jung: *Wandlungen und Symbole der Libido. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens. Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 1911-12, 3, 4. Kötetben: Leipzig & Wien: Franz Deuticke, 1912. Magyarul: *Az átalakulás szimbólumai*. Budapest: Scolar, 2018.

⁸⁶ A levél háttéréről lásd a bevezetőt.

17.

Privatdocent der Psychiatrie⁸⁷

1005 Seestrassé Küsnach – Zürich

1913. jan. 26.

Kedves Barátom!

Kész vagyok megtenni az új folyóiratért⁸⁸, amit tudok. Mint tudja, az én dolgom a Jahrbuch ellátása és fenntartása is, azután a praxisom és az oktatási tevékenységem mellett kötelességem az is, hogy magamat megőrizzem.⁸⁹ Ilyen körülmények között nem sok idő marad. Azért adandó alkalommal megvizsgálom a lehetőségét, hogy a kazuisztikus rovatba közölhetnék-e valamit.⁹⁰ Mindenesetre azt nem tartom kivitelezhetőnek, hogy egyes álmokról adjak értelmezést, mert még túl kevésbé értem az álom természetét, és a szimbolikája is roppant szerteágazó problémának tűnik, amellyel még sokáig kell foglalkoznom, mire világos lesz. Leginkább arra érzem képesnek magam, hogy kérdéseket és rövid kritikai megjegyzéseket vessek föl. Az én külön álláspontom ezt teszi leginkább lehetővé. A nézeteim, úgy tűnik, nem találnak jó fogadtatásra. Azt azonban Önnek is szeretném hangsúlyozni, hogy nem akarok egyházszakadást [schisma], mi sem áll távolabb tőlem, egyszerűen néhány eltérő nézetet szeretnék megbeszélés tárgyává tenni.⁹¹ A legrosszabb esetben tisztességes tévúton járok. A $\Psi\alpha$ ügyét ez nem rendíti meg. Ezt az álláspontot kifelé is hangsúlyozni fogom. Csak az a sajnálatos, hogy összetűzésbe kellett kerülnöm Freuddal.⁹² Nekem úgy tűnik, ez abból fakad, hogy nem érzek hálát azért, ahogyan hozzám viszonyul. Meggyőződése, hogy az én hibám, hogy ezt nem szenvedhetem. Nem akarom Freudot semmilyen módon hibáztatni vagy analitikusan bírálgatni. Mindenki söprögessen először a maga háza táján – én igyekszem saját hibáimon úrrá lenni, a többit az időre kell bíznom. Ha nincs igazam, akkor addig fogok ettől szenvedni, amíg meg nem értem. Egyelőre csak azt nyugtázhatom, hogy nem vagyok képes megtalálni a megfelelő személyes hangot Freuddal anélkül, hogy ne kelljen

⁸⁷ Jung Archivum, ETH, Zürich, Hs 1056: 30685.

⁸⁸ *Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*, az egyesület 1913 januárjában induló újabb orgánuma, melyet Ferenczi, Jones és Rank szerkesztett. Megalapítása azt a törekvést jelezte, hogy a Jung szerkesztette *Jahrbuch*tól független lappal is rendelkezzen az egyesület.

⁸⁹ A „hüten” szó olvasata bizonytalan.

⁹⁰ Jung „Tauskschen Kritik der Neikenschen Arbeit” [Egy megjegyzés Tausk kritikájához Neiken munkájáról] című kis írását ajánlotta fel a *Zeitschrift*nek, ami az 1913-as év harmadik számában meg is jelent.

⁹¹ A *libidó szimbólumai és átalakulásai* című munkája második részében, illetve az amerikai Fordham Egyetemen tartott őszi előadásában képviselt nézeteiről van szó. Ugyan Jung elsődleges célja egy univerzális tudattalan létének bizonyítása volt, a libidó fogalmának kitágításával, az incesztus-fantázia szimbolikus értelmezésének felvetésével, továbbá a szexualitás kizárólagos kóroki szerepének elvetésével már Freud alapfeltevéseit kérdőjelezte meg.

⁹² 1912 végén Freuddal lezajlott levélváltásra történő utalás, mely a személyes kapcsolat megszakításához vezetett. Vö. F/J, 533-34, 534-35., 538-40.

magam folytonosan elnyomnom. Ez számomra hosszú távon elviselhetetlennek tűnik. Ez olyan posztulátum lenne, amelynek eddig hatalmas és hosszú távon fenntarthatatlan erőfeszítések árán sem tudtam megfelelni. Mások, úgy tűnik, jobban értik ezt.

Legszívélyesebb üdvözlettel

odaadó híve

Jung⁹³

18.

Internationaly Psychoanalytische Vereinigung⁹⁴

C. G. Jung

Präsident Küsnach – Zürich

1913. febr. 25.

Kedves Barátom!⁹⁵

Levele több szempontból is értékes felvilágosításokkal szolgált az Ön gondolkodási módját illetően.

Ami a kauzális – finális kérdését illeti, a „finális” alatt nem eo ipso a „teleologikus” értendő, amely inkább biológiai kérdésfelvetést jelentene. Létezik azonban egy pszichológiai „finalitás”, amely „azért..., hogy”-gyal magyaráz, anélkül, hogy teleologikusnak akarna látszani. Számptalan lelki történés sokkal inkább magyarázható (ebben az értelemben) „finális”-an, mint kauzálisan⁹⁶.

⁹³ Ferenczi Jung levelét továbbította Freudnak, azzal, hogy választát javaslataihoz szeretné igazítani. Freud a választervezetet Ferenczinek postafordultával elküldte. Vö. F/Fer I/2, 195-199.

⁹⁴ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1056: 30686.

⁹⁵ A levél válasz Ferenczi egy korábbi levelére, melyről tudható, hogy annak tartalmát Freuddal ismételten egyeztetette. Jung kérdéses levele nem található. Vö. F/Fer, I/2, 203-204.

⁹⁶ Feltehetően Ferenczi Jungnak írt levelében kritikával illette a Fordham egyetemen tartott előadásában részletezett ún. „finális”, avagy „célra irányuló” értelmezési szempontot. *Az álmok jövőre utaló funkciója* címet viselő előadásban ezzel kapcsolatban a következő áll: „Freud alapvető munkássága nyomán nagyot nőtt a tudásunk a tekintetben, hogyan határozzák meg a történeti anyagok és vágytendenciák a megnyilvánult álomtartalmakat. [...] Vitathatatlan nagy értéke ellenére nem helyezkedhetünk csupán erre az álláspontra, mivel az célokági jelentését az egyoldalúan történeti felfogás (melyet különösen Maeder hangsúlyozott) nem veszi kellően figyelembe. [...] Nem arról van szó, hogy az álomnak profetikus jövőbe látást kell tulajdonítanunk, viszont valószínűleg joggal gyanítjuk, hogy küszöb alatti anyagaiban megtaláljuk azokat a jövőbeli lehetőségeket is, amelyek azért vannak a küszöb alatt, mert még nem érték el azt a konkrétági szintet, amellyel tudatosulhatnak. Azokra a határozatlan sejtésekre gondolok, amelyeket olykor a jövőből kapunk, és amelyek nem mások, mint nagyon finom, küszöb alatti eseménykombinációk, amelyek objektív értékét még nem tudjuk elismerni. Az álom e finális alkotórészének segítségével kidolgozódnak a beteg jövőre irányuló tendenciái, és ha sikerül ez a munka, a beteg átlép a kezelésből és a félig gyermeki áttételi viszonyból a benne gondosan előkészített életbe, melyet ő maga választott, és amely mellett elkötelezheti magát, ha érett módon átgondolja a

Természetesen lehetetlen szavakról megállapodni. Az anyagban⁹⁷ talán sikerült szemléletmódot túlzottan terjengős okfejtés nélkül bemutatni. Tudom, milyen óriási nehézségekkel találják szembe magukat az ilyen újítások, ezért senkitől nem veszem rossz néven, ha nem akarja őket megérteni.

Az apafigurát illetően mindenestre teljesen más állásponton vagyok. A tapasztalat azt mondhatja velem, hogy mindenkinek csak 1 apja van. A többiek tehát semmilyen körülmények között nem apák. Ez volna a jól ismert infantilis tévedés, amelyről le kell szoknunk. Vannak nálunk nagyobb emberek, akiket azonban nem apaként kell kezelni, hanem magunknál nagyobb emberekként. Ami jelentős belső különbség. Az infantilis beállítottság persze mindenben csak a múlt újjáéledését látja, így aztán mindenkiben, aki idősebb vagy valamilyen tekintetben fölötte áll, apát és anyát lát. Ez az infantilis hiba jól irányított alkalmazkodással korrigálható. Tagadhatatlan, hogy igen gyakori infantilis hibáról van szó. Azonban jó úton járunk egy olyan emberi személyiség megteremtése felé, amely képes a gyermeki hajlamának helyes korrigálására. Freud nem az apám, hanem egy ember, amiért én a kölcsönösség alapján, infantilis érzésektől mentesen viszonyulok hozzá. Ez számomra rendkívüli módon magától értetődő.

Szívélyes üdvözzel

híve

Jung⁹⁸

19.

Dr. C. G. Jung⁹⁹

Privatdocent der Psychiatrie

1003 Seestrasse Küsnach bei Zürich

1913. nov. 2.

Kedves Barátom,

helyzetet” (Jung, 2006, 210-211.). A „finális” vagy „prospektív” (Maeder kifejezése) nézőpont bevezetése elsősorban a pszichés jelenségek értelmezését tekintve számított jelentős újításnak. 1914-ben Londonban tartott előadásában Goethe *Faustjának* interpretációja kapcsán erre vonatkozóan írja: „A *Faust* ok-okozati megértése megvilágítja előttünk azt, miként jött létre a kész műalkotás, ám a költő által megalkotott élő jelentést nem, mely csak azért élő, mivel azt mi magunk megtapasztaljuk saját magunkon és saját magunkban. Amennyiben a számunkra valóságos és jelenlévő élet valami új, a múlt egészén diadalmaskodó, akkor egy műalkotás fő értéke sem ok-okozati fejlődésében fedezhető fel, hanem az élő hatásában. [...] A *Faustot* csak akkor értjük meg, ha azt mindig újonnan létrejövöként és átélendőként fogjuk fel (Jung, 1914 [2006, 184]).

⁹⁷ *Wandlungen und Symbole der Libido* című munkájáról van szó.

⁹⁸ Jung levelét Ferenczi továbbította Freudnak (vö. F/Fer I/2, 206.)

⁹⁹ Jung Archivum, ETH, Zürich, Hs 1056: 30687.

Az az érzésem, hogy Ön azon – sajnos – kevesek közé tartozott Münchenben, akik tisztességesen bántak velünk. Ezért szívesen elmondom Önnek, mi történt az elmúlt időben.

Miután Münchenben a fehér cédulák¹⁰⁰ tisztességtelensége ellenére elfogadtam a választást, hogy megmutassam, a helyzetet fenn akarom tartani, és elméleti nézetkülönbségek miatt nem akarom megszüntetni a közösséget, Freud sajnos nem tudta megállni, hogy morálisan diszkreditáljon engem, és pedig azért, hogy a Maedernek¹⁰¹ írott levelében kétségbe vonta a részemről megnyilvánuló „bona fides”-t.¹⁰² Ez a súlyos sérelem arra indított, hogy a nekem oly kedves Jahrbuchot kockára tegyem, és lemondtam a szerkesztői pozíciómról. Ez a hét elején történt. Deutickével és Bleulerrel is közöltem elhatározásomat. Freudtól még nem kaptam választ. Bleuler velem együtt visszalép. Deutickétől¹⁰³ azt tudtam meg ma reggel, hogy szeretné velem együtt tovább vinni a Jahrbuchot.¹⁰⁴

Azért tájékoztatom Önt a tényekről, hogy tudja, hogyan is állnak valójában a dolgok.

Hogy Freud, akinek az ügyéért igazán nem keveset tettem, valaha is azzal gyanúsítson, hogy áruló vagyok, csak azért, mert saját nézeteket is megengedek magamnak, mindenesetre álmomban sem hittem volna.

Arra kérem, e hírt kezelje bizalmasan; csak azt a célt szolgálja, hogy személyesen Ön tisztán lássa a helyzetet. Hogy a többiek mit gondolnak, az irreleváns számomra, mivel a müncheni viselkedésüket megjegyeztem magamnak.

Szívélyes üdvözlettel,

odaadó híve

Jung

¹⁰⁰ 1913 szeptemberében, a müncheni kongresszuson Jung elnökké történő újraválasztásakor a tagok két ötöde (22 az 52-ből) tartózkodott a szavazástól. Úgy tudni, hogy Ferenczi is a tartózkodók között volt, de ez a levél ennek ellentmondani látszik.

¹⁰¹ Alphonse E. Maeder (1882-1971), svájci pszichiáter, Jung munkatársa. A Freudtól történt elválást követően Junggal tartott. A későbbiekben saját rövidterápiás módszert dolgozott ki, melynek Szondi is helyet adott a mélypszichológiai irányzatokat bemutató kötetében. Az 1913. szeptemberében tartott müncheni kongresszuson „Az álmok funkciójáról” című előadásában a „finális”, vagy ahogy ő nevezte, „prospektív” értelmezési irány relevanciáját taglalta.

¹⁰² jó szándék (lat.).

¹⁰³ Franz Deuticke (1850-1919) a *Jahrbuch* kiadója.

¹⁰⁴ Jung levelét ismét továbbította Ferenczi Freudnak azzal a felkiáltással, hogy „Jung nem kaphatja meg a Jahrbuchot”, majd egy újabb levelében azt javasolta, hogy Deutickét a pszichoanalitikus művek kiadási jogának megvonásával kellene megfenyegetni. (Vö. F/Fer, I/2, 260., 262.) Ferenczi Jung levelére válaszként írt tervezetének egy részét, melyet Freudnak továbbított, lásd: uo. 262-263.

20.

[19]13. nov. 10.¹⁰⁵

[levelezőlap]

Kedves Barátom!

Az *audiatur et altera pars*¹⁰⁶ elve, úgy tűnik, kiveszett az Önök köreiből. Helyette „értelmezés” van.¹⁰⁷ Tovább nincs mit mondani. A lapom célja, hogy közöljem Önnel, a nevem az Intern. Z.schr. folyóiratról törlendő.^{108 109}

Baráti üdvözlettel

híve

Jung

21.

Internationale Psychoanalytische Vereinigung¹¹⁰

Dr. C. G. Jung

Präsident^A

¹⁰⁵ Jung Archívum, ETH, Zürich, Hs 1173:18.

¹⁰⁶ Hallgattassék meg a másik fél is (lat.). Az athéni bírák esküjéből átvett középkori jogi mondás.

¹⁰⁷ Jónéhány évvel később Jung „Az ego és a tudattalan közötti kapcsolatok” című 1928-as tanulmányában a következő megállapítást teszi: „Még az az ember is, akiről azt hisszük, hogy a legjobban ismerjük, és ő maga is biztosít minket erről, végső értelemben idegen számunkra. Ő más. A legtöbb és a legjobb is, amit tehetünk, ha legalább valamit megsejtünk a másságából, ha tiszteletben tartjuk, és ha óvakodunk attól a felháborító ostobaságtól, hogy értelmezni akarjuk azt.” (C. G. Jung: *Két írás az analitikus pszichológiáról*. Budapest: Scolar, 2016, 363.)

¹⁰⁸ Jung válasza Ferenczi korábbi levelére, mely világossá tette számára Ferenczi állásfoglalását. Jung levelét Ferenczi a következő kommentárral továbbította Freudhoz: „Íme Jung sürgönyben jelzett lapja. Beszédmodorának kényszeredett udvariassága feltűnő (keresztényi türelem, szemben a zsidó türelmetlenséggel). Ezt a lapot természetesen válasz nélkül hagyom” (F/Fer, I/2, 266.). Freud mintha pontosabban látta volna a helyzetet: „Jung stílusát nem keresztényinek, hanem pimasznak és mérgesnek találom. Mintha az Ön ítélete nem alapulhatna a kongresszuson szerzett saját tapasztalatain. Aztán meg az értelmezés megcsúfolása, igazi $\Psi\alpha$!” (uo. 267.).

¹⁰⁹ Jung a helyzetről Jonesnak is beszámolt: „Vissza kellett vonulnom a Jahrbuchból, mivel Prof. Freud Dr. Maedernek levélben azt írta, hogy kételkedik az én »jóakaratomban« [bona fides]. Természetesen ez már túl sok volt. Prof. Bleuler szintén otthagya a Jahrbuchot. Pletykák terjedtek el arról, hogy a Jahrbuchot magammal akartam vinni. Deuticke bizonyíthatja, hogy ez hazugság. Azt vártam volna, hogy Freud egyenesen hozzám forduljon ilyen esetben. Ferenczi, akinek elmondtam a döntésem, olyan levelet írt, hogy azt láttam, csak »interpretálás« van [...]. Az a benyomásom, hogy előítéletek és feltételezések önkényes projekciójáról van szó az érveim valódi ismerete helyett. Szóval a helyzet teljességgel gyógyíthatatlannak látszik.” 1913. nov. 15. Jung archívum, ETH, Zürich, Hs 1173:12.

¹¹⁰ Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

Küsnach-Zürich

1914. január

Igen tisztelt Elnök Úr!¹¹¹

Az 1914-es kongresszus helyszínéről való végleges döntés meghozatala érdekében arra kérem, hogy helyi csoportjában e kérdéstről szavazást tartson. Amint a kongresszusi határozatokból Ön is tudja, valamely közép- vagy dél-németországi helyszín jöhet számításba, pl. Drezda, Heidelberg, stb. Kérem, hogy a szavazás eredményét központi titkárunknak juttassa el, pontosan feltüntetve az Önök által választott helyszínt és az ellenjavaslatokat, valamint a választott helyszínre, ill. az egyéb javaslatokra eső szavazatok számát. E szavazás eredménye egyelőre iránymutatásul szolgál a központi választmány számára, amely majd a legtöbb voksot kapott javaslatokat bocsátja végső szavazásra. Kérem, hogy a helyszín kiválasztása során vegyék figyelembe, hogy olyan helyet ajánlatos választani, ahol valamely helyi csoporthoz vagy egyesülethez tartozó személy által a kongresszus zavartalan lebonyolítása biztosított.

Kérem, hogy a szavazásra a következő ülésen szíveskedjen sort keríteni.

Kiváló tisztelettel

Dr. C. G. Jung

elnök

22.

Internationale Psychoanalytische Vereinigung¹¹²

Dr. C. G. Jung

Präsident^A

Küsnach-Zürich

1914. ápr. 20.

Igen tisztelt Elnök Úr!¹¹³

A közelmúlt történései meggyőztek arról, hogy nézeteim olyan merev ellentétben állnak egyesületünk többségének felfogásával¹¹⁴, hogy a továbbiakban nem

^A Előrenyomtatott fejléc.

¹¹¹ A helyi egyesületek elnökeinek címzett körlevél.

¹¹² Ferenczi Archívum, Freud Museum, London, FER/02/002.

^A Előrenyomtatott fejléc.

¹¹³ Freudnak és az egyesületek elnökeinek elküldött levél.

tekinthetem magam az elnökségre alkalmas személynek. Ezért benyújtom lemondásomat a vezetőségnek, megköszönve az eddig élvezett bizalmat.

Maradok kiváló tisztelettel

híve

Dr. C. G. Jung

Fordította Faluvégi Nóra Katalin (14. és 16. levél), Friedrich Melinda (3-13, 15, 17-22. levél) és Vajda Júlia (1. és 2. levél)

¹¹⁴ Freud vezényletével a „titkos bizottság” összehangolt támadást indított Jung ellen a *Zeitschrift*-ben (vö. F/Fer, I/2, 1914. ápr. 24., 302.; Freud/Abraham, 2002; Freud/Jones, 1993). „Csapatunk felvonulása Zürich ellen a II. évfolyam 1. számában igazán hatásos”, kommentálta az eseményeket Ferenczi (F/Fer I/2, 1914. márc. 6., 295.). (A londoni Psycho-Medical Society előtt 1913 augusztusában „Psycho-Analysis” címmel tartott előadásáról Abraham, a Fordham Egyetemen elhangzott előadássorozatról Jones, a müncheni kongresszuson a „Hozzájárulás a lélektani típusokhoz” című előadásáról Ferenczi írt elmarasztaló kritikát (*IZP*, 1914, 2: 86.). Mint Ferenczi Freudnak írta, „nem tudtam megállni, hogy megfelelő válasz nélkül hagyjam Jung felülmúlhatatlanul pimasz és beképzelt írását” (F/Fer I/2, 1914. febr. 9., 286.).

1914. július 10-én, azt követően, hogy Freud is elhelyezte a „bombát” a *Jahrbuch*-ban, ahogy egymás között utaltak Freud „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung” [A pszichoanalitikai mozgalom történetéhez] című írására, a Zürichi Pszichoanalitikus Társaság 1:15 arányban a kilépés mellett szavazott (F/Fer, I/2., 1914. márc. 16., 297.). A bizottság tagjai ujjongtak, hogy ilyen olcsón megszabadultak a brutális zürichitől, és gratuláló telegramokat küldtek egymásnak. Jones, akit fölbőszített, hogy Jung meghívást kapott a British Psycho-Medical Society és a British Medical Association éves találkozására Aberdeenbe, felajánlotta, hogy Jungot előadásról előadásra követi, és „ott helyben megcáfolja”. Freud, aki közismerten idegenkedett a nyílt konfrontációtól, meglegedett volna azzal, ha mindez csak papíron történik meg, „szárazon és kíméletlenül” (F/Jones, 1993, 1914. jún. 2., 285-286.).

Megjelent a LÉLEKELEMZÉS 2021/2-es, 15. születésnapi száma

<https://psychoanalysis.hu/lelekelemzes/20212>

Kléger-Sipos Ágnes, Csáky-Pallavicini Zsófia: Szerkesztői előszó

Schmelowszky-Forgách Anna: Főszerkesztői köszöntő

Olvasói levelek: Üzenetek, jókívánságok a tizenöt éves Lélekelemzés számára

Történetek egy folyóiratról – a Lélekelemzés tizenöt éve

Halász Anna, Jakab Katalin: A Lélekelemzés fogantatása és születése. Visszaemlékezés az érzelmekkel átszőtt emlékezet és a szerkesztőségi jegyzőkönyvek alapján

Kléger-Sipos Ágnes, Kléger-Sipos Ágnes: Kézből kézbe adott „Lélek”. Jubileumi interjúbeszélgetés a Lélekelemzés egykori főszerkesztőivel

Bérdi Márk, Schmelowszky-Forgách Anna: A Lélekelemzés tizenöt éve számokban

Régi tanulmányok – új köntösben

A megértettség-élmény aktualitása: reflexiók Korbuly Ágnes 2011-ben megjelent tanulmányára

Korbuly Ágnes: A megértettség-élmény mint a pszichoanalitikus terápiák hatótényezője (eredeti tanulmány)

Bokor László: Az újraolvasás érzete – Szakmai és szubjektív reflexiók tíz évtávlatából. Hozzászólás Korbuly Ágnes A megértettség-élmény mint a pszichoanalitikus terápiák hatótényezője című tanulmányához

Droppa Szilvia: A terápiás változás útjának építőkövei. Hozzászólás Korbuly Ágnes A megértettség-élmény mint a pszichoanalitikus terápiák hatótényezője című tanulmányához

Nagy Szilvia: Megértettség-élmény és transzgenerációs atmoszféra. Hozzászólás Korbuly Ágnes A megértettség-élmény mint a pszichoanalitikus terápiák hatótényezője című tanulmányához

Korbuly Ágnes: A megértettség-élmény mint pszichoterápiás hatótényezőhelye a mai pszichoanalitikus gondolkodásban. Válasz Bokor László, Droppa Szilvia és Nagy Szilvia hozzászólásaira

Így írnak ők...

Kardos Tímea, Merényi Márta: „Némely nagy bűnök büntetése”. Kibontakozás az idő és a trauma labirintusából

Pályázat

Horvát Gábor: Megfogyatkozva

In memoriam

Szónyi Gábor: In memoriam Szecsődy Imre

Cikkismertetés

Szöke Katalin: Ízelítők az International Journal of Psychoanalysis 2020-as évfolyamából

Illusztrációk

Bakó Tihamér pszichografikái

English Summaries

Women's Life Paths and Viewpoints in the History of Psychoanalysis

WOMEN ANALYST LIVES

KLARA NASZKOWSKA: Psychoanalyst, Jew, woman, wife, mother, emigrant: The émigré foremothers of psychoanalysis in the United States

At least seventy first- and second-generation female psychoanalysts emigrated to the United States as Nazism came to dominate Europe. There – largely in Vienna, Berlin, Zurich, and Budapest – from the early 1900s to the beginning of the Second World War, they had been at the forefront of the psychoanalytic movement; after emigrating, they were decisive in shaping the development of Freudian theory and practice in the US. Using both archival historical materials and personal-history documents, this article reconstructs the biographies of eight first-generation analysts: Frances Deri, Helene Deutsch, Salomea Gutmann-Isakower, Clara Happel, Karen Horney, Flora Kraus, Mira Oberholzer-Gincburg and Christine Olden. It focuses on their complex multiple identities as professional women (the Jewish New Women of their milieu), pioneers of psychoanalysis, Jews, refugees, German-speaking emigrants, mothers and more.

Keywords: women, psychoanalysis, emigration, identity, pioneers, Freud, Jew

ANNA BORGOS: A promising talent of Hungarian psychoanalysis: Erzsébet Kardos

The study reconstructs the life and work of a largely unknown and tragically young died Hungarian analyst, Erzsébet Kardos who pursued remarkable activities in cultural anthropology too. She worked in Columbia as a pediatrician and also started expeditions to the Goajiro Indian tribe. This activity was a few times reported in the Hungarian daily press but otherwise is largely unrevealed. Returning to Budapest she started her analysis with Vilma Kovács in 1934. With her husband, Endre Pető, they

worked together on a metapsychological description of play, pointing out that all the characteristics of the primary process can be seen in children's play. Although in 1939 they got an immigration permit to Australia, they still remained in Budapest. They were hiding with false papers, until someone reported Kardos, and she was killed by an arrow-cross brigade in January 1945.

Keywords: paediatrics, cultural anthropology, metapsychology of play, antisemitism,

WOMEN'S VIEWPOINTS

JOAN RIVIERE: Womanliness as a masquerade

The masquerade of womanliness, in Riviere's interpretation, is the defense of the intellectual woman in the masculine system of the profession, where she also gained power through her knowledge, but must compensate for this with exaggerated "femininity" to avoid "retaliation" or anxiety about it. She expounds this line of thought through her analytic cases.

Keywords: femininity, anxiety, masquerade, castration, intellectual women

ALICE BÁLINT: Handling the transference based on Ferenczi's experiments

The paper originally appeared in German in the *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* in 1936. Following Ferenczi, but with his own experience, Alice Bálint discusses fundamentally relevant questions about how the transference can be interpreted and handled fruitfully in therapy, and to what extent it is inevitable to involve the current therapeutic situation and therapist's real person. In the spirit of Ferenczi, he emphasizes that belief in the neutrality and passivity of the analyst is an illusion and hinders rather than promotes the success of therapy.

Keywords: transference, Ferenczi, analyst's reality, activity

ALICE BÁLINT: The significance of the fairy tale in the psyche of the child

The paper appeared in 1935, in the *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*. Relying on her child psychological experience, Alice Bálint argues that fairy tales prepare children for the diversity of reality and are far less distressing than works written for educational purposes, "which demand blind obedience from the child with horrible threats."

Keywords: fairy tales, children, reality, anxiety

ALICE HERMANN-CZINER: The foundations of Marie Bashkirtseff's drawing talent

The article, referring in part to the works of Imre Hermann, traces the origins of Marie Bashkirtseff's artistic ambitions and drawing talents to narcissism, especially regarding her hands.

Keywords: Marie Bashkirtseff, diary, drawing, talent, hands, narcissism

MARGARET MAHLER: Memoirs (excerpt)

The first chapter of the memoir, in which Margit Schönberger of Hungarian descent speaks sensitively about her traumatized childhood, the family dynamics (which she identifies as the root of her later analytical development theory), and her decisive years in Budapest when through her classmate Alice Székely-Kovács (later Bálint), she came into contact with Vilma Kovács and the group of artists and analysts gathered in her villa, including Ferenczi.

Keywords: childhood, family, Vilma Kovács, Alice Bálint, Sándor Ferenczi

LILLA WAGNER: The sex-appeal of dictatorship

The paper explores the psychic needs of the dictator and his followers, the individual and social conditions for the establishment of a dictatorial system. According to his line of thought, in this system the suggestive, norm-setting nature of the dictator's personality, his belief in his own omnipotence, his sensual appearances, his "sex-appeal" meet the uncritical, libidinal-based fetish reverence of his followers, which can be amplified by a social crisis.

Keywords: dictatorship, attributes of the dictator, psychological needs

FREUD – JUNG

GABRIELLA NARANCSIK: "Freud is not my father": Letters from Carl Gustav Jung and Emma Jung to Sándor Ferenczi

An introductory study to the first complete publication of the available letters written by Carl Gustav Jung and Emma Jung to Sándor Ferenczi. Covering period that Jung spent in the circle of Freud between 1907 and 1914, the letters are an important addition to the already published psychoanalytic correspondence. Besides providing a glimpse into the personal and professional relationship between Jung and Ferenczi, the letters also offer a fuller insight into the group relations of the early psychoanalytic movement.

Keywords: Jung, Ferenczi, Freud, correspondence, psychoanalysis, analytical psychology

CARL GUSTAV JUNG and EMMA JUNG: Letters to Sándor Ferenczi

22 letters, housed in the Ferenczi Archive at the Freud Museum in London and the Jung Archive at the Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) in Zurich. 12 letters now appear for the first time. The letters are placed in context by Gabriella Narancsik's notes, which make it an even more informative source material.

Keywords: Jung, Ferenczi, correspondence, Freud, friendship, loyalty, dissidence

* * *

E számunk szerzői

Aragon, Louis (1897–1982), francia szürrealista költő, író, esszéista

Bókay Antal, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék és Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program. E-mail: antal.bokay@gmail.com

Cuevas del Barrio, Javier, Faculty member, Department of Art History, University of Malaga. E-mail: jcuevasb@uma.es

Dalí, Salvador (1904–1989), katalán-spanyol szürrealista festő

Egri Petra, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola. E-mail: epetra90@gmail.com

Flieger, Jerry Aline, Professor of French and Comparative Literature, Rutgers University. E-mail: jflieger@french.rutgers.edu

Gerevich József, pszichiáter, Addiktológiai Kutató Intézet, Budapest. E-mail: gerevichjozsef3@gmail.com

Rozgonyi Ivett, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program. Email: rozgonyii@gmail.com

Simon Mária, pszichiáter, pszichoterapeuta, egyetemi docens, igazgatóhelyettes, Pécsi Tudományegyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika. E-mail: simon.maria@pte.hu

Smid Róbert, irodalom- és kultúratudós, kritikus, ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport. E-mail: rob.smidi@gmail.com

Tényi Tamás, pszichiáter, pszichoterapeuta, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika. E-mail: tenyi.tamas@pte.hu